

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

«Η ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στο Νομό Χανίων»

ΜΑΝΤΑΔΑΚΗ ΕΛΛΗ
ΜΙΧΕΛΙΟΥΔΑΚΗ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ-ΕΛΛΗ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:
«Ο Αγροτουρισμός στο Νομό Χανίων.»

Επόπτης καθηγητής: Φραγκούλης Αντώνης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέποντα Καθηγητή της πτυχιακής μελέτης κ. Α. Φραγκούλη για την καθοδήγηση του στην προσέγγιση και δομή του θέματος αλλά και την πολύτιμη βοήθεια του καθ'όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας. Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους υπεύθυνους του Οργανισμού Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης (Ο.Α.Δ.Υ.Κ) για την παροχή πληροφοριών και στοιχείων απαραίτητων για την περάτωση της εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ 7
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ-ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	8
1.1 Μαζικός τουρισμός	8
1.1.1 Η ιστορία του τουρισμού	8
1.1.2 Η σημασία του τουρισμού	10
1.1.3 Ο τουρισμός στην Ελλάδα	11
1.1.4 Ο τουρισμός στην Κρήτη.....	12
1.2 Εναλλακτικός τουρισμός	14
1.2.1 Η μετάβαση από το μαζικό στον εναλλακτικό τουρισμό	14
1.2.2 Η έννοια και οι αρχές του εναλλακτικού τουρισμού	15
1.2.3 Μορφές εναλλακτικού τουρισμού	16
1.2.4 Εναλλακτικός τουρισμός στην Κρήτη	18
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ-ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ...	20
2.1 Τουρισμός στον αγροτικό χώρο.....	20
2.1.1 Αλληλεπιδράσεις τουρισμού και αγροτικού χώρου.....	20
2.2 Αγροτουρισμός	21
2.2.1 Η πρώτη εμφάνιση και εξέλιξη του Αγροτουρισμού.....	21
2.2.2 Η έννοια του Αγροτουρισμού	22
2.2.3 Οι τρεις διαστάσεις του Αγροτουρισμού	23
2.2.4 Στόχοι του Αγροτουρισμού.....	25
2.2.5 Μορφές Αγροτουρισμού	26
2.2.6 Παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται ο Αγροτουρισμός	27
2.2.7 Αγροτουριστικό προϊόν και δραστηριότητες που συνδέονται με τον Αγροτουρισμό.....	27
2.2.8 Αγροτουρισμός και αγροτική οικογένεια	28
2.2.9 Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί	30
2.2.10 Αγροτουρισμός και παραδοσιακά προϊόντα	33
2.2.11 Κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις από την ανάπτυξη του Αγροτουρισμού	34
2.2.12 Αγροτουρισμός και εκπαίδευση	36
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:Ο ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ...	38
3.1 Ο Αγροτουρισμός στην Ευρώπη.....	38
3.1.1 Η ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στον Ευρωπαϊκό χώρο	38
3.1.2 Διαφορές στον Αγροτουρισμό μεταξύ Νότιας και Β.Δ Ευρώπης.....	39
3.1.3 Τα μέτρα της Ε.Ε για τον Αγροτουρισμό.....	40
3.2 Ο Αγροτουρισμός στην Ελλάδα	40
3.2.1 Ιστορική εξέλιξη	40
3.2.2 Προβλήματα και αδυναμίες	41
3.2.3 Φορείς Αγροτουριστικής Ενημέρωσης.....	42
3.2.4 Περιοχές ανάπτυξης του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα.....	43
3.2.5 Προϋποθέσεις ανάπτυξης του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα.....	43
3.2.6 Φορείς υλοποίησης και θεσμικό πλαίσιο στήριξης των Αγροτουριστικών Προγραμμάτων	44

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER ΚΑΙ ΤΑ Ο.Π.Α.Α.Χ...	48
4.1 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER.....	48
4.1.1 Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες.....	48
4.1.2 Γενικά για την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER.....	49
4.1.3 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I.....	52
4.1.4 Από το LEADER I στο LEADER II.....	55
4.1.5 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II.....	56
4.1.6 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+	57
4.2 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER στην Ελλάδα.....	58
4.2.1 Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας.....	58
4.2.2 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I στην Ελλάδα.....	59
4.2.3 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II στην Ελλάδα.....	61
4.2.4 Συμπεράσματα από την εφαρμογή των Πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II στην Ελλάδα.....	63
4.2.5 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+ στην Ελλάδα.....	65
4.2.6 Εμπλεκόμενοι Φορείς και Αρχές στην υλοποίηση της Πρωτοβουλίας LEADER την Ελλάδα	70
4.2.7 Διαδικασία και προϋποθέσεις για την ένταξη των επενδυτών.....	71
4.3 Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ) ..	72
4.3.1 Πλαίσιο και στόχοι των Ο.Π.Α.Α.Χ	72
4.3.2 Μεθοδολογική προσέγγιση	73
4.3.3 Γενικές κατευθύνσεις σχεδιασμού	74
4.3.4 SWOT Ανάλυση	75
4.3.5 Στόχοι και στρατηγική ανάπτυξης της περιοχής εφαρμογής των Ο.Π.Α.Α.Χ.....	77
4.3.6 Άξονες προτεραιότητας των Ο.Π.Α.Α.Χ.....	78
4.3.7 Απολογισμός των Ο.Π.Α.Α.Χ σε συνδυασμό με το LEADER+	79
5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:Ο ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	80
5.1 Η φυσιογνωμία της περιοχής.....	80
5.1.1 Συνοπτικά στοιχεία του Νομού.....	80
5.1.2 Γεωγραφική θέση-Μορφολογία-Γεωλογική δομή.....	80
5.1.3 Κλίμα	81
5.1.4 Εδαφολογικές συνθήκες- Ορυκτός πλούτος.....	83
5.1.5 Χλωρίδα-Πανίδα.....	83
5.2 Το κοινωνικοοικονομικό προφίλ της περιοχής.....	85
5.2.1 Δημογραφικές τάσεις.....	85
5.2.2 Οικονομικές επιδόσεις της περιοχής.....	92
5.2.3 Πρωτογενής-Δευτερογενής –Τριτογενής Τομέας.....	96
6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ:Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ.....	104
6.1 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I	104
6.1.1 Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I στο Νομό Χανίων.....	104
6.1.2 Αναλυτική παρουσίαση των Μέτρων του Προγράμματος LEADER I	107
6.2 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II	119
6.2.1 Αναλυτική παρουσίαση των Μέτρων του Προγράμματος LEADER I	119
6.2.2 Αναλυτική παρουσίαση των Μέτρων του Προγράμματος LEADER II	121

6.3 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+	129
6.3.1 Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ στο Νομό Χανίων.....	129
6.4 Συμπεράσματα	132
7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	
ΜΕΛΕΤΗΣ.....	134
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	136

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη έχει ως σκοπό να αναδείξει τη σημασία της προώθησης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και ειδικά του Αγροτουρισμού, καθώς επίσης να παρουσιάσει την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER και να διερευνήσει την εφαρμογή της στο Νομό Χανίων.

Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στο μαζικό τουρισμό, στην ιστορία του και στην εφαρμογή του στην Ελλάδα. Έπειτα, γίνεται αναφορά στον εναλλακτικό τουρισμό και τις μορφές του, επισημαίνοντας τη σημασία του και τους λόγους για τους οποίους πρέπει να προωθηθεί η εξέλιξή του.

Το δεύτερο κεφάλαιο και το τρίτο, είναι αφιερωμένα στον Αγροτουρισμό. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην ιστορία, την έννοια, τους στόχους, τη σημασία του καθώς και το πως επηρεάζει ορισμένους παράγοντες. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στην Ευρώπη και στην Ελλάδα.

Τα γενικά στοιχεία για το σύνολο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER και ειδικά για κάθε μία χωριστά LEADER I, LEADER II, και LEADER+ τόσο για την Ευρώπη όσο και για την Ελλάδα, αναφέρονται στο τέταρτο κεφάλαιο της μελέτης. Επίσης, γίνεται αναφορά στα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ).

Η φυσιογνωμία, όπως και το κοινωνικοοικονομικό προφίλ του Νομού Χανίων περιλαμβάνονται στο πέμπτο κεφάλαιο.

Το έκτο κεφάλαιο, αναφέρεται στην εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER στο Νομό. Επίσης γίνεται αναφορά στον υπεύθυνο φορέα υλοποίησης της Πρωτοβουλίας, δηλαδή τον Οργανισμό Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης (Ο.Α.ΔΥ.Κ).

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα συμπεράσματα που προκύπτουν από το σύνολο της εργασίας καθώς και από τα Ερωτηματολόγια Αξιολόγησης, και τη Βιβλιογραφία, όπου αναφέρονται οι πηγές από τις οποίες αντλήθηκαν οι πληροφορίες για τη συγγραφή της μελέτης.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ-ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

1.1 ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

1.1.1 Η ιστορία του τουρισμού

Τα πρώτα ταξίδια αρχίζουν στους αρχαίους χρόνους και με την πορεία του χρόνου καταλήγουμε στο σύγχρονο τουρισμό με τη μορφή που τον γνωρίζουμε ιδιαίτερα μετά το 1950. Οι πρώτοι ταξιδιώτες ήταν έμποροι και επιστήμονες που συνδύααν την επαγγελματική τους δραστηριότητα με τα ταξίδια. Οι Σομέριοι το 4000 π.Χ με τις εφευρέσεις του χρήματος, της σφηνοειδούς γραφής καθώς και της ρόδας, κατέχουν δίκαια τον τίτλο των ιδρυτών του τουρισμού.

Η βελτίωση των μεταφορικών μέσων της εποχής (άμαξες, πλοία), συνοδεύτηκε από τη δημιουργία μεγαλύτερων δρόμων και την ανάπτυξη των θαλάσσιων μεταφορών. Οι Φοίνικες, είναι οι πρώτοι που θα μεταφέρουν εμπορεύματα και ταξιδιώτες σε όλες τις περιοχές του τότε γνωστού κόσμου. Το εμπόριο, γίνεται η αιτία για τα πρώτα μακρινά ταξίδια στην Κίνα και την Ινδία, ενώ τα ταξίδια για θρησκευτικούς σκοπούς αποτελούν τα πρώτα ταξίδια αναψυχής που παρατηρούνται κυρίως στην Αίγυπτο, όπου υπάρχουν και πολλά σημάδια των πρώτων τουριστών χαραγμένα σε μνημεία και ναούς. Οι Ολυμπιακοί αγώνες, γίνονται η αιτία να αναπτυχθούν οι πρώτες οργανωμένες εκδηλώσεις με διεθνή συμμετοχή.

Οι Ρωμαίοι, θα είναι αυτοί που θα δώσουν μία νέα ώθηση στον τουρισμό, με τη δημιουργία τέλειων δρόμων καθώς και πανδοχείων. Στις πρώτες τουριστικές περιοχές με γνωστούς ναούς και αξιοθέατα της τότε εποχής, περιλαμβάνεται η Ελλάδα, η Αίγυπτος και η Μικρά Ασία.

Τα ταξίδια του Μάρκο Πόλο από τη Βενετία στην Ασία, γίνονται αιτία για την ανακάλυψη ενός νέου προηγμένου πολιτισμού που προσφέρει σημαντικές τεχνολογικές ανακαλύψεις και άγνωστα προϊόντα στην Ευρώπη. Οι σταυροφορίες του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα χαρακτηρίζουν την αρχή μιας νέας εποχής για τα θρησκευτικά ταξίδια. Η μαζικοποίηση αυτή των ταξιδιών οδηγεί και στην εμφάνιση των πρώτων πρακτορείων μεταφοράς που απαντώνται κυρίως στη Βενετία και την Αγγλία. Στα τέλη του 14^{ου} αιώνα εμφανίζεται και ο πρώτος τύπος διαβατηρίου στην Αγγλία, το οποίο αποτελεί ένα είδος άδειας ταξιδιού, που δόθηκε με διαταγή του βασιλιά.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ταξίδια που πήραν την ονομασία "Γκραντ Τουρ" (Μεγάλη Περιήγηση), και έφεραν πολλούς νεαρούς Άγγλους στην Ευρώπη και ειδικότερα στην Ιταλία και τη Γερμανία. Σταδιακά το Γκραντ Τουρ γίνεται απαραίτητο στοιχείο της μόρφωσης κάθε νέου που προέρχεται από μία "καλή οικογένεια". Η ανάπτυξη αυτών των ταξιδιών οδήγησε στη μαζικοποίηση του τουρισμού και στη δημιουργία οργανωμένων τουριστικών πακέτων, τα οποία εκτός των άλλων περιλαμβάνουν ξεναγό και συνοδό των γκρουπ.

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα ο Μαγγελάνος με την πραγματοποίηση του περίπλου της γης, ανοίγει νέους ορίζοντες στα ταξίδια. Όλοι έχουν την περιέργεια να εξερευνήσουν το "νέο κόσμο", να διαδώσουν τον πολιτισμό και τις ιδέες τους. Παρόμοιες αναζητήσεις οδηγούν πολλούς ταξιδιώτες και περιηγητές μεταξύ του 14^{ου} και 17^{ου} αιώνα και στην Ελλάδα, όπου γίνονται καταγραφές σε κοινωνικά, οικονομικά χαρακτηριστικά, γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιομορφίες, καθώς και σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους.

Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί τον αιώνα κλειδί που θα σηματοδοτήσει τη δυναμική ανάπτυξη του τουρισμού και τη μελλοντική μαζικοποίηση. Η αρχή γίνεται με τις εξελίξεις στο χώρο των μεταφορών και επικοινωνιών, συνεχίζεται με την οργανωτική και οικονομική επέκταση του τουρισμού στον παγκόσμιο χώρο και ολοκληρώνεται με τις θεσμικές, κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις που οδηγούν στη βιομηχανική επανάσταση. Η ανάπτυξη του σιδηροδρόμου σε πολλές χώρες, γίνεται το δημοφιλέστερο μέσο μεταφοράς σε Ευρώπη και Αμερική αφού εξασφαλίζει ασφαλή μεταφορά σε μικρό χρονικό διάστημα και σε οικονομικές τιμές.

Η ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού με τη σημερινή μορφή, σηματοδοτείται από τον Τόμας Κούκ το 1841, ο οποίος θα δημιουργήσει το πρώτο τουριστικό πρακτορείο. Το παράδειγμα του θα ακολουθήσουν πολλοί σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, αρχίζει σημαντική ανάπτυξη αλυσίδων ξενοδοχείων. Έπειτα, η εφεύρεση του αυτοκινήτου και η μαζική παραγωγή του, δίνουν μία νέα ώθηση στα ταξίδια και ιδιαίτερα στον εσωτερικό τουρισμό. Παράλληλα με τα ιδιωτικά αυτοκίνητα ένα εκτεταμένο δίκτυο λεωφορειακών γραμμών συνδέει τις μεγαλύτερες πόλεις και διευκολύνει την ανάπτυξη του τουρισμού. Ταυτόχρονα τα αεροπλάνα ξεκινάνε τις πρώτες μεταφορές εμπορευμάτων και έπειτα επιβατών.

Η διάρθρωση των υπηρεσιών τυποποιείται, η παγκόσμια οικονομία σταθεροποιείται, ενώ στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες υπάρχει ένα συγκεκριμένο πολιτικό σύστημα, με αποτέλεσμα όλα τα παραπάνω να οδηγούν στη μαζικοποίηση των τουριστικών ταξιδιών. Ο τουρισμός γίνεται πλέον μία δραστηριότητα που παράγει εισόδημα και διαμορφώνει νέα επαγγέλματα και μορφές απασχόλησης στον παγκόσμιο χώρο. Η δημιουργία των πρώτων διεθνών οργανισμών θεσμοθετεί την προβολή και την προώθηση του τουρισμού σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Τα αναπτυγμένα κράτη προωθούν πλέον τον τουρισμό ως οικονομική δραστηριότητα με προφανή θετικά αποτελέσματα στην οικονομία τους και διαμορφώνουν ένα θεσμικό πλαίσιο που θα μπορέσει να οργανώσει και να ελέγξει αυτή την ταχύτατα εξελισσόμενη "βιομηχανία".

Οι περιηγητές, οι ταξιδιώτες, οι προσκυνητές και οι εξερευνητές του παρελθόντος, άνοιξαν δρόμους και διεύρυναν του ορίζοντες της ανθρωπότητας επιτρέποντας στους τουρίστες να δώσουν ένα διαφορετικό κοινωνικό και οικονομικό περιεχόμενο στα ταξίδια της σύγχρονης εποχής και αναδεικνύεται σε ένα από τα καθοριστικά κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα των σύγχρονων κοινωνιών αλλά και σε ένα από τους δυναμικότερους κλάδους της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης. (Πάρις Τσάρτας, 1996).

1.1.2 Η σημασία του τουρισμού

Ως τουρισμός μπορεί να οριστεί η επιχειρηματική δραστηριότητα που προσελκύει και μεταφέρει επισκέπτες, τους παρέχει υπηρεσίες και φροντίζει για τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Με την έννοια του τουρισμού άμεσα συνδέεται και η έννοια του ταξιδιού.

Ο τουρισμός, αποτελεί σήμερα μία από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες βιομηχανίες, με αποτέλεσμα όλες οι αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου να προωθούν την ανάπτυξή του. Η οικονομική σημασία του τουρισμού στην ανάπτυξη μιας χώρας είναι διεθνώς αναγνωρισμένη και για το λόγο αυτό, η προώθηση και η εξάπλωσή του, ευνοείται σήμερα ακόμα περισσότερο από τους παρακάτω παράγοντες:

- ❖ Την υλική ευημερία των ανεπτυγμένων χωρών, που κάνει τα ταξίδια προσιτά σε μεγαλύτερο αριθμό υποψήφιων τουριστών.
- ❖ Την συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που παρέχοντας πλήθος πληροφοριών κινούν τη φαντασία και την περιέργεια των ατόμων να επισκεφθούν νέες περιοχές.
- ❖ Την εξέλιξη των μέσων μαζικής μεταφοράς, που προσφέρουν ένα γρήγορο, άνετο και οικονομικά προσιτό ταξίδι.
- ❖ Την αναβάθμιση και την καλύτερη οργάνωση των τουριστικών επιχειρήσεων ως προς τις προσφερόμενες υπηρεσίες τους.

Επομένως, άμεσα ή έμμεσα, ο τουρισμός αποτελεί μέρος των περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων παγκοσμίως και οι θετικές επιπτώσεις του είναι αρκετές. Κάποιες από αυτές είναι οι εξής:

- Η παροχή δυνατότητας εργασίας.
- Η αύξηση του εισοδήματος και η βελτίωση της ποιότητας ζωής.
- Η αύξηση του Ακαθάριστου Προϊόντος.
- Η προώθηση της παραγωγής τοπικών προϊόντων.
- Η ανάπτυξη υποδομής που μπορεί να βοηθήσει την αναζωογόνηση του τοπικού εμπορίου και της βιομηχανίας.
- Η ενθάρρυνση της διατήρησης των ηθών και των εθίμων.
- Η διατήρηση της φροντίδας για το περιβάλλον.
- Η δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και από τον τοπικό πληθυσμό.
- Η προώθηση της παγκόσμιας κατανόησης και ειρήνης.

Πέρα από τις θετικές επιδράσεις του τουρισμού σε όλους τους τομείς της οικονομίας, από τη δεκαετία του 1980, ο μαζικός τουρισμός διανύει μία περίοδο αμφισβήτησης εξαιτίας ορισμένων αρνητικών επιδράσεων. Ο τουρισμός δημιουργεί οικονομικό όφελος, αλλά και κόστος το οποίο δεν είναι εύκολο να μετρηθεί, όπως το κοινωνικό κόστος. Οι ανάγκες που δημιουργούνται λόγω του τουρισμού, μπορεί να έρθουν σε αντιπαράθεση με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του τοπικού πληθυσμού. Η χωρίς σκέψη ανάπτυξη, η μη σωστή ανάπτυξη, η υπερβολική ή η ατελής ανάπτυξη μπορεί να καταστρέψουν το περιβάλλον. Οι αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού μπορεί να αφορούν α)οικολογικές β)οικονομικές και γ)κοινωνικο-πολιτιστικές

επιρροές και οφείλονται κυρίως στην υπερβολική ανάπτυξή του. Ορισμένες αρνητικές επιπτώσεις αναφέρονται παρακάτω:

- ✚ Η δημιουργία αυξημένης ζήτησης πόρων.
- ✚ Η δημιουργία εποχικών δυσκολιών.
- ✚ Η πρόκληση πληθωρισμού.
- ✚ Η δημιουργία κοινωνικών προβλημάτων.
- ✚ Η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και η διατάραξη των οικοσυστημάτων.
- ✚ Η εμπορευματοποίηση των πολιτιστικών εθίμων, της θρησκείας και των τεχνών.
- ✚ Η διάδοση επιδημιών.
- ✚ Η διεύρυνση των οικονομικών διαφοροποιήσεων.

Πρέπει να συνειδητοποιηθεί, ότι ο τουρισμός μπορεί να προκαλέσει πολλά οφέλη, αλλά μπορεί επίσης να δημιουργήσει πολλά κοινωνικά προβλήματα. Ο στόχος που πρέπει να επιδιώκεται είναι η άντληση ωφελημάτων με τη δημιουργία όσο το δυνατό λιγότερων προβλημάτων. Αυτό που πρέπει να γίνεται, είναι να προεκτιμώνται και να εξετάζονται τα οφέλη και το κόστος και να εφαρμόζεται εκείνη η επιλογή που καταλήγει στον καλύτερο δυνατό συνδυασμό αύξησης του οφέλους και μείωσης του κόστους. Οι παραπάνω αρνητικές επιδράσεις, οδήγησαν τον τουρισμό να στραφεί σε άλλες μορφές και ειδικότερα στις μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπου θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενη ενότητα (Ενότητα 1.2 Εναλλακτικός Τουρισμός).

1.1.3 Ο τουρισμός στην Ελλάδα

Ο τουριστικός τομέας στην Ελλάδα άρχισε ουσιαστικά να αναπτύσσεται μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν επισκέπτες από άλλες χώρες, κυρίως της Ευρώπης και της Αμερικής, άρχισαν να ανακαλύπτουν τις φυσικές ομορφιές και το ήπιο κλίμα της χώρας. Εντυπωσιακή άνοδος παρατηρείται τη δεκαετία του 1970 και αυτό οφείλεται στην ανάπτυξη των έργων τουριστικής υποδομής, στην αξιοποίηση των τουριστικών πόρων και στην καλύτερη οργάνωση των τουριστικών υπηρεσιών. Η Ελλάδα, διαθέτοντας όλα τα χαρακτηριστικά μιας τουριστικής χώρας, φυσική ομορφιά, κλίμα, παραλίες, πολιτισμός, ιστορία, πνεύμα φιλοξενίας, αποτελεί πόλο έλξης εκατομμυρίων τουριστών.

Σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε και τα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, το 2002 η Ελλάδα με 14.179.999 αφίξεις αλλοδαπών ταξιδιωτών καταλαμβάνει την 15^η θέση στην παγκόσμια κατάταξη των χωρών υποδοχής, σημειώνοντας αύξηση +0,87%, έναντι του 2001. Οι εισπράξεις από τουριστικές υπηρεσίες κατά το 2002, έφθασαν τα 10.285 εκ Ευρώ, παρουσιάζοντας ελαφρά μείωση κατά -2,8% έναντι του 2001, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος. Με βάση το σχετικό πίνακα του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, η Ελλάδα κατατάσσεται στην 10^η θέση από άποψη τουριστικών εισπράξεων. Τέλος η απασχόληση στον τουριστικό τομέα, εκτιμάται ότι ανέρχεται περίπου στο 10% της συνολικής απασχόλησης (6,1% άμεση-3,9% έμμεση).

Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα επιδιώκεται, διότι συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας. Οι θετικές επιδράσεις όπως και

οι αρνητικές, έχουν ήδη αναφερθεί στην προηγούμενη ενότητα και ισχύουν και στην περίπτωση της Ελλάδας.

1.1.4 Ο τουρισμός στην Κρήτη

Η παρακάτω ανάλυση, βασίζεται στα πρώτα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη της «Τουριστικής Ανάπτυξης της Περιφέρειας της Κρήτης 2000-2006», η οποία περιλαμβάνεται στο χρονικό ορίζοντα του Γ΄ ΚΠΣ.

Σύμφωνα με τη μελέτη, η Κρήτη εμφάνισε ραγδαία τουριστική ανάπτυξη, η οποία σε σχέση με άλλες περιοχές συντελέστηκε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, εξαιτίας α) της γεωγραφικής της θέσης, του πλήθους και της ποικιλίας των τουριστικών της πόρων, του ικανοποιητικού επιπέδου υπηρεσιών και τουριστικών εξυπηρετήσεων, β) του ρόλου των μεγάλων τουριστικών οργανισμών της Β. Ευρώπης, οι οποίοι εξασφάλισαν για το νησί υψηλή ροή επισκεπτών, αλλά και γ) της εθνικής πολιτικής προηγούμενων δεκαετιών (οικονομικές ενισχύσεις για τη δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων, βασικών έργων υποδομής) που επιταχύνθηκαν κάτω από την πίεση των εξελίξεων που σημειώθηκαν στον τουριστικό τομέα.

Ο μαζικός τουρισμός, αποτέλεσε το κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης στην Κρήτη. Έτσι, σύμφωνα με τη μελέτη, σήμερα επισκέπτονται το νησί ετησίως περίπου 2,5 εκατομμύρια τουρίστες (πέντε φορές περισσότεροι επισκέπτες από τους ντόπιους), η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων, συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες ζώνες - τουριστικούς πόλους στα βόρεια παράλια και σε ορισμένες περιοχές νότια. Το γεγονός αυτό, που οφείλεται στο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που επικρατεί - μαζικός τουρισμός του ήλιου και της θάλασσας- είχε ως συνέπεια τη σταδιακή διαφοροποίηση των χρήσεων της γης, την αλλαγή των κοινωνικών προτύπων και ασχολιών του πληθυσμού και τη διαφοροποίηση της ανάπτυξης μεταξύ των επιμέρους περιοχών του νησιού.

Μία συνολική εικόνα της σημερινής κατάστασης του τουρισμού στην Κρήτη, δίνεται από την παρακάτω ανάλυση.

Ως πλεονεκτήματα για τον τουρισμό στην Κρήτη, θεωρούνται:

- ✓ Το άριστο κλίμα.
- ✓ Η ισχυρή γεωγραφική θέση.
- ✓ Η ώριμη κοινωνική δομή.
- ✓ Η ισχυρή οικονομία.
- ✓ Η ικανοποιητική παραγωγική δομή.
- ✓ Οι επαρκείς υποστηρικτικές υποδομές.
- ✓ Οι επαρκείς τουριστικές υποδομές και υπηρεσίες.
- ✓ Το ισχυρό αναπτυξιακό περιβάλλον.
- ✓ Η συγκροτημένη διαφημιστική εικόνα.
- ✓ Η κατοχυρωμένη θέση στην παγκόσμια τουριστική αγορά.
- ✓ Η υψηλή τουριστική ζήτηση.

Ως αδυναμίες για τον τουρισμό στην Κρήτη, θεωρούνται:

- Η χωρητική συγκέντρωση υποδομών περιβάλλοντος και τουρισμού και δυσκολία διάχυσης στην ενδοχώρα.
- Η εποχικότητα.
- Οι επιλογές και πολιτικές μεγάλων τουριστικών πρακτορείων του εξωτερικού.

- Οι αποσπασματικές και μεμονωμένες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες τουριστικής ανάπτυξης.
- Η έλλειψη ενιαίου στρατηγικού σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης.
- Η απότομη διόγκωση ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας .
- Η έλλειψη θεσμικού πλαισίου ρύθμισης των χρήσεων της γης.
- Η έλλειψη θεσμικού πλαισίου προστασίας και καθορισμού χρήσεων προστατευόμενων περιοχών φυσικού κάλλους.
- Η ανεπάρκεια τεχνικών υποδομών.
- Η καθυστέρηση στην αξιοποίηση και απορρόφηση χρηματοδοτικών πόρων.

Ως ευκαιρίες και δυνατότητες για τον τουρισμό στην Κρήτη, θεωρούνται:

- ✓ Το θετικό χρηματοδοτικό περιβάλλον.
- ✓ Η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.
- ✓ Το υπό διαμόρφωση θεσμικό πλαίσιο διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών.
- ✓ Οι τάσεις ανάπτυξης οικοτουρισμού και εναλλακτικού τουρισμού.
- ✓ Η προώθηση της κρητικής διατροφής και γαστρονομίας ως τουριστικού πόρου.
- ✓ Οι τάσεις αύξησης του εγχώριου τουρισμού.
- ✓ Η ολοκλήρωση βασικών έργων υποδομών.
- ✓ Η αυξανόμενη σημασία και διεξόδωση των νέων τεχνολογιών στον τουρισμό.

Ως απειλές για τον τουρισμό της Κρήτης, θεωρούνται:

- Ο ισχυρός ανταγωνισμός σε διεθνές επίπεδο.
- Η εγκατάλειψη της υπαίθρου και συγκέντρωση σε κέντρα τουριστικής ανάπτυξης.
- Η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος.
- Η χαλάρωση του κοινωνικού ιστού, των ηθών και των παραδοσιακών προτύπων.
- Η διατήρηση της εποχικότητας της απασχόλησης και συνεπώς της ανεργίας.

Τέλος, στατιστικές μελέτες αναφέρουν ότι οι ικανοποιημένοι τουρίστες από τις διακοπές τους στην Κρήτη ανέρχονται στο ποσοστό 85%, το 41% έχουν επισκεφθεί την Κρήτη στο παρελθόν 3,5 φορές κατά μέσο όρο, ενώ το 21% την έχει επισκεφθεί τον προηγούμενο χρόνο.

➡ **Ειδικότερα για τον τουρισμό στο Νομό Χανίων**

Ο νομός Χανίων με τις φυσικές ομορφιές που διαθέτει, αποτελεί μία κατ' εξοχήν τουριστική περιοχή. Για το λόγο αυτό, έχουν πραγματοποιηθεί αρκετά έργα υποδομής, ένα από τα οποία και τα πιο σημαντικά είναι η ανακαίνιση και η επέκταση του αεροδρομίου των Χανίων. Επίσης τα τελευταία χρόνια, έχει ολοκληρωθεί το οδικό δίκτυο της Εθνικής οδού. Χωροταξικές μεταρρυθμίσεις, έγιναν ακόμα στο χώρο γύρω από το λιμάνι της Σούδας, κάτι το οποίο ήταν απαραίτητο να γίνει από τη στιγμή που η Σούδα είναι η πρώτη περιοχή που αντικρίζουν οι τουρίστες μπαίνοντας στα Χανιά. Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί, η δημιουργία μεγάλων ξενοδοχειακών

μονάδων Lux κατηγορίας, με αποτέλεσμα την αύξηση του ποιοτικού τουρισμού στα Χανιά αλλά και την προοπτική για μεγαλύτερη ανάπτυξη του υψηλού επιπέδου τουρισμού.

Τον τελευταίο καιρό, εκτός από τις Lux κατηγορίας ξενοδοχειακές μονάδες που έχουν δημιουργηθεί, οι περισσότεροι επιχειρηματίες έχουν αρχίσει να στρέφονται σε μεγάλες σε μέγεθος μονάδες και όσο το δυνατόν μεγαλύτερης κατηγορίας. Αυτό σημαίνει, ότι οι τουρίστες που έρχονται στα Χανιά τα τελευταία χρόνια, είναι υψηλού επιπέδου. Εκτός τούτου όμως και οι ήδη υπάρχουσες ξενοδοχειακές μονάδες έχουν αρχίσει να αναβαθμίζονται σε μεγάλο βαθμό, λόγω του ότι οι απαιτήσεις του σημερινού τουρισμού έχουν γίνει μεγαλύτερες. Ήδη έχει αρχίσει η εφαρμογή ανέγερσης μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων από επιχειρηματίες με ισχυρά κεφάλαια σε περιοχές του Νομού Χανίων, που μέχρι τώρα ήταν ανεκμετάλλευτες και προβλέπεται ότι τα προσεχή χρόνια θα υπάρχει μία ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού.

Σε γενικό επίπεδο όμως όπως και σε τοπικό, υπάρχουν πολλά προβλήματα, όπως είναι ο βιολογικός καθαρισμός του βόρειου άξονα, που χρήζει άμεσης λύσης, διότι κινδυνεύει ο Νομός Χανίων να χαρακτηριστεί ακατάλληλος για τουρισμό. Άλλα θέματα τουριστικής υποδομής τα οποία επιδιώκεται να πραγματοποιηθούν είναι το γραφείο ΕΟΤ δυτικής Κρήτης, η ολοκλήρωση γραφείου τουριστικών πληροφοριών, η βελτίωση του οδικού δικτύου, η ανέγερση νέου μουσείου, η ενίσχυση των ήδη υπάρχουσών υποδομών σε υδατοπάρκα και τέλος, η δημιουργία υποδομών για θαλάσσιο τουρισμό αξιοποιώντας το λιμάνι της Σούδας, του Κολυμβαρίου, του Καστελίου και άλλων περιοχών.

1.2 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

1.2.1 Η μετάβαση από το μαζικό στον εναλλακτικό τουρισμό

Ο μαζικός τουρισμός, τα τελευταία χρόνια με αφορμή τις αρνητικές επιδράσεις που αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα (Ενότητα 1.1.2 Η σημασία του τουρισμού) και την ανάγκη πλήθους τουριστών σε μια πιο ουσιαστική επαφή με τον τόπο και τη φιλοξενούσα περιοχή, έχει ως αποτέλεσμα, τη στροφή του ενδιαφέροντος στον εναλλακτικό τουρισμό.

Το φαινόμενο της αστικοποίησης, που παρατηρείται παγκοσμίως, οδηγεί στην αποξένωση των ανθρώπων από τη φύση. Για το λόγο αυτό, όποτε υπάρχει ευκαιρία, προσπαθούν να συνδυάσουν τις διακοπές τους με την ηρεμία, την επαφή αλλά και τη δράση κοντά στη φύση. Ένα σημαντικό πλεονέκτημα του εναλλακτικού τουρισμού, είναι οι χαμηλές τιμές σε σχέση με τις τιμές στο μαζικό τουρισμό, με αποτέλεσμα να υπάρχει η δυνατότητα και σε χαμηλές εισοδηματικές τάξεις να μπορούν να επισκεφθούν τουριστικές περιοχές της υπαίθρου.

Η Ελλάδα συγκεντρώνει όλες τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη εναλλακτικού τουρισμού, όπως ευνοϊκές κλιματικές συνθήκες, ομορφιά τοπίου, ελκυστικό φυσικό και πολιτιστικό πλούτο, ικανοποιητικές τιμές, ευαισθησία και φιλοξενία από τις οικογένειες της υπαίθρου.

1.2.2 Η έννοια και οι αρχές του εναλλακτικού τουρισμού

Εναλλακτικός τουρισμός, είναι η τουριστική δραστηριότητα που δεν έχει αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, σέβεται τα ήθη και τα έθιμα των διάφορων περιοχών και αναπτύσσει τον αλληλοσεβασμό μεταξύ των επισκεπτών και του τοπικού πληθυσμού, με θετικές και ευχάριστες εμπειρίες από την επικοινωνία τους.

Επομένως, εναλλακτικός τουρισμός είναι μορφές ήπιου τουρισμού, που επιδιώκουν να προσφέρουν ένα προϊόν διαφορετικό από εκείνο του μαζικού τουρισμού. Οι μορφές ήπιου τουρισμού αναπτύσσονται τοπικά από τους ίδιους τους κατοίκους ή από φορείς της περιοχής και η οργάνωση γίνεται με το σκεπτικό της προστασίας του περιβάλλοντος χώρου και της κοινωνίας. Έτσι, ο εναλλακτικός τουρισμός, δίνει την ευκαιρία στον τοπικό πληθυσμό και στους τουρίστες μιας περιοχής να έρθουν σε επαφή, να μοιραστούν και να ανταλλάξουν εμπειρίες πάντα όμως με σεβασμό στο περιβάλλον και στους κατοίκους της περιοχής που τους φιλοξενεί. Επίσης, σημαντικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού είναι η διοχέτευση του οικονομικού οφέλους, κυρίως στην τοπική κοινότητα.

Ο εναλλακτικός τουρισμός συνδέεται με τις παρακάτω αρχές, που προάγουν ήπιες μορφές τουρισμού στην ύπαιθρο και αποφεύγουν τις αρνητικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού.

1. Αειφόρος διαχείριση πόρων

Η διατήρηση και αειφόρος χρήση των πόρων -φυσικών, κοινωνικών και πολιτιστικών- είναι κρίσιμης σημασίας και έχει σημασία για τη μακροχρόνια επιχειρηματική δραστηριότητα.

2. Μείωση υπερκατανάλωσης και αποβλήτων

Η μείωση της υπερκατανάλωσης και των αποβλήτων, εξοικονομεί το κόστος της αποκατάστασης των μακροχρόνιων περιβαλλοντικών ζημιών και συμβάλλει στην ποιότητα του τουρισμού.

3. Διατήρηση της ποικιλότητας

Η διατήρηση και η προώθηση της φυσικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ποικιλότητας είναι σημαντική για τη μακροχρόνια αειφορία του τουρισμού και δημιουργεί μία ανθεκτική βάση για τον τουρισμό.

4. Ολοκλήρωση του τουρισμού στο σχεδιασμό

Τουριστική ανάπτυξη που είναι ολοκληρωμένη στον εθνικό και τοπικό στρατηγικό σχεδιασμό στο πλαίσιο των οποίων πραγματοποιούνται αποτιμήσεις των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αυξάνει τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του τουρισμού.

5. Ενίσχυση της τοπικής οικονομίας

Τουρισμός ο οποίος υποστηρίζει μία ευρεία γκάμα τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων και λαμβάνει υπόψη τις περιβαλλοντικές ζημιές.

6. Εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων

Η πλήρης εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στον τουρισμό έχει θετικές επιπτώσεις όχι μόνο στην τοπική κοινωνία και γενικά στο περιβάλλον, αλλά εμπλουτίζει και την ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας.

7. Διαβούλευση με τους εμπλεκόμενους και την κοινωνία

Η διαβούλευση μεταξύ της τουριστικής 'βιομηχανίας' και των τοπικών κοινοτήτων, οργανώσεων και θεσμών είναι σημαντική, εφόσον συνεργάζονται για την επίλυση τυχόν συγκρούσεων ενδιαφερόντων.

8. Εκπαίδευση προσωπικού

Η εκπαίδευση του προσωπικού ενσωματώνει τις αρχές της αειφορίας στις εργασιακές πρακτικές μαζί με την πρόσληψη τοπικού προσωπικού σε όλα τα επίπεδα και βελτιώνει την ποιότητα του τουριστικού προϊόντος.

9. Υπεύθυνο μάρκετινγκ

Το μάρκετινγκ που παρέχει στους τουρίστες μία πλήρη και υπεύθυνη πληροφόρηση αυξάνει το σεβασμό για το φυσικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον του τόπου προορισμού και επαυξάνει την ικανοποίηση του 'πελάτη'.

10. Διεξαγωγή ερευνών

Η συνεχής έρευνα και παρακολούθηση με τη συλλογή και ανάλυση ουσιαστικών στοιχείων είναι σημαντική και παρέχει βοήθεια στην επίλυση προβλημάτων και τη δημιουργία ωφελειών στους τόπους προορισμού, τη 'βιομηχανία' και τους καταναλωτές.

Πηγή: ΙΤΕΠ

1.2.3 Μορφές εναλλακτικού τουρισμού

Ο εναλλακτικός τουρισμός διακρίνεται στις παρακάτω μορφές:

- Συνεδριακός και εκθεσιακός τουρισμός: η μορφή αυτή, περιλαμβάνει την οργάνωση συνεδρίων και διεθνών εκθέσεων σε περιοχές που προσφέρουν και άλλες δυνατότητες. Για τη χώρα μας όμως, ενώ οι δυνατότητες που διαθέτει για την ανάπτυξη του τουρισμού αυτού είναι πολύ μεγάλες, βρίσκεται στην τελική θέση διεθνώς, από την άποψη του αριθμού συνεδρίων που φιλοξενεί ετήσια.
- Αθλητικός τουρισμός: το είδος αυτού του τουρισμού, μπορεί να συνδυαστεί με αθλητικά γεγονότα, προπονήσεις ή και ατομικό αθλητισμό. Στην Ελλάδα η μορφή αυτή του τουρισμού, έχει μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης. Το σύνολο των αθλητικών εγκαταστάσεων που έχουν προκύψει μετά την ολοκλήρωση των Ολυμπιακών Αγώνων, μπορούν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο του αθλητικού τουρισμού.
- Θρησκευτικός τουρισμός: αυτή η μορφή τουρισμού, περιλαμβάνει περιηγήσεις σε εκκλησίες, μοναστήρια, ιερούς τόπους και στη χώρα μας βρίσκεται σε αρχικό στάδιο ανάπτυξης. Η Ελλάδα, είναι ίσως μία από τις λίγες χώρες στον κόσμο που μπορεί να αναπτύξει αυτή τη μορφή του τουρισμού καθώς τα ελληνικά μοναστήρια αποτελούν τεκμήρια τέχνης και τεχνικής που συνδυάζουν την ελληνική ορθόδοξη παράδοση με την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής στον ελληνικό χώρο.
- Γεωτουρισμός: ο γεωτουρισμός θεωρείται μία νέα μορφή πολιτιστικο-περιβαλλοντικού τουρισμού, που μπορεί να αναπτυχθεί σε περιοχές που διαθέτουν σημαντικά γεωλογικά μνημεία, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν πόλο προσέλκυσης τουριστών ειδικού ενδιαφέροντος. Κύριος στόχος του είναι η σύνδεση των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος με τη γεωλογική κληρονομιά κάθε τόπου, τα πολιτιστικά μνημεία και τις παραδόσεις του.
- Τουρισμός περιπέτειας: είναι το σύνολο εκείνων των δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζονται από το έντονο στοιχείο της περιπέτειας και στηρίζεται στον

ιδιαίτερο χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο πραγματοποιείται. Μεταξύ των δραστηριοτήτων αυτών συγκαταλέγονται και οι ακόλουθες:

- Trekking, είναι η πεζοπορία μέσα σε μονοπάτια και διαδρομές στο βουνό με συνοδεία επαγγελματιών οδηγών βουνού.
  - River trekking, είναι η πεζοπορία στις όχθες και σε ορισμένα σημεία μέσα στα ποτάμια. Οι πεζοπορίες αυτές πραγματοποιούνται τους καλοκαιρινούς μήνες.
  - Rafting, είναι η κατάβαση ποταμού με φουσκωτές βάρκες. Το πλήρωμα αποτελείται από 6-8 κωπηλάτες και έναν επαγγελματία οδηγό ποταμού.
  - Monocraft, είναι η κατάβαση ποταμού με μονοθέσιες φουσκωτές βάρκες. Ένας επαγγελματίας οδηγός ποταμού, συνοδεύει 5-6 βάρκες.
  - Canoe-Kayak, είναι η περιήγηση σε λίμνη σε διαθέσιμα canoe-kayak με τη συνοδεία επαγγελματία οδηγού.
  - Αναρρίχηση-canyoning, είναι η ανάβαση σε βράχους και αναρριχητικά πεδία με καθοδήγηση έμπειρων συνοδηγών.
  - Mountain bike, είναι η ποδηλασία σε δασικές διαδρομές, με συνοδεία επαγγελματία οδηγού.
  - Σκι, είναι η κατάβαση με ειδικά πέδιλα σε χιονισμένες πλαγιές.
  - Ιππασία, είναι ιππασία με εκπαιδευμένα άλογα, ακολουθώντας προκαθορισμένες δασικές διαδρομές με τη συνοδεία επαγγελματιών εκπαιδευτών.
  - Καταδύσεις, είναι υποβρύχιες εξερευνήσεις με τον απαραίτητο καταδυτικό εξοπλισμό και τη συνοδεία έμπειρου εκπαιδευτή-δύτη.
- Θαλάσσιος τουρισμός: είναι το σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων που εστιάζονται γύρω από τη θάλασσα με γνώμονα όμως τα σκάφη αναψυχής. Οι θάλασσες και οι παραλίες που διαθέτει η Ελλάδα δίνουν μεγάλο περιθώριο ανάπτυξης στη συγκεκριμένη μορφή τουρισμού.
- Ιαματικός τουρισμός: αυτή η μορφή τουρισμού, είναι μία επιλεκτική μορφή με σημαντικά οικονομικά πλεονεκτήματα. Είναι η μορφή τουρισμού που υφίστανται τις λιγότερες αρνητικές επιδράσεις από τυχόν δυσμενείς συγκυρίες και μπορεί να αποδώσει δωδεκάμηνη τουριστική περίοδο. Η Ελλάδα είναι πλούσια σε ιαματικές πηγές με νερά που έχουν ποικίλη φυσικοχημική σύσταση και ενδείκνυται για εφαρμογή στη σύγχρονη φυσική υδροθεραπεία. Τα κέντρα που λειτουργούν στην Ελλάδα είναι κέντρα ιαματικού τουρισμού και όχι κέντρα τουρισμού υγείας.

Επίσης, κάποιες άλλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού είναι ο ορεινός τουρισμός, ο περιηγητικός τουρισμός, ο εκπαιδευτικός, ο χειμερινός, ο φυσιολατρικός. Οι σημαντικότερες όμως και πιο διαδεδομένες μορφές εναλλακτικού τουρισμού είναι οι παρακάτω:

- Πολιτιστικός τουρισμός: η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού, αφορά την επίσκεψη σε μια περιοχή με αφορμή τα πολιτιστικά γεγονότα ή τα μνημεία. Η Ελλάδα έχει μία πολύ μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά που αν την εκμεταλλευθεί κατάλληλα θα προσελκύσει ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας τουριστικής κίνησης. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, οι παραδοσιακοί οικισμοί και τα ιστορικά κέντρα των πόλεων αποτελούν βασικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς και φυσιογνωμίας της

χώρας μας. Η διατήρηση και η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της τουριστικής ανάπτυξης και της προσφοράς εναλλακτικών δυνατοτήτων για κάθε είδους τουριστική δραστηριότητα. Πολλά κτίρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής έχουν σήμερα αποκτήσει νέες χρήσεις και στεγάζουν διάφορες λειτουργίες, όπως τουριστικά καταλύματα, μουσεία, εκθέσεις, εστιατόρια, δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες. Τα ιστορικά κέντρα των ελληνικών πόλεων αναζωογονούνται με ανακαινίσεις κτιρίων, πεζοδρομήσεις και διαμορφώσεις χώρων αποτελώντας ελκυστικούς τόπους επίσκεψής τους.

- Οικοτουρισμός: είναι η μορφή του τουρισμού, που συνδυάζει την τοπική οικονομική ανάπτυξη, τη διαφύλαξη της ποσότητας του περιβάλλοντος και την ανάδειξη των φυσικών πλεονεκτημάτων και της ιστορίας μιας περιοχής. Τα γενικά χαρακτηριστικά του οικοτουρισμού συνοψίζονται ως εξής:
  - Περιλαμβάνει όλες τις μορφές του τουρισμού που βασίζονται στη φύση, στις οποίες το κύριο κίνητρο των τουριστών είναι η παρατήρηση και η εκτίμηση της φύσης, καθώς και οι παραδοσιακοί πολιτισμοί που κυριαρχούν στις φυσικές περιοχές.
  - Περιέχει επιστημονικά, εκπαιδευτικά και διερευνητικά χαρακτηριστικά.
  - Είναι συνήθως οργανωμένος σε μικρές ομάδες από εξειδικευμένες και μικρές τοπικές επιχειρήσεις.
  - Ελαχιστοποιεί τις αρνητικές επιδράσεις πάνω στο φυσικό και κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον.
  - Υποστηρίζει την προστασία των φυσικών περιοχών, i) παράγοντας οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες, τους οργανισμούς και τους φορείς διαχείρισης φυσικών περιοχών που αποσκοπούν στη διατήρηση και προστασία, ii) παρέχοντας εναλλακτική απασχόληση και ευκαιρίες εισοδήματος για τις τοπικές κοινότητες και iii) αυξάνοντας την ευαισθησία των τοπικών κοινωνιών και των τουριστών για τη διατήρηση των φυσικών και πολιτιστικών στοιχείων
- Αγροτουρισμός: ο αγροτουρισμός αποτελεί εναλλακτική λύση τουρισμού για τον άνθρωπο των μεγαλουπόλεων που αναζητάει ένα ήσυχο και φυσικό περιβάλλον στην ύπαιθρο να περάσει τις διακοπές του. Ο αγροτουρισμός στηρίζεται στην ομορφιά, τον πολιτισμό και την απλότητα των κατοίκων της αγροτικής περιοχής και στις δυνατότητες διαμονής και διατροφής στον αγροτικό χώρο ή στη γεωργική εκμετάλλευση. Για την περίπτωση του αγροτουρισμού θα γίνει λεπτομερής ανάλυση στο επόμενο κεφάλαιο (2^ο Κεφάλαιο: Τουρισμός στον αγροτικό χώρο-Αγροτουρισμός).

1.2.4 Εναλλακτικός τουρισμός στην Κρήτη

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού κερδίζουν καθημερινά έδαφος και για την Κρήτη και έχουν τη δυνατότητα να αποτελέσουν ένα σημαντικό χαρακτηριστικό στο νέο τουριστικό προφίλ του νησιού. Πρωτοβουλίες στην ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού έχουν ήδη αναληφθεί κυρίως σε ιδιωτικό επίπεδο, και η τάση ανάπτυξής τους είναι αυξητική. Το νησί διαθέτει φυσικές ομορφιές και πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, επομένως ενδείκνυνται για την ανάπτυξη των περισσότερων μορφών εναλλακτικού τουρισμού.

Η προώθηση του εναλλακτικού τουρισμού στην Κρήτη θα μπορούσε μεταξύ των άλλων να συμβάλλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και κατ' επέκταση στην ενίσχυση της ανάπτυξης, της απασχόλησης και των εισοδημάτων του νησιού και ιδιαίτερα στις μειονεκτικές περιοχές της Νότιας Κρήτης.

➔ **Ειδικότερα για τον εναλλακτικό τουρισμό στο Νομό Χανίων**

Ο Νομός Χανίων λόγω της άγριας φύσης, των πολλών σπηλαίων, των φαραγγιών, της ποικιλίας της χλωρίδας και των βραβευμένων παραλιών, έχει όλες τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού. Έχουν γίνει ήδη αξιόλογες ιδιωτικές προσπάθειες, όπως ο Κυνηγετικός Όμιλος του Λευκορήτη, η Βάμος Α.Ε με τα παραδοσιακά καταλύματα, η Μηλιά (το αναστηλωμένο χωριό), παραδοσιακά ξενοδοχεία και άλλες πολλές μικρότερες επενδύσεις. Στα Χανιά επίσης, υπάρχει το μεγαλύτερο στη μεσογειακή λεκάνη SPA, καθώς και δυνατότητες για άθληση, ενώ αξιόλογο είναι και το Σκοπευτήριο του Νομού Χανίων. Τέλος, τα αρχαιολογικά και πολιτιστικά δεδομένα του Νομού, τον καθιστούν σε πλεονεκτική θέση σε ότι αφορά τον σχολικό\εκπαιδευτικό τουρισμό. Το σημαντικότερο όμως είναι, ότι ο σχολικός τουρισμός από ξένες χώρες δημιουργεί μελλοντικούς τουρίστες.

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ – ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

2.1.1 Αλληλεπιδράσεις τουρισμού και αγροτικού χώρου

Ως τουρισμός στον αγροτικό χώρο μπορεί να θεωρηθεί κάθε μορφή ήπιου τουρισμού που λαμβάνει χώρα στην ύπαιθρο. Η ζήτηση του τουρισμού στην ύπαιθρο τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει αύξηση, διότι προσφέρει ένα νέο τρόπο διακοπών αποτρέποντας τις αρνητικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού. Οι κύριες διαφορές μεταξύ του μαζικού τουρισμού και του τουρισμού στον αγροτικό χώρο παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.

Μαζικός Τουρισμός	Τουρισμός στον αγροτικό χώρο
Παθητικός τύπος διακοπών	Ενεργητικός τύπος διακοπών
Ο επισκέπτης είναι παρατηρητής των δρώμενων της περιοχής	Ο επισκέπτης είναι συμμετοχος των δρώμενων της περιοχής
Υπάρχουν αρνητικές περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις στην περιοχή υποδοχής	Σεβασμός στο περιβάλλον και στον τοπικό πολιτισμό
Υψηλές συνήθως τιμές	Ικανοποιητικές τιμές

Ο τουρισμός στον αγροτικό χώρο έχει κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις στους παραγωγούς ενισχύοντας το οικογενειακό γεωργικό τους εισόδημα, ενώ ταυτόχρονα παρέχει στους τουρίστες τη δυνατότητα να γνωρίσουν το φυσικό περιβάλλον περνώντας ήσυχα τις διακοπές τους.

Οι θετικές επιδράσεις του τουρισμού στον αγροτικό χώρο περιλαμβάνουν:

- Ενίσχυση του γεωργικού οικογενειακού και του τοπικού εισοδήματος.
- Συμβολή στη ζωτικότητα των αγροτικών περιοχών.
- Διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Σωστή χρήση των φυσικών πόρων για τη διατήρηση του περιβάλλοντος
- Παραγωγή και πώληση τοπικών προϊόντων.
- Δημιουργία αγροτουριστικών επιχειρήσεων που ταυτόχρονα ασχολούνται με την παραγωγή και απευθείας πώληση γεωργικών προϊόντων στους φιλοξενούμενους.
- Βελτίωση της τοπικής υποδομής για τη δυνατότητα υποδοχής και φιλοξενίας των επισκεπτών.

Εκτός όμως από τις θετικές επιδράσεις, υπάρχουν και οι αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού στον αγροτικό χώρο, οι οποίες περιλαμβάνουν:

- ❖ Διατάραξη της ησυχίας της υπαίθρου λόγω της υποδοχής τουριστών.
- ❖ Επίδραση στα ήθη και έθιμα στη γλώσσα και στα πολιτιστικά στοιχεία των αγροτικών περιοχών.
- ❖ Επιβάρυνση του περιβάλλοντος και του φυσικού κάλλους.
- ❖ Ενίσχυση κοινωνικών διαφορών σε τοπικό επίπεδο.

Τα θετικά στοιχεία του τουρισμού στον αγροτικό χώρο για τους τουρίστες περιλαμβάνουν:

- ❖ Τη γνωριμία και την επαφή του πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων με την ύπαιθρο και την αγροτική ζωή.
- ❖ Τη δυνατότητα οικονομικών διακοπών.
- ❖ Τη δυνατότητα συμμετοχής στις αγροτικές εργασίες.
- ❖ Τη δυνατότητα αγοράς και κατανάλωσης παραδοσιακών, αγνών και χειροποίητων προϊόντων.
- ❖ Τη συμμετοχή σε αγροτικές γιορτές ή συγκεντρώσεις.
- ❖ Τη συμμετοχή σε δραστηριότητες που έχουν άμεση επαφή με τη φύση.

Μία από τις σημαντικότερες και ίσως η πιο σημαντική μορφή τουρισμού στον αγροτικό χώρο, είναι ο αγροτουρισμός.

2.2 ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.2.1 Η πρώτη εμφάνιση και η εξέλιξη του Αγροτουρισμού

Ιστορικά, η πρώτη εμφάνιση του τουρισμού στον αγροτικό χώρο και του αγροτουρισμού, παρατηρείται το 19^ο αιώνα, όταν ο τότε αστικός πληθυσμός πραγματοποιούσε εκδρομές με τους ατμοκίνητους σιδηροδρόμους. Όμως ο αγροτουρισμός, ως συγκροτημένη εναλλακτική μορφή τουρισμού, εμφανίζεται για πρώτη φορά τη δεκαετία του '60 στις Η.Π.Α. Στον Ευρωπαϊκό χώρο η ανάπτυξη του είναι μεταπολεμικό φαινόμενο. Στη χώρα μας καθυστέρησε αφενός η ανάπτυξη και η εξάπλωση του στο χώρο και αφετέρου η συνειδητοποίηση της σημασίας του από το τουριστικό κοινό.

Η πρώτη περίοδος

Ο αγροτουρισμός, κάνει την εμφάνιση του στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1960 με καθαρά εμπειρική μορφή. Πρόκειται για μια προσπάθεια από κατοίκους παραθαλάσσιων περιοχών, οι οποίοι επιθυμούν να προωθήσουν τα τοπικά προϊόντα προσφέροντας φιλοξενία σε τουρίστες. Στην προσπάθεια όμως αυτή, κυριαρχεί η απουσία συγκροτημένης τουριστικής πολιτικής, ενώ ταυτόχρονα ο μαζικός τουρισμός παρουσιάζει ραγδαία ανάπτυξη, με αποτέλεσμα η ιδέα αυτή να μην αποδώσει.

Η δεύτερη περίοδος

Η δεύτερη εμφάνιση του αγροτουρισμού στην Ελλάδα πραγματοποιείται 20 χρόνια αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ το 1981. Χαρακτηριστικό της περιόδου εκείνης, είναι η οργανωμένη εφαρμογή αγροτουριστικών προγραμμάτων τα οποία προωθούνται από το Υπουργείο Γεωργίας, την Αγροτική Τράπεζα και τον Ε.Ο.Τ. σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Το πρώτο πρόγραμμα περιλαμβάνει 237 κοινότητες και 21 άγονα νησιά σε 28 νομούς της χώρας και έχει ως σκοπό την προώθηση του αγροτουρισμού ως εναλλακτικής λύσης στην ανάπτυξη των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών της χώρας. Έτσι, καθορίστηκαν τα πρώτα κριτήρια ένταξης των δικαιούχων στο πρόγραμμα και δόθηκαν οι οικονομικές ενισχύσεις, με βάση τα αντίστοιχα προγράμματα της Ε.Ο.Κ. Οι δικαιούχοι ήταν οικονομικά ενεργοί αγρότες, συνταξιούχοι, δήμοι, κοινότητες και συνεταιρισμοί. Σε κάθε νομό, υπήρχε επιτροπή για την αξιολόγηση των αιτήσεων και των δικαιολογητικών των δικαιούχων, ενώ η Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, ανέλαβε τη χορήγηση των δανείων.

Η τρίτη περίοδος

Η τρίτη περίοδος, αρχίζει από το 1984 μέχρι σήμερα. Φορέας διαχείρισης των προγραμμάτων αγροτουρισμού ήταν το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, το οποίο ενέταξε τα αγροτουριστικά προγράμματα στα Μ.Ο.Π (Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα). Οι στόχοι του προγράμματος και τα κριτήρια εφαρμογής παρέμειναν τα ίδια και η Α.Τ.Ε συνέχισε να δανειοδοτεί τους δικαιούχους.

Η πρώτη προσπάθεια ένταξης συνεταιρισμών στα αγροτουριστικά προγράμματα συνδέεται με την ίδρυση γυναικείων συνεταιρισμών με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας. Ο πρώτος γυναικείος συνεταιρισμός συστάθηκε το 1983 στην κοινότητα Πέτρα της Λέσβου. Από την περίοδο αυτή και έπειτα οι συνθήκες ανάπτυξης αγροτουριστικών δραστηριοτήτων, τόσο από ιδιώτες όσο και από συλλογικούς φορείς, γίνονται πολύ ευνοϊκές.

Στη δεκαετία του 1990, τα προγράμματα αγροτουρισμού εφαρμόστηκαν στα πλαίσια των επιχειρησιακών προγραμμάτων του Υπουργείου Γεωργίας του Α΄ και Β΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Αγροτουριστικές δράσεις πραγματοποιήθηκαν επίσης την ίδια δεκαετία στα πλαίσια των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II (αργότερα LEADER+ και Ο.Π.Α.Α.Χ). Στόχος αυτών των πρωτοβουλιών, ήταν η ενθάρρυνση δράσεων για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων των περιοχών. Αρμόδιος φορέας ήταν η Διεύθυνση Προγραμματισμού και Γεωργικών Διαρθρώσεων του Υπουργείου Γεωργίας, ενώ υπεύθυνος υλοποίησης σε τοπικό επίπεδο ήταν οι Ομάδες Τοπικής Δράσης (Ο.Τ.Δ).

2.2.2 Η έννοια του Αγροτουρισμού

Ένας ορισμός για τον αγροτουρισμό ο οποίος πλησιάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής αγροτικής περιφέρειας, αποδίδεται από το Πρακτικό της Διυπηρεσιακής Επιτροπής υπό την αιγίδα του Ε.Ο.Τ ο οποίος ορίστηκε στις 14/2/1984 και είναι ο εξής: "Ως αγροτουρισμός μπορεί να οριστεί η τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται σε μη αστικό χώρο από άτομα που κυρίως απασχολούνται στη γεωργία, σε οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής μικρές ή

μεγάλες μονάδες, με στόχο τη δημιουργία συμπληρωματικού εισοδήματος στον τοπικό πληθυσμό, τόσο από την ενοικίαση των καταλυμάτων στους τουρίστες, όσο και από την τροφοδοσία αυτών με προϊόντα συναφών δραστηριοτήτων (χειροτεχνίας, οικοτεχνίας) επιτοπίως παραγόμενων”.

Δύο πιο απλοποιημένοι και πιο πρόσφατοι ορισμοί που αφορούν τον αγροτουρισμό, είναι οι εξής: “Ο αγροτουρισμός αναφέρεται σε μια μορφή τουρισμού που λαμβάνει χώρα σε ένα αγροτικό περιβάλλον, αναπτύσσεται κυρίως από τους γεωργούς και είναι ατομικού, οικογενειακού ή συνεταιριστικού τύπου”. (Κουτσούρης, 2000). Επίσης, “Αγροτουρισμός ονομάζεται η εναλλακτική εκείνη μορφή τουρισμού η οποία αναπτύσσεται σε μη τουριστικά κορεσμένες αγροτικές περιοχές και συνδέεται με κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτισμικές αξίες οι οποίες επιτρέπουν τόσο στους οικοδεσπότες όσο και στους φιλοξενούμενους των περιοχών αυτών να υφίστανται αλληλεπιδράσεις και να μοιράζονται εμπειρίες”. Ως δραστηριότητα αναπτύσσεται από τους μόνιμους κατοίκους των περιοχών του πρωτογενούς τομέα, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον αγροτουρισμό ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος.

Σε ότι αφορά τον πρώτο ορισμό, ως μη αστικός χώρος θεωρείται η περιοχή που βρίσκεται στην περιφέρεια και οι κάτοικοι της εξαρτώνται κοινωνικά και κυρίως οικονομικά από τη γη τους. Γενικότερα, στους παραπάνω ορισμούς κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι το εισόδημα από τον αγροτουρισμό είναι συμπληρωματικό του γεωργικού εισοδήματος και δεν το αντικαθιστά, ότι η τοπική οικονομία ενισχύεται από τις αγροτουριστικές δραστηριότητες και τέλος ότι υπάρχει σεβασμός στο φυσικό περιβάλλον, τον πολιτισμό, τα ήθη και τα έθιμα της περιοχής.

2.2.3 Οι τρεις διαστάσεις του Αγροτουρισμού

Παρακάτω, γίνεται μία αντιπαράθεση στο τι είναι και τι δεν είναι αγροτουρισμός για κάθε ένα από τα τρία κύρια “συστατικά” του αγροτουρισμού, την αγροτική οικογένεια, την ύπαιθρο και τον ταξιδιώτη.

➤ Για την αγροτική οικογένεια

Τι είναι:	Τι δεν είναι:
Ένας ουσιαστικός τρόπος να συμπληρώνει όλο το χρόνο η οικογένεια της υπαίθρου το ήδη χαμηλό εισόδημά της.	Μία ευκαιριακή ή εποχιακή τόνωση του αγροτικού εισοδήματος μέσω της οποίας ο αγρότης μετατρέπεται σε ξενοδόχο και εγκαταλείπει τη γη.
Ένας τρόπος να βρουν απασχόληση οι νέοι, οι αγρότισσες, οι κάτοικοι των οικονομικά ασθενέστερων ορεινών και μειονεκτικών περιοχών.	Η εγκατάλειψη της υπαίθρου προς αναζήτηση δουλειάς στα αστικά κέντρα.
Η δημιουργία ενός φιλικού και ζεστού περιβάλλοντος για την υποδοχή του επισκέπτη.	Η απρόσωπη παροχή υπηρεσιών.

➔ Για την υπαίθρο

Τι είναι:	Τι δεν είναι:
Ένας τρόπος ανάπτυξης της υπαίθρου μέσω μιας ήπιας μορφής τουρισμού.	Η μαζική και επεμβατική ανάπτυξη με πάσης φύσεως ξενοδοχεία, εστιατόρια και επιχειρήσεις που αλλοιώνουν το χαρακτήρα της υπαίθρου.
Μία επιτυχημένη ευρωπαϊκή πολιτική ανάπτυξης της υπαίθρου, που εφαρμόζεται επιτυχώς εδώ και τριάντα χρόνια για να αντιμετωπίσει σημαντικά προβλήματα όπως η ερήμωση της υπαίθρου, η αστυφιλία και η μείωση της αγροτικής παραγωγής.	Απλώς μία ωραία ιδέα.
Μία ευκαιρία να αντιμετωπίσει η Ελλάδα, όπως το έχει ήδη κάνει η Ευρώπη, τα προβλήματα της ελληνικής υπαίθρου.	Μία ευκαιριακή και γρήγορη λύση.
Μία ήπια μορφή τουρισμού με την οποία μπορούν να ασχολούνται ντόπιοι αγρότες, προκειμένου τα εισοδήματα να επιστρέφουν στην τοπική κοινότητα.	Η εκμετάλλευση του πλούτου μιας περιοχής από επιχειρηματίες που δεν ανήκουν στην τοπική κοινότητα.
Η διατήρηση των εθίμων, της λαογραφίας, της χειροτεχνίας, των παραδοσιακών τεχνών και εργασιών που τείνουν να εκλείψουν.	Μία μορφή ανάπτυξης που παραβλέπει την πολιτιστική κληρονομιά.
Η ανάδειξη της διαφορετικότητας και της μοναδικότητας του κάθε τόπου.	Η ισοπέδωση και η ομοιογένεια όλων των περιοχών.

➔ Για τον ταξιδιώτη

Τι είναι:	Τι δεν είναι:
Η φιλοξενία σε ένα περιβάλλον λιτό, με τοπικό χαρακτήρα, με ανέσεις αλλά χωρίς πολυτέλεια.	Η ασκητική φιλοξενία χωρίς άνεση και σπιτική ζεστασιά, αλλά ούτε και η κοσμοπολίτικη πολυτέλεια.
Η επαφή του επισκέπτη με τη φύση, την αγροτική ζωή, τις καλλιέργειες, τις αγροτικές εργασίες.	Η αντιμετώπιση της φύσης και της αγροτικής ζωής σαν ένα αδιάφορο "σκηνικό".
Η γνωριμία του επισκέπτη με τα ήθη και τα έθιμα μιας περιοχής τα οποία αναβιώνουν με αυθεντικό τρόπο.	Η αναπαράσταση των εθίμων μιας περιοχής μόνο και μόνο για "τουριστική κατανάλωση".
Η συμμετοχή του ταξιδιώτη σε ένα σύνολο δραστηριοτήτων.	Οι παθητικές διακοπές.
Η απόλαυση τοπικών φαγητών που βασίζονται σε παραδοσιακές συνταγές και παρασκευάζονται με τοπικά ή και βιολογικά προϊόντα.	Η παροχή, απλώς ενός καλού γεύματος.
Η γνωριμία του επισκέπτη με την τοπική κοινότητα.	Η απουσία του ντόπιου, του κατοίκου της υπαίθρου, της νοικοκυράς και η έλλειψη επικοινωνίας και επαφής μαζί τους.

Πηγή: Βημαgazino (2003)

2.2.4 Στόχοι του Αγροτουρισμού

Οι κύριοι στόχοι του αγροτουρισμού, είναι οι παρακάτω:

- ❖ Η συμπλήρωση και βελτίωση του γεωργικού εισοδήματος καθώς και της απασχόλησης των αγροτών. Ο αγροτουρισμός δεν στοχεύει στην απρόσωπη σχέση μεταξύ των ατόμων που παρέχουν τις υπηρεσίες και των ταξιδιωτών, αντίθετα στοχεύει σε μία πιο προσωπική και φιλική σχέση μεταξύ τους. Ταυτόχρονα, συμβάλλει στη μείωση της ανεργίας που παρατηρείται στον αγροτικό χώρο, λόγω της εποχικότητας της γεωργικής εργασίας, ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει ένα πρόσθετο εισόδημα το οποίο ενισχύει το ήδη υπάρχον χαμηλό γεωργικό εισόδημα.
- ❖ Η προσπάθεια συγκράτησης του τοπικού πληθυσμού στις περιοχές τους με τη δυνατότητα του πρόσθετου εισοδήματος μέσω του αγροτουρισμού, αλλά και της τοπικής ανάπτυξης που επιφέρει. Με τον τρόπο αυτό, έχουμε αντιστροφή του κλίματος εγκατάλειψης που παρατηρείται έντονα σήμερα στην ύπαιθρο, μέσω της βελτίωσης του επιπέδου ζωής του αγροτικού πληθυσμού.
- ❖ Η έμφαση στη δημιουργία οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής μικρών βιώσιμων επιχειρήσεων στην ύπαιθρο με πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις στην οικονομία της περιοχής. Στην περίπτωση αυτή, τα πλεονεκτήματα δεν διοχετεύονται σε μία μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα, όπως συμβαίνει στον μαζικό τουρισμό, αλλά διαχέονται στους μόνιμους κατοίκους της περιοχής, ενισχύοντας την τοπική οικονομία και το εισόδημα της αγροτικής οικογένειας.
- ❖ Η διατήρηση, η προβολή και η αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Με τον αγροτουρισμό επιδιώκεται η διαφύλαξη, η προβολή και η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο αγροτικός κόσμος είναι ένα από τα βασικά συστατικά της ελληνικής παράδοσης και μαζί με τις ομορφιές της φύσης αποτελούν τη φυσιογνωμία της ελληνικής υπαίθρου.
- ❖ Η ενίσχυση της τοπικής αγοράς λόγω της κατανάλωσης και της διάδοσης των τοπικών προϊόντων από τους επισκέπτες, αλλά και λόγω της διάδοσης των προϊόντων πέρα από τα στενά όρια της αγροτικής περιοχής.
- ❖ Η προσπάθεια περιορισμού όσο το δυνατόν των περιβαλλοντικών και οικολογικών επιβαρύνσεων λόγω αυξημένου αριθμού επισκεπτών.
- ❖ Το υψηλό επίπεδο παροχής υπηρεσιών χωρίς να υπάρξει αλλοίωση της προσωπικής σχέσης των κατοίκων με τους επισκέπτες.
- ❖ Η περιφερειακή ανάπτυξη και δημιουργία έργων υποδομής για να είναι δυνατή η πρόσβαση και φιλοξενία των επισκεπτών στις διάφορες περιοχές.
- ❖ Η συνεργασία του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα παροχής υπηρεσιών της τοπικής περιοχής για την καλύτερη αντιμετώπιση της αυξημένης ζήτησης που δημιουργείται για την ικανοποίηση των αναγκών των επισκεπτών.
- ❖ Η ικανοποίηση των τουριστών που επιζητούν ήσυχες και οικονομικές διακοπές κοντά στη φύση και άμεση επαφή με τους ντόπιους και τις συνθήκες τους.
- ❖ Η ανάπτυξη τοπικών πρωτοβουλιών στην αγροτική κοινότητα για την ανάδειξη των ενδογενών δυνάμεων και τη δημιουργία νέων δραστηριοτήτων.
- ❖ Η δραστηριοποίηση των Φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Συνεταιρισμών για την προώθηση της ανάπτυξης της περιοχής.

2.2.5 Μορφές Αγροτουρισμού

Υπάρχουν δύο κύριες μορφές αγροτουρισμού:

1. Η πρώτη μορφή, είναι εκείνη που καλύπτει τη φιλοξενία των επισκεπτών σε μεγάλα αγροκτήματα, όπου οι φιλοξενούμενοι συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες αλλά και στην καθημερινή ζωή των αγροτών. Η μορφή αυτή είναι διεθνώς γνωστή με την ονομασία "Farmhouse Holidays" και εφαρμόζεται σε χώρες όπου υπάρχουν μεγάλες ιδιοκτησίες και μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις.
2. Η δεύτερη μορφή, είναι εκείνη όπου οι επισκέπτες φιλοξενούνται σε μικρά καταλύματα, (που έχουν όμως όλες τις προϋποθέσεις και προδιαγραφές που ορίζονται από την εθνική νομοθεσία για να χρησιμεύσουν ως καταλύματα), όπου εκτός από τη διαμονή παρέχεται και πρωινό γεύμα. Η μορφή αυτή, είναι διεθνώς γνωστή με την ονομασία "Bed and Breakfast" και συναντάται σε χώρες όπως η Ιταλία, η Ιρλανδία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ελλάδα όπου χαρακτηρίζονται από μικρού μεγέθους γεωργικές εκμεταλλεύσεις.

Ειδικότερα, ανάλογα με την περιοχή που λαμβάνει μέρος ο αγροτουρισμός γίνεται η παρακάτω διάκριση:

- i. Αγροτουρισμός σε μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις όπου ο επισκέπτης φιλοξενείται στο ίδιο αγρόκτημα σε κατάλληλα διαμορφωμένους χώρους και εθελοντικά μπορεί να ασχολείται με τις αγροτικές εργασίες. Όπως προαναφέρθηκε αυτή η μορφή δεν υπάρχει στην Ελλάδα λόγω της έλλειψης μεγάλων αγροκτημάτων.
- ii. Αγροτουρισμός σε αγροτικές περιοχές, με διαμονή των τουριστών σε ενοικιαζόμενα δωμάτια, ή σπίτια-ξενώνες, ή πανσιόν και δυνατότητα ενασχόλησης με αγροτικές εργασίες ή ψυχαγωγικές δραστηριότητες όπως πεζοπορία, ορειβασία, ψάρεμα. Η μορφή αυτή, αφενός απαιτεί λιγότερη εργασία από το γεωργό, εφόσον ο επισκέπτης δε φιλοξενείται στον ίδιο χώρο του αγροκτήματος και αφετέρου οι τουρίστες έχουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία και ελευθερία χώρου.
- iii. Αγροτουρισμός σε παραλιακές ή νησιωτικές περιοχές, όπου οι επισκέπτες φιλοξενούνται σε απλά καταλύματα και ασχολούνται με ψυχαγωγικές δραστηριότητες της θάλασσας ή εργασίες άμεσα συνδεδεμένες με τη ζωή των ψαράδων. Η Ελλάδα έχει όλες τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη αυτής της μορφής και την ανάδειξη των μειονεκτικών νησιωτικών περιοχών.
- iv. Αγροτουρισμός σε παραδοσιακούς οικισμούς και περιοχές που χαρακτηρίζονται από έντονη λαϊκή παράδοση, τοπικό χρώμα και διαφορετική αρχιτεκτονική όψη που είναι και οι πόλοι έλξης των τουριστών. Οι επισκέπτες φιλοξενούνται σε απλά παραδοσιακά καταλύματα, τους προσφέρονται τοπικά προϊόντα και έχουν τις ίδιες δραστηριότητες όπως και στις προηγούμενες μορφές. Στην περίπτωση αυτή δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο σεβασμό του φυσικού περιβάλλοντος και στη δημιουργία καταλυμάτων μικρής κλίμακας.

- v. Αγροτουρισμός σε χωριά ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή προστατευόμενους χώρους, που είναι χωριά ή εθνικά πάρκα που βρίσκονται κοντά σε όμορφες τοποθεσίες όπως λίμνες, ποτάμια, βουνοπλαγιές, βιότοπους, καταρράκτες, σπήλαια.
- vi. Αγροτουρισμός σε συνεταιριστικής μορφής συγκροτήματα. Στη μορφή αυτή, περιλαμβάνονται πανσιόν ανάμεσα σε πολλές γεωργικές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες με τη μορφή συνεταιρισμών προβάλλουν τα πολιτιστικά και φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής, καθώς και τα τοπικά προϊόντα. Η Ελλάδα διαθέτει αυτή την περίπτωση αγροτουρισμού.

Εκτός από τις δραστηριότητες που συνδέονται άμεσα με τη φύση και τη ζωή των ντόπιων, υπάρχει η δυνατότητα σε ορισμένες περιοχές με υλική υποδομή, να προσφέρονται και δραστηριότητες που συνδέονται με τις προσωπικές ανάγκες των επισκεπτών.

2.2.6 Παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται ο Αγροτουρισμός

Ο αγροτουρισμός, μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε περιοχές όπου υπάρχει όμορφο και φιλόξενο φυσικό περιβάλλον, πλούσιο σε στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς και παραδόσεων. Επομένως η αγροτουριστική ανάπτυξη εξαρτάται από:

- ❖ Τη γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής η οποία πρέπει να διευκολύνει την πρόσβαση, καθώς επίσης και την ελκυστικότητα του χώρου όσον αφορά στα φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία και τις παραδόσεις.
- ❖ Την κύρια οικονομική κατεύθυνση που πρέπει να είναι η γεωργία μεσαίας ή χαμηλής έντασης και πολλές φορές σε συνδυασμό με κτηνοτροφία. Το αγροτουριστικό κατάλυμα πρέπει να διαθέτει τους αναγκαίους χώρους και να έχει πλεονεκτική θέση στο χώρο.
- ❖ Την ύπαρξη κατάλληλης υποδομής (π.χ δρόμους και τηλεπικοινωνίες) για την προσφορά των αναγκαίων υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση και ψυχαγωγία των φιλοξενούμενων.
- ❖ Την κατάλληλη προβολή των ποιοτικών χαρακτηριστικών των τοπικών προϊόντων και της τοπικής κουζίνας.
- ❖ Τη φιλοξενία με ευαισθησία προς τους επισκέπτες εκ μέρους των ντόπιων χωρίς όμως να χάνεται η τοπική ταυτότητα.
- ❖ Τις γνώσεις και τη βιώσιμη επιχειρηματική διαχείριση από τους γεωργούς.

Τα παραπάνω στοιχεία διευκολύνουν τη φιλοξενία των αγροτουριστών, αλλά είναι σχεδόν αδύνατον να συνυπάρχουν ταυτόχρονα.

2.2.7 Αγροτουριστικό προϊόν και δραστηριότητες που συνδέονται με τον Αγροτουρισμό

Το αγροτουριστικό προϊόν, είναι το σύνολο αγαθών ή παρεχόμενων υπηρεσιών και εκδηλώσεων που παράγονται και διατίθενται στους επισκέπτες στη διάρκεια της διαμονής τους. Τα αγαθά αυτά με τη μοναδικότητα που διαθέτουν, αποτελούν πόλο έλξης για τους τουρίστες.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του αγροτουριστικού προϊόντος είναι:

- Η απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος και η γνωριμία με τα χαρακτηριστικά φυσικά τοπία, την πανίδα και τη χλωρίδα της περιοχής.
- Η επαφή και η γνωριμία με την τοπική αγροτική πολιτιστική κληρονομιά, τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων, η συμμετοχή σε τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις.
- Η προσφορά διαφοροποιημένων, υψηλής ποιότητας τουριστικών προϊόντων.
- Η παρατήρηση των γεωργικών δραστηριοτήτων και πιθανώς η συμμετοχή σε αυτές.
- Η άσκηση παράλληλων τουριστικών δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο.

Το αγροτουριστικό προϊόν συνδέεται με τη διαμονή και την ψυχαγωγική δραστηριότητα των επισκεπτών. Οι δραστηριότητες που μπορούν να λάβουν χώρα στον αγροτικό χώρο στα πλαίσια του αγροτουρισμού είναι οι εξής:

- Ορειβασία
- Πεζοπορία
- Ιππασία
- Κυνήγι/ψάρεμα
- Ποδηλασία
- Κωπηλασία
- Θαλάσσια σπορ
- Σκι
- Συμμετοχή σε γιορτές και πανηγύρια
- Περιήγηση σε μικρά χωριά
- Φωτογράφιση τοπίων
- Ιστορική και θρησκευτική ενημέρωση και ξενάγηση
- Αγορές τοπικών προϊόντων
- Συναυλίες/θέατρα
- Παραδοσιακοί και λαϊκοί χοροί

Η προώθηση των πωλήσεων αγροτουριστικών προϊόντων έγκειται στην πληροφόρηση των καταναλωτών για την ύπαρξή τους, στη γνωριμία των καταναλωτών με αυτά, την αγορά τους και στην επανάληψη της χρήσης τους.

2.2.8 Αγροτουρισμός και αγροτική οικογένεια

Η οικογένεια αποτελεί ένα τυπικό χαρακτηριστικό της Ελληνικής παράδοσης και έναν ισχυρό δεσμό ιδιαίτερα μεταξύ των ανθρώπων της υπαίθρου. Στα παλιότερα

χρόνια η αγροτική οικογένεια παρήγαγε για αυτοκατανάλωση, ο αρχηγός της οικογένειας ήταν υπεύθυνος για τις διάφορες αποφάσεις και για την εξασφάλιση των αγαθών, ενώ τα υπόλοιπα μέλη έπρατταν υπό τις οδηγίες του. Η πολυαπασχόληση ήταν συνηθισμένο φαινόμενο από παλιά και είχε διάφορες μορφές, όπως ανταλλακτικής μορφής, δηλαδή μία οικογένεια προσέφερε βοήθεια στη γεωργική εκμετάλλευση κάποιας άλλης και αργότερα υπήρχε η ανάλογη βοήθεια στην πρώτη οικογένεια. Επίσης μπορούσε να ήταν εξωγεωργική απασχόληση σε άλλους οικονομικούς κλάδους, όπως για παράδειγμα εποχικός εργάτης σε κοντινές βιομηχανίες ή σε οικοδομές ή και διατήρηση κάποιου εμπορικού καταστήματος.

Τα τελευταία χρόνια, τα πρότυπα της υπερκατανάλωσης που επικρατούν σε κάθε κοινωνία, έχουν διεισδύσει και στην αγροτική οικογένεια με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται από την παλιότερη μορφή που προαναφέρθηκε και να προσαρμόζεται στη νέα, έχοντας νέες δυνατότητες και ευκαιρίες. Μία από τις νέες προσφερόμενες ευκαιρίες πολυαπασχόλησης ήταν και ο τουρισμός. Ο τουρισμός όμως πολλές φορές, μπορεί να προκαλέσει ριζική αλλαγή στην παραδοσιακή δομή της αγροτικής οικογένειας. Αυτό οφείλεται στο ότι με την εξωγεωργική δραστηριότητα που δημιουργείται, υπάρχει η ανάγκη της εργασίας από όλα τα μέλη της οικογένειας, με αποτέλεσμα κάθε μέλος να έχει ένα προσωπικό εισόδημα και μία αυτονομία, να περιορίζεται ο ρόλος του αρχηγού της οικογένειας και να δημιουργούνται εσωτερικές συγκρούσεις. Συχνό φαινόμενο είναι επίσης η εγκατάλειψη του γεωργικού επαγγέλματος από τους νέους που διαμένουν σε τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές και η πλήρης ενασχόλησή τους με τον τουριστικό τομέα, κάτι το οποίο είναι καταστροφικό για τη γεωργική εργασία που περνάει κρίση.

Ένα άλλο πρόβλημα που παρατηρείται έντονα στις μέρες μας, είναι η αντίστροφη σχέση εξέλιξης ανάμεσα στο επίπεδο ανάπτυξης ενός τόπου και το ρυθμό γονιμότητας που επηρεάζει την πληθυσμιακή σύνθεση από πλευράς ηλικιών. Έτσι, χώρες με χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, έχοντας έναν υψηλό βαθμό γονιμότητας, εμφανίζουν υψηλά ποσοστά νέων ηλικιών σε αντίθεση με τις χώρες που εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Επομένως, αυτόματα δημιουργείται το θέμα του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού νέων στις περιοχές αυτές.

Στα παραπάνω προβλήματα, μία πιθανή λύση είναι ο αγροτουρισμός οποίος συνδέει την αγροτική με την τουριστική δραστηριότητα, ώστε να μην υποβαθμιστεί η γεωργία από τον τουρισμό αλλά να υπάρχει άντληση οφέλους και από τους δύο τομείς. Η πιο σημαντική διαφορά του αγροτουρισμού από τον τουρισμό στην ύπαιθρο, είναι ότι ο γεωργός ασκεί τη γεωργική δραστηριότητα ως κύρια απασχόληση και την τουριστική δραστηριότητα ως συμπληρωματική. Για να μπορέσει να συμβεί αυτό, θα πρέπει να συμμετέχουν και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, έτσι υπάρχει εργασία και για το πλεονάζον εργατικό δυναμικό.

Το πιο σημαντικό όμως πλεονέκτημα του αγροτουρισμού, είναι ότι κάθε πρόσθετη απασχόληση ενός μέλους της αγροτικής οικογένειας με αυτόν, συνεπάγεται ένα πρόσθετο πόρο στον προϋπολογισμό της οικογένειας και κατά συνέπεια βελτίωση της ποιότητας ζωής και επίσης σημαντικό, συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού στις εστίες τους. Η συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού στον τόπο καταγωγής τους, έχει μεγάλη σημασία σήμερα, διότι είναι πολύ έντονο το φαινόμενο της εγκατάλειψης της υπαίθρου από τους νέους λόγω έλλειψης εργασίας.

2.2.9 Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί

Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα (2.2.8 Αγροτουρισμός και αγροτική οικογένεια) η επιτυχής ανάπτυξη της αγροτουριστικής δραστηριότητας από μία οικογένεια, απαιτεί τη συμβολή και την ενασχόληση όλων των μελών της. Μετά τον αρχηγό της οικογένειας, κεντρικό ρόλο έχει η γυναίκα συμπεριλαμβανομένων των ιδιοτήτων της ως μητέρας και εργαζόμενης.

Η αγροτουριστική δραστηριότητα, συνέβαλλε στην ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών, διότι ήταν πλέον ενεργά μέλη στην αγροτική οικογένεια και είχαν μία μερίδα στην επαύξηση του οικογενειακού εισοδήματος. Η απασχόληση εκτός σπιτιού, δημιούργησε ανάγκες για υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο της γυναίκας, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η εξουσία της στις οικογενειακές αποφάσεις και στην ανατροφή των παιδιών. Η συμμετοχή των γυναικών στον αγροτουρισμό είναι ουσιαστική, αφού είναι αυτές που διευθύνουν την τουριστική δραστηριότητα, εφόσον ο αρχηγός της οικογένειας διατηρεί την αγροτική απασχόληση.

Οι γυναίκες της υπαίθρου και κυρίως των μειονεκτικών περιοχών, πρέπει να έχουν τα αναγκαία ερεθίσματα για την δραστηριοποίηση, την οργάνωση και την επιτυχία των προγραμμάτων του αγροτουρισμού. Η έμφαση που δίνεται στη συμμετοχή της γυναίκας στην αγροτουριστική δραστηριότητα, στηρίζεται στο ότι η ίδια η φύση της ταιριάζει με τη λειτουργία αυτού του είδους τουρισμού. Δηλαδή χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για την επιτυχία του αγροτουρισμού όπως φιλοξενία, ευαισθησία, φροντίδα, επικοινωνία, καθαριότητα, επιχειρηματικότητα και ευρηματικότητα έχουν μεγαλύτερη απήχηση στο γυναικείο πνεύμα. Επίσης, με τον αγροτουρισμό συνδέεται άμεσα ο τομέας της παρασκευής μεταποιημένων προϊόντων της εκμετάλλευσης και η κατασκευή ειδών λαϊκής τέχνης, αφού τα προϊόντα αυτά μπορούν να διοχετευτούν στην αγορά εκ μέρους του.

Οι παραπάνω δραστηριότητες αποτελούν μία σημαντική επαγγελματική διέξοδο για τις γυναίκες της υπαίθρου, δεδομένου ότι ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγής και η αναδιάταξη των εργασιακών σχέσεων στη γεωργία προκάλεσαν τη συρρίκνωση του εύρους των παραδοσιακών εργασιών με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση του ρόλου της γυναίκας στον τομέα της παραγωγής. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την ασθενή οργάνωση των εξωγεωργικών δραστηριοτήτων, είχε ως συνέπεια την απώλεια της επαγγελματικής ταυτότητας της γυναίκας της υπαίθρου. (Γιδαράκου,1999).

Η ιστορία των γυναικείων αγροτουριστικών συνεταιρισμών ξεκίνησε στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '80. Με αφορμή την ευαισθητοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ζητήματα ισότητας των δύο φύλων στον αγροτικό χώρο, έγινε μία προσπάθεια ενεργοποίησης των γυναικών της υπαίθρου με σκοπό τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων. Έτσι, με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας (Γ.Γ.Ι) συστάθηκαν το 1984 οι πρώτοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί στην Ελλάδα.

Ο πρωταρχικός ρόλος της Γ.Γ.Ι ήταν οι γυναίκες μέλη των αγροτουριστικών συνεταιρισμών να αποκτήσουν κοινωνική και οικονομική αυτοδυναμία και όχι τόσο η δημιουργία συμπληρωματικού εισοδήματος στην αγροτική εκμετάλλευση, που αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο του αγροτουρισμού. Ειδικότερα η πρωτοβουλία της Γ.Γ.Ι για την προώθηση αποκλειστικά γυναικείων συνεταιρισμών στηρίχθηκε στις εξής διαπιστώσεις (Ιακωβίδου,1992):

- Η συμμετοχή των γυναικών του αγροτικού χώρου στους θεσμούς της κοινωνικής οικονομίας, είναι περιορισμένη.

- Οι γυναίκες συμμετέχουν ευκολότερα σε γυναικείους συνεταιρισμούς από ότι σε μεικτούς.
- Οι γυναίκες στερούνται προσωπικού εισοδήματος, παρά το γεγονός ότι συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες σε μεγάλο βαθμό

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, πολλοί κρατικοί φορείς όπως το Υπουργείο Γεωργίας, η ΠΑΣΕΓΕΣ, η ΑΤΕ αλλά και ιδιωτικοί, αξιοποίησαν τα κοινοτικά προγράμματα για την κινητοποίηση και ενθάρρυνση του γυναικείου πληθυσμού της υπαίθρου, με σκοπό τη σύσταση συνεταιρισμών τόσο αμιγώς αγροτουριστικών, όσο και αγροβιοτεχνικών, ειδικευμένων στην παραγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας παραδοσιακών πολιτισμικών προϊόντων. Όμως στις περισσότερες περιπτώσεις η προσπάθεια των φορέων αυτών περιορίζεται στα σεμινάρια κατάρτισης των γυναικών, χωρίς καμία παραπέρα στήριξη και προώθηση (Κουτσού,2000).

Όσοι συνεταιρισμοί κατάφεραν να λειτουργήσουν και να αναπτυχθούν είναι γιατί συνετέλεσαν οι παρακάτω παράγοντες:

- Είτε η ύπαρξη ενός πυρήνα γυναικών, ιδιαίτερα δραστήριου με ηγετικές ικανότητες.
- Είτε η ύπαρξη ενός τοπικού φορέα που ενθάρρυνε και στήριξε ουσιαστικά την προσπάθεια των γυναικών.

Όπως προαναφέρθηκε, οι πρώτοι συνεταιρισμοί (1984-1987) συστάθηκαν με πρωτοβουλία της Γ.Γ.Ι. Παρατηρείται μία στασιμότητα από το 1987 ως τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Στη συνέχεια, από το 1999 και για τα τρία επόμενα χρόνια παρατηρείται μία έξαρση στη σύσταση νέων συνεταιρισμών, η οποία οφείλεται κατά κύριο λόγο σε κοινοτικά προγράμματα επιδοτήσεων, που αφορούν τόσο την κατάρτιση, όσο και την επιδότηση επενδυτικών δραστηριοτήτων των συνεταιρισμών. Επίσης θεσπίζονται και εθνικά προγράμματα, τα οποία επιδοτούν νέους επιχειρηματίες (μέσω ΟΑΕΔ). Σίγουρα όμως οφείλεται και στη διάχυση στο γυναικείο αγροτικό πληθυσμό των ωφελειών που προκύπτουν από τη σύσταση συνεταιρισμών με δραστηριότητες στον αγροτουρισμό και την αγροβιοτεχνία.

Συγκεκριμένα:

1984: Ο πρώτος γυναικείος αγροτουριστικός συνεταιρισμός στην Πέτρα της Λέσβου

1985: 6 συνεταιρισμοί

1986: 2 συνεταιρισμοί

1987: 1 συνεταιρισμός

1999-2001: 41 συνεταιρισμοί

2001-2002: 28 συνεταιρισμοί

Σύνολο 99 συνεταιρισμοί

Η γεωγραφική κατανομή των 99 συνεταιρισμών που υπάρχουν επίσημα σήμερα στη χώρα (στοιχεία 2002) είναι οι εξής:

Μακεδονία: 19

Θεσσαλία: 16

Αιγαίο: 15

Κρήτη: 12

Θράκη: 11

Ήπειρος: 10

Στερεά Ελλάδα-Εύβοια: 10

Πελοπόννησος: 2

Ένα σημαντικό εμπόδιο για τη σύσταση συνεταιρισμών μέχρι το 2000 ήταν ο νόμος περί συνεταιρισμών, σύμφωνα με τον οποίο ο ελάχιστος αριθμός μελών ήταν τα 20 μέλη. Ωστόσο, σε πολλές αγροτικές περιοχές είναι δύσκολο να συγκεντρωθεί αυτός ο αριθμός, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η σύσταση συνεταιρισμού. Ο νέος νόμος επιτρέπει ως κατώτερο αριθμό μελών τα 7 μέλη, γεγονός που αναμένεται να ευνοήσει τη σύσταση πολλών νέων συνεταιρισμών.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί διακρίνονται σε:

- Χρηματοδοτικά προβλήματα.
- Ελλείψεις γνώσεων σε τεχνικά θέματα και ανεπαρκής δομή οργάνωσης, διοίκησης και προβολής των συνεταιρισμών.
- Ενδογενείς διαπροσωπικές συγκρούσεις.

Είναι φανερό, ότι οι συνεταιρισμοί δεν μπορούν να ξεπεράσουν από μόνοι τους αυτά τα προβλήματα, γι αυτό είναι απαραίτητη η σύσταση ενός φορέα ο οποίος αφενός θα έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και αφετέρου θα αποτελεί μηχανισμό διαρκούς και συστηματικής ηθικής υποστήριξης και εμπύχωσης των γυναικών. Ο φορέας αυτός θα πρέπει να προέλθει από τους ίδιους τους συνεταιρισμούς και να ελέγχεται από αυτούς. Οι αρμοδιότητες του θα μπορούσαν να είναι οι παρακάτω (Κουτσού,2000):

- Η οργάνωση κοινής διαφημιστικής καμπάνιας με σκοπό την προβολή των προϊόντων και υπηρεσιών όλων των συνεταιρισμών έξω από την τοπική εμβέλεια του καθενός.
- Η αναζήτηση νέων αγορών, τόσο εθνικών όσο και διεθνών.
- Η δημιουργία συστήματος διανομής και διάθεσης προϊόντων.
- Η κατάρτιση των μελών σε θέματα που αφορούν την ποιότητα των προϊόντων και υπηρεσιών, την τυποποίηση, τη συσκευασία, την οργάνωση, τη διαχείριση.
- Η συνεχής επιμόρφωση ενός βασικού 'πυρήνα γυναικών', ο οποίος θα μπορούσε να παίζει το ρόλο του 'τοπικού ηγέτη'.
- Η αποκατάσταση επαφής μεταξύ των συνεταιρισμών αλλά και με ομοειδείς του στο εξωτερικό, με σκοπό την ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας.
- Η ηθική υποστήριξη και εμπύχωση των γυναικών, κυρίως όταν ανακύπτουν προβλήματα αντιθέσεων και συγκρούσεων μεταξύ τους.
- Η ανάδειξη και κωδικοποίηση 'προτύπων καλής πρακτικής', που θα χρησιμεύσουν τόσο στους συνεταιρισμούς που ήδη λειτουργούν, όσο και στους υπό σύσταση.
- Η διάχυση των πλεονεκτημάτων των γυναικείων συνεταιρισμών στην ευρύτερη κοινωνία με σκοπό την καλύτερη αποδοχή αυτών των πρωτοβουλιών από τις τοπικές κοινωνίες, αλλά και την ενθάρρυνση και άλλων γυναικών να προχωρήσουν σε παρόμοιες πρωτοβουλίες.
- Η έρευνα για νέες περιοχές όπου μπορούν να επεκταθούν προγράμματα γυναικείων αγροτουριστικών συνεταιρισμών.

Ενδεικτικά παραθέτουμε παρακάτω τους πιο γνωστούς Συνεταιρισμούς στην Ελλάδα:

- Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοκκινωγείων στη Δράμα
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Μαρωνείας στη Ροδόπη
- Αγροτουριστικός Μεταποιητικός Συνεταιρισμός Γυναικών Αγιάσου στη Λέσβο
- Αγροτουριστικός Αγροβιοτεχνικός Συνεταιρισμός Πολιχνίτου στη Λέσβο
- Συνεταιρισμός Γυναικών Μεσοτόπου Λέσβου στη Λέσβο
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Γυναικών Νοτιοχώραν Χίου στη Χίο
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Πέτρας στη Λέσβο
- Συνεταιρισμός Γυναικών Ασωμάτου Λέσβου στη Λέσβο
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Αγίου γερμανών Πρεσπών στη Φλώρινα
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Ψαράδων Πρεσπών στη Φλώρινα
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Αγίων Αναργύρων στην Πέλλα
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Νεστωρίου στην Καστοριά
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Γυναικών Πέτα Άρτας στην Άρτα
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Πορταριάς στη Μαγνησία
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς στη Μαγνησία
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Λίμνης Πλαστήρα στην Καρδίτσα
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Γυναικών Αμπελακίων στη Λάρισα
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Μαρωνείας στη Ροδόπη
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Πέπλου στον Έβρο
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Δαδιάς στον Έβρο
- Γυναικείος Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Περαχωρίου στην Ιθάκη
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Γυναικών Πιερίας στην Πιερία
- Αγροτουριστικός Βιοτεχνικός Συνεταιρισμός Γυναικών Ποροΐων στις Σέρρες
- Αγροτικός Συνεταιρισμός Γυναικών Γαβαλοχωρίου στα Χανιά
- Αγροτουριστικός Συνεταιρισμός Καρπάθου στην Κάρπαθο
- Γυναικείος Αγροτικός Συνεταιρισμός Σύρου στη Σύρο

2.2.10 Αγροτουρισμός και παραδοσιακά προϊόντα

Πόλο έλξης των τουριστών στις αγροτουριστικές περιοχές αποτελούν τα τοπικά παραγόμενα προϊόντα, τα οποία διατίθενται στους επισκέπτες κατά τη διάρκεια διαμονής τους στα καταλύματα και συνήθως είναι προϊόντα βιοτεχνίας, χειροτεχνίας, οικοτεχνίας ή άλλα προϊόντα τοπικής παραγωγής και τρόφιμα.

Πιο συγκεκριμένα τα τουριστικά προϊόντα στον αγροτικό χώρο συνδέονται με την παράδοση της χώρας και μπορεί να είναι:

- Τοπικά παραγόμενα προϊόντα, όπως φρούτα, λαχανικά, κρέατα, ψάρια, γαλακτομικά είδη.
- Τοπικά επεξεργασμένα προϊόντα, όπως χυλοπίτες, τραχανάς, πίτες, τυριά, μαρμελάδες, μέλι, γλυκά, κρασιά ή ξηροί καρποί.
- Τοπικά προϊόντα χειροτεχνίας και οικοτεχνίας, όπως υφαντά, κεραμικά, είδη καλαθοπλεκτικής, ξυλόγλυπτα ή κοσμήματα.

Επίσης, τουριστικά προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν κι αυτά που συνδέονται με την ψυχαγωγική δραστηριότητα των επισκεπτών, όπως αγροτουριστικές γιορτές, συναντήσεις, παζάρια ή μουσεΐα με στοιχεία της εξέλιξης της αγροτικής ζωής που επισκέπτονται οι τουρίστες, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν καλύτερα τη ζωή ενός τόπου.

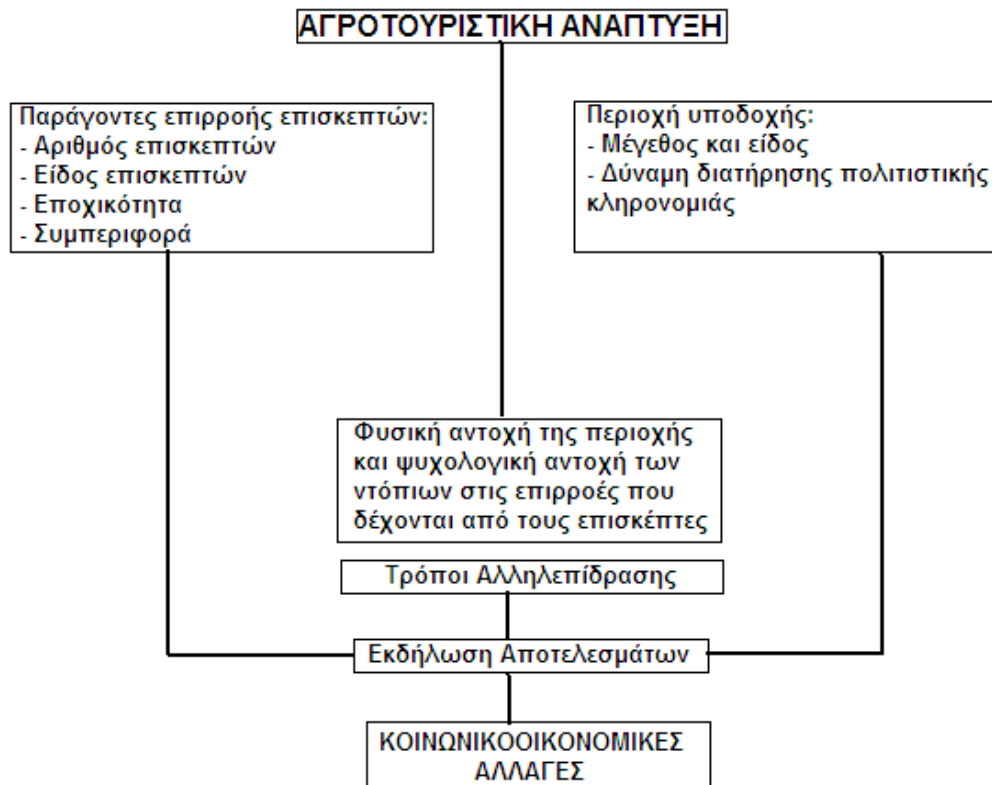
2.2.11 Κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις από την ανάπτυξη του Αγροτουρισμού

Η θετική επίδραση του αγροτουρισμού δεν περιορίζεται μόνο στην ενίσχυση του εισοδήματος και της απασχόλησης των αγροτικών οικογενειών, αλλά συμβάλλει στη γενικότερη ανάπτυξη της περιοχής. Με αφορμή την καλύτερη και ευκολότερη εξυπηρέτηση των τουριστών, γίνονται σημαντικά έργα υποδομής, όπως δρόμοι και γέφυρες που τελικά χρησιμοποιούνται επι το πλείστον από τον τοπικό πληθυσμό. Η οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής, αποτελεί επίσης πόλο έλξης διάφορων επενδυτών οι οποίοι δημιουργούν καινούργιες επιχειρήσεις, οι οποίες επιφέρουν νέες θέσεις εργασίας στην τοπική κοινωνία. Τέλος, σε αντίθεση με το μαζικό τουρισμό, η ανάπτυξη που επιφέρει ο αγροτουρισμός είναι σύμφωνη με τους νόμους της αειφορίας και τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες της περιοχής.

Το μέγεθος των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων που δέχεται κάποια περιοχή λόγω της ανάπτυξης του αγροτουρισμού, οφείλεται στους παρακάτω παράγοντες:

- Τον αριθμό και το είδος των επισκεπτών.
- Το στάδιο της αγροτουριστικής ανάπτυξης.
- Τη διαφορά της οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ επισκεπτών και ντόπιων.
- Τη διαφορά της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης μεταξύ επισκεπτών και ντόπιων.
- Το φυσικό μέγεθος της αγροτουριστικής περιοχής που προσδιορίζει πόσους επισκέπτες μπορεί να φιλοξενήσει.
- Το βαθμό ιδιοκτησίας από τους ντόπιους των αγροτουριστικών καταλυμάτων και των σχετικών δραστηριοτήτων.
- Την αντιμετώπιση και συνεισφορά των κρατικών και τοπικών φορέων.
- Τη γνώση της αξίας, τη θέληση και τη δύναμη των ντόπιων να διατηρήσουν τα πολιτιστικά και παραδοσιακά ήθη και έθιμα της περιοχής τους.
- Την ομοιογένεια και τους δεσμούς που χαρακτηρίζουν την περιοχή φιλοξενίας.
- Τη δυνατότητα πρόσβασης στην περιοχή φιλοξενίας.
- Τις πολιτικές και τα μέτρα που ακολουθούνται για την ανάπτυξη και διάχυση του αγροτουρισμού.

Στο παρακάτω σχεδιάγραμμα εμφανίζεται η διαδικασία της κοινωνικοοικονομικής αλλαγής λόγω της αγροτουριστικής ανάπτυξης.

Πηγή: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: Αγροτουρισμός και Ανάπτυξη

Εκτός όμως από τις θετικές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις υπάρχουν και κάποιες αρνητικές επιδράσεις οι οποίες συνοψίζονται παρακάτω:

- Η αυτόνομη ανάπτυξη του αγροτουρισμού χωρίς τον απαραίτητο έλεγχο και οργάνωση μπορεί να δημιουργήσει δυσμενείς συνέπειες στο φυσικό, πολιτιστικό και κοινωνικό περιβάλλον μιας χώρας.
- Οι πολυαπασχολούμενοι γεωργοί αποτελούν ένα ασθενές σύνολο στις αγροτικές κοινωνίες με αποτέλεσμα να γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τις δυνάμεις της αγοράς.
- Η τάση για αλλαγές στις κοινωνικές δομές της οικογένειας της ιεραρχίας και της κοινωνικής θέσης των κατοίκων των αγροτουριστικών περιοχών, μπορεί να δημιουργήσει έντονες συγκρούσεις μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού.

2.2.12 Αγροτουρισμός και εκπαίδευση

Για μία οργανωμένη και υψηλής ποιότητας παροχή υπηρεσιών αγροτουρισμού χρειάζεται ορθά καταρτισμένο και εκπαιδευτικό ανθρώπινο δυναμικό. Έτσι, υπάρχουν κάποια επιμορφωτικά προγράμματα που απευθύνονται στους αποφοίτους γυμνασίου και λυκείου, τους συνεταιρισμούς, τους νέους αγρότες αλλά και τους ενήλικες που επιθυμούν να ασχοληθούν με τον αγροτουρισμό. Όσοι τα παρακολουθούν, εκπαιδεύονται στον αγροτουρισμό, εντοπίζουν τα ενδιαφέροντά τους, ανακαλύπτουν τις δυνατότητές τους και διαμορφώνουν ιδέες για το ποιες δραστηριότητες μπορούν ή θέλουν να επιλέξουν και να αναπτύξουν. Με τον τρόπο αυτό, αφομοιώνουν ευκολότερα τις συμβουλές των ειδικών και προχωρούν με ασφαλέστερα βήματα στη δημιουργία και την ανάπτυξη μίας βιώσιμης αγροτουριστικής επιχείρησης. Οι φορείς στην Ελλάδα που παρέχουν αυτά τα εκπαιδευτικά προγράμματα και οι δραστηριότητες τους είναι οι παρακάτω:

1. Οργανισμός Γεωργικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Κατάρτισης και Απασχόλησης «ΔΗΜΗΤΡΑ», εποπτευόμενος από το Υπουργείο Γεωργίας.

Το πρόγραμμα βασίζεται:

i) Στη σύγχρονη εκπαίδευση και κατάρτιση των αγροτών με κατεύθυνση τον αγροτουρισμό, ανάλογα με το μορφωτικό τους επίπεδο και την επαγγελματική τους εμπειρία.

ii) Στη σύγχρονη εκπαίδευση και κατάρτιση υπόχρεων νέων αγροτών με κατεύθυνση τον αγροτουρισμό.

iii) Σε βραχυχρόνια εκπαιδευτικά προγράμματα σε εξειδικευμένη θεματολογία σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς.

Ο στόχος του προγράμματος είναι:

i) Η χορήγηση του Πράσινου Πιστοποιητικού και η πιστοποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων στην κατεύθυνση του αγροτουρισμού.

ii) Η μετάδοση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων στους καταρτιζόμενους ώστε να οργανώσουν, να διαχειριστούν και να εργαστούν σε αγροτουριστικές μονάδες.

2. Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Το πρόγραμμα βασίζεται σε μία εξειδικευμένη μεταγυμνασιακή εκπαίδευση αγροτικού χαρακτήρα σε δύο κύκλους.

Ο στόχος του προγράμματος είναι οι απόφοιτοι να μπορούν να παρέχουν κάθε μορφής υπηρεσία αγροτουρισμού και να παρασκευάζουν αγροτικά προϊόντα σε επίπεδο οικοτεχνίας ή βιοτεχνίας. Επίσης να έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόζουν παραδοσιακές και οικολογικές μεθόδους καλλιέργειας φυτών και εκτροφής ζώων.

3. Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ) υπό τον Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΟΕΕΚ).

Το πρόγραμμα βασίζεται σε μία επαγγελματική κατάρτιση αρχική ή και συμπληρωματική, διάρκειας έως και τεσσάρων εξαμήνων.

Ο στόχος του προγράμματος είναι οι καταρτιζόμενοι να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις (θεωρητικές και πρακτικές) και δεξιότητες, για να εργαστούν ως εξειδικευμένα στελέχη και νέοι επιχειρηματίες στις σύγχρονες εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

4. Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης της Αμερικάνικης Γεωργικής Σχολής. Η σχολή αυτή είναι ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που εποπτεύεται από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και το Υπουργείο Γεωργίας.

Το πρόγραμμα βασίζεται σε μία άτυπη κατάρτιση ευέλικτη, προσαρμοσμένη στις ανάγκες μιας μικρής ομάδας.

Ο στόχος του προγράμματος είναι οι καταρτιζόμενοι να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις (θεωρητικές και πρακτικές) και δεξιότητες, για να εργαστούν ως εξειδικευμένα στελέχη και νέοι επιχειρηματίες στις σύγχρονες εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1 Ο ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

3.1.1 Η ανάπτυξη του Αγροτουρισμού στον Ευρωπαϊκό χώρο

Οι αγροτικές περιοχές στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε) καταλαμβάνουν περισσότερο από το 80% της έκτασής της και ο αγροτικός πληθυσμός της Ευρώπης είναι πάνω από το 1/3 του συνολικού. Τα παραπάνω στοιχεία σε συνδυασμό με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αγροτικές περιοχές όπως η ερήμωση της υπαίθρου, η μείωση της απασχόλησης στις γεωργικές εργασίες, η έλλειψη υποδομών και διάφορων άλλων προβλημάτων, συμβάλλουν στο να στραφεί η Ε.Ε με μεγαλύτερη έμφαση στον αγροτικό χώρο και να αναζητήσει λύσεις.

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρείται ένα αξιοσημείωτο ενδιαφέρον για τον αγροτουρισμό ο οποίος συμβάλλει στην αειφορική αγροτική ανάπτυξη, δηλαδή στην προώθηση μέτρων που προφυλάσσουν το περιβάλλον και ταυτόχρονα ενισχύουν οικονομικά τις μειονεκτικές αγροτικές περιοχές και συμβάλλουν στην κοινωνική ισορροπία. Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Χωρικού και Γεωργικού Τουρισμού (European Federation of Village and Farm Tourism), που αποτελείται από οργανισμούς 12 χωρών, έχει κάνει σημαντικά βήματα για την προβολή και την προώθηση του αγροτουρισμού στην Ευρώπη.

Ο αγροτουρισμός αναπτύχθηκε στην Ευρώπη τα τελευταία 20-25 χρόνια με διάφορους τρόπους. Πρωτοπόρες χώρες υπήρξαν η Ιρλανδία, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστρία, η Σουηδία, η Ιταλία, η Γερμανία και η Ολλανδία. Σήμερα, ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων που συμμετέχουν σε αγροτουριστικά προγράμματα υπολογίζεται στις 600.000 και φτάνει στο 8% στη Γερμανία και την Ολλανδία, στο 4% στη Γαλλία, στο 2% στην Ιταλία, στο 0,5% στην Ισπανία, ενώ προσεγγίζει το 10% στην Αυστρία και το 20% στη Σουηδία.

Μεταξύ των διάφορων χωρών, ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται ο αγροτουρισμός διαφέρει. Αυτό συμβαίνει διότι η μορφή του αγροτουρισμού που αναπτύσσεται σε κάθε χώρα, εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως το μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, τις απαιτήσεις των επισκεπτών τη δυνατότητα προσφοράς συμπληρωματικών υπηρεσιών και τον πολιτισμό κάθε χώρας. Υπάρχουν όμως και κάποια χαρακτηριστικά τα οποία παραμένουν κοινά σε όλες τις χώρες και αυτά είναι:

- Τα άτομα ή οι ομάδες που ασχολούνται με αγροτουριστικές δραστηριότητες και έχουν άμεση σχέση με τη γεωργία.
- Ο γεωργός που προσφέρει στους επισκέπτες διαμονή αλλά και δυνατότητα συμμετοχής στις γεωργικές εργασίες, σε ξεναγήσεις στους γύρω χώρους ιστορικούς ή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, σε περιπάτους και άλλες δραστηριότητες.

- Εφόσον προσφέρεται πρωινό ή κάποιο άλλο γεύμα, τα είδη διατροφής αποτελούν απαραίτητα προϊόντα της γεωργικής εκμετάλλευσης ή της τοπικής γεωργικής παραγωγής.

Στην Ευρώπη κυριαρχούν δύο μορφές αγροτουρισμού:

- Οι διακοπές στη γεωργική εκμετάλλευση (Farm House Holidays), όπου οι επισκέπτες φιλοξενούνται σε μεγάλα αγροκτήματα και συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες και γενικότερα στην καθημερινή γεωργική ζωή.
- Διανυκτέρευση με πρωινό (Bed and Breakfast), όπου προσφέρεται στους επισκέπτες διαμονή και πρωινό με προϊόντα που παράγονται από την εκμετάλλευση ή από την ευρύτερη περιοχή και είναι παραδοσιακού χαρακτήρα.

Οι πιο συνηθισμένοι τύποι καταλυμάτων που συναντώνται στην Ευρώπη είναι οι εξής:

- Κατοικίες προς ενοικίαση, ανεξάρτητες από την κατοικία της γεωργικής οικογένειας.
- Δωμάτια προς ενοικίαση στην κατοικία της γεωργικής οικογένειας.
- Κατασκηνώσεις/ κάμπινγκ σε αγροκτήματα.
- Αγροκτήματα σε εξειδικευμένου τύπου φιλοξενία. Προσφέρουν διαμονή και διατροφή και είναι εξειδικευμένα i) σε άτομα με ειδικές ανάγκες ii) σε παιδιά και σχολεία, όπου τα παιδιά μαθαίνουν για τις γεωργικές εργασίες και τη φύση iii) δραστηριότητες συναφείς με τη γεωργία.

3.1.2 Διαφορές στον Αγροτουρισμό μεταξύ Νότιας και ΒΔ Ευρώπης

Η ποικιλομορφία που παρουσιάζουν οι αγροτικές περιοχές, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η εφαρμογή του αγροτουρισμού δεν μπορεί να είναι ίδια σε όλες τις χώρες. Έντονη διαφορά ανάπτυξης του αγροτουρισμού παρουσιάζεται μεταξύ νότιας και ΒΔ Ευρώπης. Ο αγροτουρισμός στις χώρες τις Μεσογείου, παρά τα αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα τους, υστερεί σε σχέση με αυτόν των βόρειων χωρών.

Οι πιο βασικοί παράγοντες που συνθέτουν αυτήν τη διαφοροποίηση είναι:

- Οι μικρού μεγέθους εκμεταλλεύσεις στη Μεσόγειο οι οποίες βρίσκονται μακριά από το χώρο διαμονής των επισκεπτών, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει άμεση διασύνδεση της διαμονής και της γεωργικής δραστηριότητας των τουριστών. Αντίθετα στο βορρά η γεωργική εκμετάλλευση ενσωματώνει και το χώρο κατοικίας του επισκέπτη.
- Στις χώρες της Μεσογείου παρατηρείται δημογραφική συρρίκνωση, γήρανση του αγροτικού πληθυσμού ιδιαίτερα στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, με αποτέλεσμα την επιφυλακτικότητα έναντι των οικονομικών δραστηριοτήτων και των καινοτόμων πρωτοβουλιών, όπως είναι και ο αγροτουρισμός.

- Η ανεπάρκεια συλλογικών υποδομών και υπηρεσιών που θα στήριζαν τις αναπτυξιακές δράσεις με αποτέλεσμα να υπάρχει οικονομική αδυναμία για επενδύσεις σε τουριστικές υποδομές και εξοπλισμό χωρίς τη στήριξη αρμόδιων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων.
- Η ζήτηση αγροτουριστικών δραστηριοτήτων στις ορεινές περιοχές είναι πολύ χαμηλή αφού το κυρίαρχο τουριστικό μοντέλο στις χώρες της Μεσογείου, είναι ο θερινός παραθαλάσσιος τουρισμός.

3.1.3 Τα μέτρα της Ε.Ε για τον Αγροτουρισμό

Τα πιο σημαντικά μέτρα της Ε.Ε για τον αγροτουρισμό είναι τα παρακάτω:

- Μέτρα για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών διαρθρώσεων (Κανονισμός 950/97, Κανονισμός 1257/99)
- Τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π)
- Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER
- Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ)

3.2 Ο ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.2.1 Ιστορική εξέλιξη

Στην Ελλάδα το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού εκδηλώθηκε την τελευταία 20ετία και χαρακτηρίζεται από την έλλειψη εθνικού ή περιφερειακού σχεδιασμού. Αυτό συμβαίνει διότι υπάρχει μία σύγχυση όσον αφορά αυτή την ίδια την έννοια και το περιεχόμενο του αγροτουρισμού και πολύ περισσότερο τον προσδιορισμό από τους αρμόδιους φορείς (Υπουργείο Γεωργίας, Ε.Ο.Τ, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, Τοπικές Αναπτυξιακές Εταιρίες) του αγροτουριστικού προϊόντος. (Κουτσούρης, 2000).

Η οργανωμένη εφαρμογή προγραμμάτων αγροτουρισμού στην Ελλάδα, ξεκινά τη δεκαετία του '80 με τη θέσπιση από την Ευρωπαϊκή Ένωση των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (Μ.Ο.Π) (Κανονισμός Ε.Ε 2088/85). Τα Μ.Ο.Π κάλυψαν την περίοδο 1986-1992 και αναφέρονταν στις Μεσογειακές χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία και Πορτογαλία) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στόχος αυτών των προγραμμάτων, ήταν η ανάπτυξη των λιγότερο ευνοημένων κρατών μελών της Ε.Ε καθώς και η στήριξη της απασχόλησης και των εισοδημάτων των αγροτών, γι' αυτό και ενισχύθηκαν προγράμματα ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων της υπαίθρου, όπως αυτά του αγροτουρισμού.

Στη συνέχεια έχουμε εθνικές ενέργειες (Κανονισμοί Ε.Ε 797/85, 2328/91, 950/97) που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συμπληρωματικού εισοδήματος της γεωργικής δραστηριότητας, περιφερειακές ενέργειες (Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα/ Π.Ε.Π 1994-1999) και πιλοτικές ενέργειες τοπικής ανάπτυξης [Κοινοτικές Πρωτοβουλίες LEADER I (1991-1993), LEADER II (1994-1999), LEADER+(2000-2006) και Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου- Ο.Π.Α.Α.Χ (2000-2006)]. Πρέπει να αναφερθεί και η ύπαρξη σειράς αγροτουριστικών πιλοτικών δράσεων στην Ελλάδα, που έχουν ενισχυθεί από Κοινοτικές Πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων και προώθηση της απασχόλησης όπως YOUTHSTART, NOW, HORIZON, INTEGRA, LEDA, INTERG.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει επίσημος φορέας σχεδιασμού και προγραμματισμού, αν και πολλοί διαφορετικοί φορείς εμπλέκονται στις αγροτουριστικές δραστηριότητες όπως:

- Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού (Ε.Ο.Τ)
- Υπουργείο Ανάπτυξης
- Υπουργείο Γεωργίας
- Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης (δήμοι και κοινότητες)
- Αγροτικοί και Αστικοί Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί
- Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος (Α.Τ.Ε)

Τέλος έχει αναπτυχθεί σειρά αγροτουριστικών πρωτοβουλιών, φορέων της δημόσιας διοίκησης όπως της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, του Ελληνικού Οργανισμού Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων Χειροτεχνίας (Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ), της Νομαρχιακής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αλλά και του συνεταιριστικού χώρου όπως της Πανελλήνιας Συνομοσπονδίας Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών (ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ). Αξιόλογη είναι και η προσπάθεια του Συνδέσμου Επαγγελματιών Ειδικών Μορφών Τουρισμού, ο οποίος ιδρύθηκε το 1999 και εκπροσωπεί επιχειρήσεις και επαγγελματίες που ασχολούνται ενεργά με την ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού όπως είναι ο αγροτουρισμός, καθώς και την προστασία του περιβάλλοντος και την καταγραφή προβλημάτων σε παραμεθόριες περιοχές.

3.2.2 Προβλήματα και αδυναμίες

Κατά την εφαρμογή των αγροτουριστικών προγραμμάτων παρουσιάστηκαν κάποια προβλήματα και αδυναμίες τόσο από τη μεριά των αρμόδιων φορέων όσο και από τη μεριά των επενδυτών, αλλά και άλλων παραγόντων.

Όσον αφορά τους αρμόδιους φορείς, η έλλειψη εμπειρίας και υποδομής είχε σαν αποτέλεσμα να γίνουν λάθη διαχείρισης στα προγράμματα. Έτσι, η έλλειψη εμπειρου, καταρτισμένου αλλά και ενημερωμένου προσωπικού των αρμόδιων φορέων σε θέματα αγροτουρισμού αλλά και ειδικού επιστημονικού προσωπικού, είχε σαν συνέπεια την ανεπαρκή ενημέρωση των ενδιαφερόμενων οι οποίοι δεν κατανοούν τους σκοπούς του προγράμματος και εγκαταλείπουν την ιδέα της αγροτουριστικής επένδυσης.

Οι επενδυτές από την άλλη πλευρά, με κύριο στόχο την ενίσχυση του εισοδήματός τους, παραβλέπουν πολλές φορές τις απαιτούμενες προδιαγραφές για τα καταλύματα, με αποτέλεσμα η ποιότητα φιλοξενίας και διατροφής να μην είναι η επιθυμητή. Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι η πιο συνηθισμένη επενδυτική επιλογή είναι τα αγροτουριστικά καταλύματα, με συνέπεια να περιορίζονται οι επενδύσεις σε άλλες αγροτουριστικές δραστηριότητες. Οι αδυναμίες των επενδυτών συνδέονται με την έλλειψη εμπειρίας και επιχειρηματικών ικανοτήτων, καθώς και αδυναμία ορισμένων επενδυτών να καλύψουν την ίδια συμμετοχή λόγω του χαμηλού τους εισοδήματος.

Ένας άλλος παράγοντας που δημιουργεί προβλήματα στην εφαρμογή των αγροτουριστικών προγραμμάτων, είναι η ιδιομορφία των αγροτικών περιοχών. Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας είναι απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα και την πληροφόρηση, με αποτέλεσμα να καθυστερεί η εφαρμογή των αγροτουριστικών δράσεων. Το τελευταίο, σε συνδυασμό με την έλλειψη έργων υποδομής, δυσκολεύει την ανάπτυξη του αγροτουρισμού. Ένα άλλο σύνηθες χαρακτηριστικό των περιοχών αυτών, είναι η έλλειψη ενεργού αγροτικού πληθυσμού, δηλαδή πληθυσμού νεαρών ηλικιών που να ασχολείται με τη γεωργία και να πραγματοποιεί καινοτόμες ιδέες όπως η επένδυση σε αγροτουριστικές δραστηριότητες.

Επίσης, μέσα από τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες και Πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της ορεινής και μειονεκτικής υπαίθρου, δημιουργήθηκε στον Ελλαδικό χώρο μία πλειάδα "αγροτουριστικών" καταλυμάτων, συγκεντρωμένα στις παραθαλάσσιες ζώνες ή διάσπαρτα στο χώρο, ασύνδετα συνήθως με τη γεωργική παραγωγή και το τοπικό αγροτικό στοιχείο γενικότερα, ενώ αγνοήθηκε πλήρως η πλευρά της τουριστικής ζήτησης. (Κουτσούρης, 1998)

3.2.3 Φορείς Αγροτουριστικής Ενημέρωσης

Η ενημέρωση του αγροτικού πληθυσμού και γενικότερα των ενδιαφερόμενων στην Ελληνική ύπαιθρο γίνεται συνήθως με τους εξής τρόπους:

- Από τους γεωπόνους των Νομαρχιακών και Τοπικών Αυτοδιοικήσεων των επιμέρους περιοχών, κατά τη διάρκεια σεμιναρίων κατάρτισης και εκδηλώσεων.
- Με προσωπικές μεταβάσεις και συναντήσεις των ενδιαφερομένων με τους αρμόδιους φορείς.
- Από τον τύπο, τοπικό και ευρύτερης κάλυψης (συνήθως εφημερίδες, περιοδικά κλασικού ενδιαφέροντος)
- Από τα λοιπά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (τοπική ή περιφερειακή τηλεόραση και ραδιόφωνο).
- Από ενημερωτικά φυλλάδια διάφορων φορέων, όπως Υπουργείο Γεωργίας, Αναπτυξιακών Εταιριών, Περιφερειών.

3.2.4 Περιοχές ανάπτυξης Αγροτουρισμού στην Ελλάδα

Για την Ελλάδα, όπου οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές αντιπροσωπεύουν το 82,6% της επικράτειας και κατοικούνται από το 27,9% του πληθυσμού της χώρας, πιστεύεται ότι ο αγροτουρισμός είναι δυνατόν να αποτελέσει τη διέξοδο για την ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Στη χώρα μας ο αγροτουρισμός αναπτύσσεται:

- Σε χωριά ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.
- Σε νησιωτικές ή παραλιακές περιοχές, οι οποίες αξιοποιούν κυρίως τους θερινούς μήνες τον ήλιο και τη θάλασσα.
- Σε παραδοσιακούς οικισμούς, οι οποίοι έχουν να επιδείξουν μία ξεχωριστή αρχιτεκτονική, που προσελκύει τους κατοίκους των αστικών περιοχών.
- Κοντά σε προστατευόμενες περιοχές, όπως για παράδειγμα εθνικούς δρυμούς και υδροβιότοπους, οι οποίες εκτός από το φυσικό κάλλος, επιτρέπουν στους επισκέπτες να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους σε θέματα οικολογίας.
- Σε καταλύματα συνεταιριστικής μορφής, όπου τα μέλη των συνεταιρισμών, τα οποία είναι κυρίως γυναίκες, προσφέρουν προϊόντα δικής τους ή τοπικής παραγωγής.

3.2.5 Προϋποθέσεις ανάπτυξης του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα

Ο αγροτουρισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αλλά σε ορισμένες και για την ανάπτυξη του είναι απαραίτητες κάποιες προϋποθέσεις. Έτσι, για να μπορέσει να έχει μέλλον ο αγροτουρισμός στην χώρα μας είναι απαραίτητο να ληφθούν μια σειρά μέτρων και πρωτοβουλιών τα οποία είναι:

- Καταγραφή και δημιουργία του φυσικού και πολιτιστικού χάρτη της χώρας, που να περιλαμβάνει τις υπάρχουσες αγροτουριστικές περιοχές.
- Προώθηση του αγροτουρισμού ως συμπληρωματική δραστηριότητα ενίσχυσης του γεωργικού εισοδήματος.
- Προβολή και διαφήμιση των αγροτουριστικών πρωτοβουλιών, που έχουν δώσει δείγματα καλής οργάνωσης και αποτελεσματικότητας.
- Δημιουργία απαραίτητης υποδομής για την εύκολη πρόσβαση των επισκεπτών.
- Ενεργοποίηση των τοπικών φορέων και συμμετοχή τους στη διαχείριση και έλεγχο της ανάπτυξης ώστε να διατηρείται το τοπικό στοιχείο.
- Διεύρυνση της τουριστικής περιόδου καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ώστε να δοθούν δυνατότητες αύξησης της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών.
- Ικανοποίηση των απαιτήσεων των επισκεπτών, σε ότι αφορά τη διαμονή τους, τη διατροφή και τις δραστηριότητες αναψυχής.
- Συνεργασία των κατοίκων της υπαίθρου με τους τοπικούς φορείς και εξασφάλιση της σύμφωνης γνώμης τους για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην περιοχή τους και συνειδητοποίηση των αναγκαίων αλλαγών που απαιτούνται.

- Δημιουργία μέτρων προτεραιότητας για ανάπτυξη του αγροτουρισμού σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.
- Δημιουργία πλαισίου μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαφύλαξη της πολιτιστικής και τουριστικής κληρονομιάς.
- Λήψη μέτρων για αποκατάσταση των παραδοσιακών οικισμών που λειτουργούν ως πόλοι έλξης για τους επισκέπτες.
- Ενημέρωση και επιμόρφωση του τοπικού πληθυσμού για τις δυνατότητες που ανοίγονται μέσω του αγροτουρισμού, αλλά και των κινδύνων που προκύπτουν από τη μη προσεκτική διαχείρισή του.
- Συμμετοχή στη διατήρηση και έλεγχο της ανάπτυξης από τους τοπικούς φορείς και ντόπιους, ώστε να διατηρείται ο τοπικός χαρακτήρας.
- Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης των κατοίκων των αγροτικών περιοχών και εκμάθησης ξένων γλωσσών σε βασικό λειτουργικό επίπεδο, ώστε να μπορούν να αντεπεξέρχονται στις ανάγκες των δραστηριοτήτων του αγροτουρισμού.
- Συστηματοποίηση ελέγχων από τους αρμόδιους φορείς για να τηρούνται οι προδιαγραφές που ισχύουν για τη λειτουργία των αγροτουριστικών επιχειρήσεων.
- Δημιουργία φορέα που να μπορεί να συντονίζει πανελλαδικές πρωτοβουλίες αγροτουριστικού χαρακτήρα.
- Δημιουργία ενός διακρατικού δικτύου με σκοπό την πληροφόρηση σε θέματα αγροτουρισμού και την προσφορά συμβούλων στους ενδιαφερόμενους.

Ο αγροτουρισμός συγκεντρώνει μία σειρά προτερημάτων που τον αναδεικνύουν σε πολλές περιπτώσεις σε πιθανό μοχλό της τοπικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας μας. Απαραίτητη όμως προϋπόθεση είναι ο ορθολογικός και ολοκληρωμένος σχεδιασμός ανάπτυξής του, σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής.

3.2.6 Φορείς υλοποίησης και θεσμικό πλαίσιο στήριξης των Αγροτουριστικών Προγραμμάτων

Φορείς υλοποίησης των Αγροτουριστικών Προγραμμάτων

Ο σχεδιασμός και η οργάνωση της εφαρμογής αγροτουριστικών δραστηριοτήτων σε εθνικό επίπεδο, μπορούν συνοπτικά να γίνουν μέσα από δύο διαδικασίες:

1. Τη συγκέντρωση των αρμοδιοτήτων σε ένα κεντρικό φορέα, ο οποίος θα έχει την ευθύνη της χάραξης της εθνικής και περιφερειακής πολιτικής σχετικά με τον αγροτουρισμό και τον έλεγχο της εφαρμογής των προγραμμάτων. Παράλληλα ο φορέας θα έχει την αρμοδιότητα για τα ζητήματα ενθάρρυνσης, προβολής και προώθησης του αγροτουρισμού. Οι επιμέρους τοπικοί φορείς θα υπάγονται στον κεντρικό φορέα και θα έχουν την ευθύνη της συγκέντρωσης πληροφοριών και ενημέρωσης του κεντρικού φορέα σε ζητήματα αγροτουριστικού ενδιαφέροντος, ενώ παράλληλα θα προωθούν και θα στηρίζουν τα αγροτουριστικά προγράμματα που σχεδιάζονται για την περιοχή.

2. Τη διάσπαση των αρμοδιοτήτων σε διάφορους φορείς. Σύμφωνα με αυτό το σύστημα, ο σχεδιασμός και οι αποφάσεις για την ανάπτυξη των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων λαμβάνονται από διάφορες κεντρικές υπηρεσίες με ανάλογες υπευθυνότητες. Ο ιδιώτης ή η τοπική αρχή ή ο συλλογικός φορέας που επιθυμεί να αναπτύξει αγροτουριστικές δραστηριότητες με δική του πρωτοβουλία απευθύνεται σε κάποια ή κάποιες από τις αντίστοιχες υπηρεσίες.

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα (3.2.1 Ιστορική Εξέλιξη), στην Ελλάδα δεν υπάρχει επίσημος φορέας σχεδιασμού προγραμματισμού του αγροτουρισμού δηλαδή, εντάσσεται στην δεύτερη περίπτωση, όπου οι αρμοδιότητες για την εφαρμογή των προγραμμάτων κατανέμονται σε διάφορους φορείς. Οι φορείς στην Ελλάδα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και την προώθηση των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων είναι:

- Ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (Ε.Ο.Τ)
Ο Ε.Ο.Τ αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Δημόσιου Δικαίου και λειτουργεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Ανάπτυξης. Οι βασικότεροι στόχοι του είναι i) η αναβάθμιση της τουριστικής ζήτησης αφού πρώτα βελτιωθεί η υπάρχουσα τουριστική υποδομή ii) η βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών και η υποστήριξη νέων μορφών τουρισμού.
- Το Υπουργείο Γεωργίας
Το Υπουργείο Γεωργίας αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς, αφού ο μεγαλύτερος όγκος χρηματοδότησης αγροτουριστικών επενδύσεων γίνεται μέσω των πόρων που διαχειρίζεται. Ο ρόλος του Υπουργείου Γεωργίας είναι να συμβουλευεί τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών για τις διάφορες αγροτουριστικές δραστηριότητες, να υποστηρίζει ιδιωτικές πρωτοβουλίες για ίδρυση και λειτουργία αγροτουριστικών μονάδων και να προωθεί τον αγροτουρισμό ως συμπληρωματική δράση για την επίλυση της υποαπασχόλησης και του χαμηλού οικογενειακού εισοδήματος.
- Η Αγροτική Τράπεζα Ελλάδας (Α.Τ.Ε)
Η Α.Τ.Ε με κάποιες προϋποθέσεις χορηγεί χαμηλότοκα δάνεια για αγροτουριστικές επενδύσεις.
- Η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών (ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ)
Η ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ αποτελεί τον κορυφαίο οργανωτικό συνεταιριστικό φορέα ανάπτυξης αγροτουριστικών συνεταιρισμών, μέσω του οποίου οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί εντάσσονται στο συνολικό αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα της Ελλάδας.
- Η Γενική Γραμματεία Ισότητας (Γ.Γ.Ι)
Η Γ.Γ.Ι προωθεί την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων και υποστηρίζει τους αγροτουριστικούς γυναικείους συνεταιρισμούς, καθώς και τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών της υπαίθρου.
- Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Η περίπτωση αυτή αφορά τους δήμους και τις κοινότητες, οι οποίοι μέσω των αναπτυξιακών τους εταιρειών, μπορούν να αναλαμβάνουν επιχειρηματικές δραστηριότητες αγροτουρισμού σε τοπικό επίπεδο.

- Αγροτικοί και Αστικοί Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί
Χαρακτηριστικό αυτών των συνεταιρισμών είναι ότι έχουν κυρίως οργανωθεί και αναπτυχθεί από γυναίκες και σκοπός τους είναι η ίδρυση και λειτουργία αγροτουριστικών μονάδων και καταλυμάτων και λοιπές υποστηρικτικές αγροτουριστικές εργασίες.
- Δημόσιος Τομέας
Στην περίπτωση αυτή, περιλαμβάνεται το κράτος και άλλοι δημόσιοι οργανισμοί που δραστηριοποιούνται σε αγροτουριστικές δραστηριότητες.
- Ιδιωτικός Τομέας
Ο ιδιωτικός τομέας αποτελεί σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης του αγροτουρισμού και δραστηριοποιείται στην εκμετάλλευση μικρών ξενόνων, κατασκηνώσεων, καταλυμάτων, εργαστηρίων παραγωγής έργων αγροτικής παράδοσης και λαϊκής τέχνης, κέντρων χειμερινού τουρισμού.

Θεσμικό πλαίσιο στήριξης των Αγροτουριστικών Προγραμμάτων

Οι Κανονισμοί 950/97, 1257/99, τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π), η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER και τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ), αποτελούν το κύριο θεσμικό πλαίσιο στήριξης αγροτουριστικών δραστηριοτήτων.

- Κανονισμός 950/97
Τα μέτρα για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών διαρθρώσεων, διατυπώνονται αρχικά στον Κανονισμό 797/85, ο οποίος τροποποιήθηκε στον 2328/91 και πήρε την τελική του μορφή το Μάιο του 1997 στον Κανονισμό 950/97. Ο Κανονισμός αυτός παρέχει οικονομικές ενισχύσεις για επενδύσεις αγροτουρισμού-αγροβιοτεχνίας, με σκοπό τη βελτίωση του εισοδήματος της γεωργικής οικογένειας αλλά και τη γενικότερη ανάπτυξη των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών. Οι επενδύσεις πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της γεωργικής εκμετάλλευσης και αναφέρονται σε δραστηριότητες συμπληρωματικές της γεωργικής δραστηριότητας.
- Κανονισμός 1257/99
Ο Κανονισμός θεσπίζει το πλαίσιο της κοινοτικής στήριξης για την αειφόρο ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Κανονισμό αυτόν καταρτίστηκε το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα του Υπουργείου Γεωργίας για την περίοδο 2000-2006. Οι στόχοι του Κανονισμού είναι i) η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας ενόψει των προκλήσεων ενός συνεχώς ανταγωνιστικότερου διεθνούς περιβάλλοντος ii) η βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου για να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα και η ελκυστικότητα της και να αποκατασταθεί η κοινωνική και οικονομική της λειτουργία iii) η διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων της υπαίθρου.
- Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π)
Πρόκειται για προγράμματα που περιλαμβάνουν ενέργειες "αγροτουρισμού-αγροβιοτεχνίας και παράλληλων δράσεων", με σκοπό την αγροτική ανάπτυξη των περιφερειών της χώρας και εντάσσεται στο πλαίσιο της Περιφερειακής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ειδικότερα στο Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης με χρονική διάρκεια υλοποίησης 1994-1999. Τα Π.Ε.Π για την Ελλάδα είναι δεκατρία όσες και οι περιφέρειες της και έχουν σαν στόχο την ανάπτυξη των περιφερειών της χώρας, ιδίως των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών. Ο προγραμματισμός της υλοποίησης αυτών των ενεργειών γίνεται από τις Γενικές

Γραμματείες των Περιφερειών. Στη συνέχεια, βάσει αυτού του προγραμματισμού, οι τοπικοί φορείς (Δήμοι, Κοινότητες, Αγροτικοί Συνεταιρισμοί) των περιοχών ενδιαφέροντος συντάσσουν ένα Σχέδιο Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης της περιοχής τους. Το Σχέδιο αυτό περιλαμβάνει: i) περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης της περιοχής (κοινωνική, οικονομική, υποδομή-ελλείψεις, φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά) ii) στόχους του προγράμματος και iii) προτεινόμενες δραστηριότητες και πιθανούς δικαιούχους των οικονομικών ενισχύσεων. Αφού ολοκληρωθούν τα Σχέδια από τους Τοπικούς Φορείς, κατατίθενται στις οικείες Διευθύνσεις Αγροτικής Ανάπτυξης και στη συνέχεια εγκρίνονται από τη Γενική Γραμματεία της Περιφέρειας.

- Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER

Στόχος της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER είναι η ενθάρρυνση καινοτόμων πρωτοβουλιών για αγροτική ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Έτσι υποστηρίζονται αγροτικές δραστηριότητες τοπικών ομάδων, και ιδιωτών. Επίσης προωθείται η συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε και η ανταλλαγή σχετικών πληροφοριών, εμπειριών και καλών πρακτικών μέσω του Ευρωπαϊκού Αγροτικού Δικτύου Ανάπτυξης, που ανέπτυξε η ίδια η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER. Η Κοινοτική Πρωτοβουλία αυτή ξεκίνησε ως LEADER I (1991-1993) συνέχισε ως LEADER II (1994-1999) και σήμερα έχουμε το LEADER+(2000-2006). Εκτενής ανάλυση για την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο (4^ο Κεφάλαιο: Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER και τα Ο.Π.Α.Α.Χ).

- Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ)

Τα Ο.Π.Α.Α.Χ εντάσσονται στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης με χρονική διάρκεια 2000-2006. Τα προγράμματα αυτά αποτελούν μία καινοτόμο προσέγγιση για την αγροτική ανάπτυξη και περιλαμβάνουν μία σειρά μέτρων, τα περισσότερα των οποίων βασίζονται στο Άρθρο 33 του Κανονισμού 1257/99, τα οποία εφαρμόζονται σε επιλεγμένες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας. Περισσότερη ανάλυση για τα Ο.Π.Α.Α.Χ θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο (4^ο Κεφάλαιο: Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER και τα Ο.Π.Α.Α.Χ).

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER ΚΑΙ ΤΑ Ο.Π.Α.Α.Χ

4.1 Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER

4.1.1 Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες

Η μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων το 1988 εισήγαγε μία σημαντική καινοτομία, η οποία αναφέρεται στη δυνατότητα της Επιτροπής να αναλαμβάνει την πρωτοβουλία προτάσεων στα κράτη μέλη, γνωστών ως Κοινοτικές Πρωτοβουλίες (ΚΠ), για υποβολή αιτήσεων συνδρομής προκειμένου να προωθηθούν ενέργειες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Κοινότητα και δεν καλύπτονται από τα αναπτυξιακά σχέδια των κρατών μελών (Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1993).

Με τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες η Κοινότητα έρχεται σε ουσιαστική επαφή με τα κράτη μέλη και έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει με ευελιξία και συγκεκριμένο τρόπο τα προβλήματα που απειλούν το βιοτικό επίπεδο των πολιτών της, διασφαλίζοντας ειδικές δυνατότητες για την προώθηση της διακρατικής συνεργασίας και τη συγκέντρωση της τεχνογνωσίας σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος, καθώς επίσης και την καινοτομία.

Τρία στοιχεία χαρακτηρίζουν τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες και συμβάλλουν στην προστιθέμενη αξία τους, σε σχέση με τις υπόλοιπες ενέργειες που χρηματοδοτούνται από τα διαρθρωτικά ταμεία:

- Η υποστήριξη της ανάπτυξης συνεργασίας σε διακρατικό, διασυνοριακό και διαπεριφερειακό επίπεδο.
- Η μέθοδος προσέγγισης «από τη βάση προς τα πάνω».
- Η διαφάνεια των επιτόπου ενεργειών την οποία προσδίδουν στην κοινοτική δράση.

Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες ανάλογα με το στόχο που εκπροσωπούν διακρίνονται:

- Σε ΚΠ *περιφερειακού χαρακτήρα* οι οποίες χρηματοδοτούνται από το ΕΤΠΑ και στοχεύουν αφενός να συμβάλλουν στην επίλυση των σοβαρών προβλημάτων που είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις άλλες κοινοτικές πολιτικές, αφετέρου να διευκολύνουν την εφαρμογή των κοινοτικών πολιτικών και τέλος να συμβάλλουν στην επίλυση των κοινών προβλημάτων διάφορων περιφερειών.
- Σε ΚΠ *γεωργικού χαρακτήρα* οι οποίες χρηματοδοτούνται από το ΕΓΤΠΕ-Π και σκοπεύουν, μέσα στα πλαίσια της αναμόρφωσης της ΚΑΠ, να επιταχύνουν την προσαρμογή των γεωργικών διαρθρώσεων και να προωθήσουν την αγροτική ανάπτυξη με την ευρεία έννοια.
- Σε ΚΠ *κοινωνικού χαρακτήρα* χρηματοδοτούμενες από το ΕΚΤ, με τις οποίες η Κοινότητα σκοπεύει να μειώσει τις ανισότητες μεταξύ των περιφερειών, να ενισχύσει τον κοινωνικό ιστό και να ανεβάσει το επίπεδο προσόντων των ατόμων.

Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες έρχονται να προστεθούν στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) και στα ενιαία έγγραφα προγραμματισμού (ΕΕΠ) για τα οποία διεξάγονται διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα κράτη μέλη και την Επιτροπή, με βάση αναπτυξιακά, περιφερειακά ή εθνικά σχέδια.

Όπως και οι ενέργειες οι οποίες διεξάγονται στο πλαίσιο των ΚΠΣ ή των ΕΕΠ, οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες αποσκοπούν στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής συνοχής, ενθαρρύνοντας μία πιο εξισορροπημένη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Κοινότητας (Οδηγός Κοινοτικών Πρωτοβουλιών).

Για την περίοδο 1989-1993 το σύνολο των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών ανήλθε σε 12, οι οποίες εστιάστηκαν σε πέντε θέματα:

- Συνεργασία και διαπεριφερειακά, διασυνοριακά και διακρατικά δίκτυα
- Αγροτική ανάπτυξη
- Ιδιαίτερα απομακρυσμένες από το κέντρο περιοχές
- Απασχόληση και ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού
- Διαχείριση των βιομηχανικών μεταβολών

Η Κοινότητα προικοδότησε τις πρωτοβουλίες αυτές με το ποσό των 5.500 εκ. Ε., εκ των οποίων τα 1.700 εκ. διατέθηκαν για τα παλαιά κοινοτικά προγράμματα (STAR, VALOREN, και RENAVAL).

Στο πλαίσιο των διαβουλεύσεων για το Πράσινο Βιβλίο, η Επιτροπή ανταποκρινόμενη στις ανησυχίες διάφορων εταίρων, πρόσθεσε στα πέντε αρχικά θέματα τα ακόλουθα δύο:

- Ανάπτυξη των αστικών συνοικιών που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα
- Ανασυγκρότηση του τομέα της αλιείας

Αποτέλεσμα της προσθήκης αυτής, ήταν η νέα προσέγγιση να περιλαμβάνει 13 Κοινοτικές Πρωτοβουλίες, ορισμένες από τις οποίες είναι τελείως καινούργιες, ενώ οι υπόλοιπες παρατείνουν, αναπτύσσουν ή συμπεριλαμβάνουν ήδη προταθείσες ενέργειες. Το χρηματοδοτικό μέγεθος αυτών των ΚΠ ανέρχεται σε 13.450 εκ. Ε. των οποίων τα 8.300 εκ. αφορούν τις περιοχές του στόχου 1. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994).

4.1.2 Γενικά για την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER αναλήφθηκε με απόφαση της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στις 15 Ιουνίου 1991 και περιλαμβάνει τρία προγράμματα τα LEADER I, LEADER II και LEADER+. Στο πλαίσιο της Πρωτοβουλίας η οποία διάρκεσε από το 1991 ως το 2001 και ακολουθείται στην τρέχουσα προγραμματική περίοδο από την Πρωτοβουλία LEADER+, χορηγήθηκε κοινοτική βοήθεια υπό μορφή συνολικών επιδοτήσεων ή Ολοκληρωμένων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων προκειμένου να μπορέσουν οι φορείς αγροτικής ανάπτυξης να θέσουν σε πειραματική

εφαρμογή προσεγγίσεις αγροτικής ανάπτυξης σε ενδογενή και τοπική κλίμακα, συχνά με καινοτόμο χαρακτήρα.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της προσέγγισης LEADER είναι αυτά ακριβώς που διαφοροποιούν την πρωτοβουλία από άλλα Κοινοτικά Προγράμματα και περιλαμβάνουν τα παρακάτω επτά σημεία:

- Χωρική προσέγγιση. Με τον όρο αυτό εννοείται ότι η αναπτυξιακή στρατηγική καθορίζεται με βάση τη συγκεκριμένη κατάσταση μιας περιοχής. Η περιοχή θα πρέπει φυσικά να είναι αγροτική κατά βάση και να έχει κάποια ομοιογένεια που να συνάγεται από εσωτερική κοινωνική συνοχή, κοινή ιστορία και κοινές παραδόσεις και το αίσθημα μιας κοινής ταυτότητας. Η χωρική προσέγγιση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την τοπική ανάπτυξη, δεδομένου ότι κάθε περιοχή έχει τα δικά της ειδικά χαρακτηριστικά τα οποία οι τοπικοί φορείς είναι σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα. Έτσι με την χωρική προσέγγιση, αξιοποιούνται καλύτερα οι πόροι της περιοχής δημιουργούνται προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης και διαμορφώνεται μία συνολική εικόνα για την περιοχή.
- Εκ των κάτω προς τα άνω προσέγγιση. Με τον όρο αυτόν εννοείται η κινητοποίηση και συμμετοχή στην αναπτυξιακή στρατηγική και πολιτική όλων των τοπικών φορέων, δημόσιων και ιδιωτικών, έτσι ώστε να επιτευχθεί ο μεγαλύτερος βαθμός ευαισθητοποίησης του τοπικού πληθυσμού και διαφάνεια στη διαμόρφωση των κριτηρίων επιλογής των προς υλοποίηση δράσεων. Η έννοια των εκ των κάτω προς τα άνω προσέγγιση συνδέεται άμεσα με την έννοια της χωρικής προσέγγισης και μαζί δημιουργούν μία νέα αντίληψη για τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες, τους κινδύνους και τις προοπτικές του αναπτυξιακού προγράμματος. Η λήψη αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο με διαδικασία ισότιμης συμμετοχής όλων των φορέων, επιτρέπει μία ευρεία συναίνεση και δημιουργία νέων σχέσεων συνεργασίας και εμπιστοσύνης ανάμεσα στους τοπικούς φορείς, επιφέροντας έτσι μεγαλύτερη ευελιξία και αποτελεσματικότητα της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης.
- Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ). Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας LEADER, Ομάδα Τοπικής Δράσης νοείται ένα σύνολο ιδιωτικών και δημόσιων φορέων που συνδέονται με μία εταιρική σχέση, με στόχο την διαμόρφωση κοινής στρατηγικής για την ανάπτυξη μιας αγροτικής περιοχής. Η Ομάδα Τοπικής Δράσης επιλέχθηκε ως θεσμός για τη διαχείριση του LEADER προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερος βαθμός αποτελεσματικότητας για την προώθηση τοπικών πρωτοβουλιών.
- Καινοτόμος χαρακτήρας των δράσεων. Η ανάληψη καινοτόμων ενεργειών είναι κεντρικός στόχος της πρωτοβουλίας LEADER. Κυρίως ο καινοτόμος χαρακτήρας των δράσεων LEADER μπορεί να αφορά νέες μορφές αξιοποίησης τοπικών πόρων, νέα προϊόντα, νέες μεθόδους και νέες μορφές οργάνωσης, νέες απαντήσεις σε προβλήματα και αδυναμίες αγροτικών περιοχών και αγροτικής ανάπτυξης.
- Διασύνδεση μεταξύ δράσεων, δηλαδή ολοκληρωμένη και πολυτομεακή προσέγγιση. Το ίδιο το όνομα της πρωτοβουλίας LEADER (Δεσμοί μεταξύ των Δράσεων για την Ανάπτυξη της Αγροτικής Οικονομίας), δίνει τη διάσταση της διασύνδεσης των δράσεων. Αυτό σημαίνει ότι οι δράσεις πρέπει να σχεδιάζονται και να λειτουργούν ως ένα συνεκτικό σύνολο και όχι ως μία σειρά αποσπασματικών ενεργειών. Με τον όρο πολυτομεακή προσέγγιση, νοείται μία σύνθετη προσέγγιση, που στόχο έχει την υιοθέτηση μιας συνολικής αντίληψης για την παρέμβαση LEADER με τη συμμετοχή όλων των φορέων της περιοχής

και με δράσεις σε πολλούς τομείς, έτσι ώστε αφενός να δημιουργούνται συνεργασίες ανάμεσα στους διάφορους τομείς και αφετέρου να αυξάνει η γενικότερη αποτελεσματικότητα του προγράμματος.

- Δικτύωση, περιλαμβανομένης της διακρατικής συνεργασίας. Οι εμπειρίες που αποκτώνται από την πρωτοβουλία LEADER, είναι απαραίτητο να ανταλλάσσονται ανάμεσα στα άτομα που συμμετέχουν στις δράσεις αγροτικής ανάπτυξης και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από δικτύώσεις και διακρατική συνεργασία. Η δικτύωση λοιπόν, είναι υποχρέωση όλων των δικαιούχων του LEADER και η οργάνωση του δικτύου έχει στόχο αφενός τη μείωση της απομόνωσης και αφετέρου τη δημιουργία βάσης πληροφοριών και αναλύσεων για καινοτόμες ενέργειες και πρακτικές. Ενισχύεται έτσι η ικανότητα των Τοπικών Ομάδων Δράσεως να λαμβάνουν αποφάσεις και να προβαίνουν σε δράσεις αποτελεσματικότερες για την αγροτική ανάπτυξη.
- Αποκεντρωμένες μεθόδους διαχείρισης και χρηματοδότησης. Ανεξάρτητα από τις ακολουθούμενες μεθόδους δημοσιονομικής διαχείρισης που διαφέρουν από χώρα σε χώρα, η αποκέντρωση της διαχείρισης είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του προγράμματος LEADER. Η χρηματοδότηση αποτελεί επίσης ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, δεδομένου ότι οι Τοπικές Ομάδες Δράσης καθορίζουν τον προϋπολογισμό τους βάση των κατευθύνσεων του προγράμματός τους, κατανέμουν τους πόρους στα διάφορα μέτρα, εγκρίνουν τις δράσεις και τροποποιούν ή προσαρμόζουν τις χορηγήσεις κατά τη διάρκεια εφαρμογής και γενικά, είναι υπεύθυνες για τις αποφάσεις τους.

Η πρωτοβουλία LEADER λοιπόν, δε λειτουργεί από μόνη της αλλά είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με τοπικούς αναπτυξιακούς φορείς και παράγοντες, που σίγουρα διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Οι σημαντικότεροι από αυτούς τους παράγοντες είναι i) γενικό πλαίσιο της υπαίθρου, ii) οι κυριότεροι τοπικοί φορείς και iii) το γενικότερο θεσμικό περιβάλλον. Αυτοί οι παράγοντες έχουν στρατηγική σημασία για την προσέγγιση LEADER. Τα παραπάνω αναφερόμενα επτά χαρακτηριστικά της πρωτοβουλίας LEADER, συνδέουν τα καινοτόμα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης με αυτούς τους αναπτυξιακούς παράγοντες, τροποποιώντας έτσι την παραδοσιακή προσέγγιση της ανάπτυξης της υπαίθρου.

Οι βασικότεροι στόχοι του προγράμματος LEADER είναι οι παρακάτω:

- ❖ Παροχή τεχνικής υποστήριξης για τη διεύρυνση και εφαρμογή νέων στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης.
- ❖ Διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων της περιοχής.
- ❖ Βελτίωση του επιπέδου ενημέρωσης-πληροφόρησης και επαγγελματικής κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού.
- ❖ Ανάδειξη και αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.
- ❖ Αύξηση της απασχόλησης και του εισοδήματος.

🚧 Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ)

Οι Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ) είναι ένα σύνολο δημόσιων και ιδιωτικών εταίρων οι οποίοι διαμορφώνουν από κοινού μία στρατηγική και νέα μέτρα για την ανάπτυξη μιας αγροτικής περιοχής, με περιορισμένη έκταση. Σε κάθε κράτος μέλος, ένας ενδιάμεσος οργανισμός λαμβάνει επιχορήγηση, για την διεκπεραίωση του προγράμματος που προέρχεται από τρία διαρθρωτικά ταμεία. Ο οργανισμός αυτός είχε καθήκον να διοχετεύσει την ενίσχυση προς τις διάφορες ΟΤΔ, των οποίων η ταυτότητα και το πρόγραμμα προσδιοριζόταν στις αποφάσεις της Επιτροπής.

4.1.3 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I

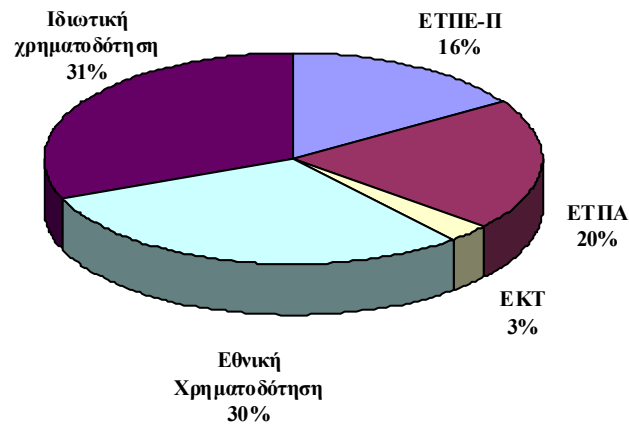
Όπως προαναφέρθηκε, η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER αναλήφθηκε το έτος 1991, περιλαμβάνει τρία μέτρα, ένα εκ των οποίων είναι το LEADER I. Η πρωτοβουλία LEADER I είχε ως σκοπό να καταδείξει τη σημασία της άμεσης στήριξης των συλλογικών πρωτοβουλιών αγροτικής ανάπτυξης που αναλαμβάνουν οι ίδιες οι τοπικές κοινωνίες. Ο καινοτόμος χαρακτήρας της οφειλόταν στη μεθοδολογική της προσέγγιση, η οποία βασίζεται:

- Στον προγραμματισμό και τη διαχείριση από τους ίδιους τους τοπικούς φορείς.
- Στην αξιοποίηση του ενδογενούς δυναμικού.
- Στην ολοκλήρωση των έργων και τον επιδεικτικό χαρακτήρα που επιτυγχάνεται με τη δικτύωση των τοπικών ομάδων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα.

Με την προκήρυξη του LEADER I περισσότερες από 500 ΟΤΔ στο σύνολο του χώρου εφαρμογής του, διατύπωσαν προτάσεις και 217 από αυτές επιλέγηκαν για να υλοποιήσουν το πρόγραμμά τους.

Η συνολική επιφάνεια την οποία κάλυπτε η πρωτοβουλία LEADER I, ήταν 364.057 Km², ενώ ο συνολικός αριθμός ατόμων που αφορούσε, άγγιζε τα 11,5 εκ κατοίκους. Αφορά συνεπώς περιοχές με χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού. Οι γεωγραφικές συνθήκες σε αυτές τις περιοχές ήταν αρκετά δύσκολες και τέλος η πλειοψηφία τους αφορούσε το Νότο της Ευρώπης. Η συνολική επένδυση της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I έφθασε τα 1.155 εκ. , από τα οποία τα 442 εκ. αποτελούσαν την κοινοτική συμμετοχή, τα 347 εκ. προερχόταν από τα κράτη μέλη και τα 366 εκ. από τη συμμετοχή των τοπικών οικονομικών παραγόντων Γράφημα 1 (LEADER I- Κατανομή των πηγών χρηματοδότησης).

Γράφημα 1
LEADER I-Κατανομή των πηγών χρηματοδότησης

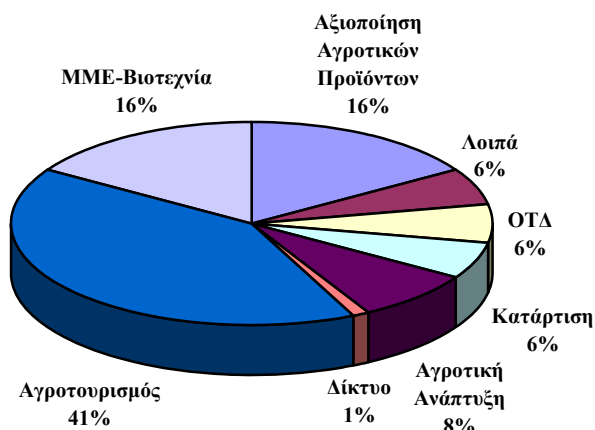

Ο καταμερισμός του προϋπολογισμού μεταξύ των οκτώ κατηγοριών μέτρων, σκιαγραφεί τη φυσιογνωμία των προγραμμάτων LEADER I. Τα οκτώ αυτά μέτρα της πρωτοβουλίας είναι:

- Αγροτουρισμός
- ΜΜΕ-Βιομηχανία
- Αξιοποίηση Αγροτικών Προϊόντων
- ΟΤΔ
- Κατάρτιση
- Αγροτική Ανάπτυξη
- Δίκτυο
- Λοιπά

Κυρίαρχο μέτρο ήταν αυτό του Αγροτουρισμού συγκεντρώνοντας το 41% της συνολικής χρηματοδότησης και έπειτα τα μέτρα Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις-Βιοτεχνία και Αξιοποίηση Αγροτικών Προϊόντων, το καθένα από τα οποία συγκέντρωνε το 16% της χρηματοδότησης. Γράφημα 2 (LEADER I-Κατανομή της χρηματοδότησης κατά μέτρο).

Γράφημα 2
LEADER I-Κατανομή της χρηματοδότησης κατά μέτρο

Συγκεκριμένα, η ανάλυση των οικονομικών στοιχείων του LEADER I έδειξε ότι το εύρος της χρηματοδότησης που αφιερώθηκε στον αγροτουρισμό σαν ποσοστό του επιχειρησιακού σχεδίου ποικίλε από 3-95%. Έξι ΟΤΑ από τις 217 αφιέρωσαν σε αυτόν περισσότερο από 80% των πόρων του επιχειρησιακού τους σχεδίου, ενώ αντίθετα 26 ομάδες λιγότερο από 20%.

Τα πρώτα αποτελέσματα που προέκυψαν από την εφαρμογή του LEADER I ήταν:

- Η σημαντική κινητοποίηση στην πράξη του τοπικού πληθυσμού καθώς και η ευρεία συμμετοχή του συνόλου του πληθυσμού.
- Η καλύτερη ταυτοποίηση του πληθυσμού στην περιοχή του, συνοδευόμενη από πολιτιστική ανανέωση και ευνοούσα τη διάθεση συμμετοχής.
- Η εμφάνιση πολλαπλών καινοτομιών, τόσο ως προς τη μέθοδο για να συνοδεύσουν την αγροτική ανάπτυξη, όσο και ως προς το περιεχόμενο των πραγματοποιούμενων ενεργειών.
- Η διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας, που οδηγεί στη διατήρηση και στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης.
- Βελτίωση των υπηρεσιών του πληθυσμού.
- Καλύτερη συνειδητοποίηση του περιβάλλοντος ως άξονα στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη.
- Η μεγάλη κινητοποίηση των ιδιωτικών κεφαλαίων, που αποτελεί πολλαπλασιαστικό παράγοντα των δημοσίων ενισχύσεων.
- Η ανάκτηση της εμπιστοσύνης στο μέλλον της αγροτικής ανάπτυξης.

Επιπλέον, με το LEADER I υπήρξε πειραματισμός για τη λειτουργία ενός ευρωπαϊκού δικτύου αγροτικής ανάπτυξης ο οποίος επέτρεψε:

- Τη συνειδητοποίηση από τους τοπικούς φορείς της ευρωπαϊκής διάστασης των προβλημάτων τους.
- Τη διάδοση των μεθόδων ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης.
- Την αμοιβαία εκμάθηση, τη μεταφορά των εμπειριών και των καινοτομιών.
- Τη διακρατική συνεργασία μεταξύ των αγροτικών ζωνών επί συγκεκριμένων σχεδίων.

Η πρωτοβουλία LEADER I συνέβαλε επίσης στην ενεργοποίηση των γυναικών και τη συμμετοχή τους στη διαδικασία της αγροτικής ανάπτυξης, στην προώθηση της συμμετοχής των συνεταιριστικών ενώσεων, στη συγκεκριμενοποίηση της εκ των κάτω προσέγγισης της ανάπτυξης. Σε ότι αφορά την απασχόληση, υπολογίζεται ότι μέσω του προγράμματος LEADER I δημιουργήθηκαν 30.000 θέσεις απασχόλησης.

Συμπερασματικά προκύπτει ότι η πρωτοβουλία LEADER I με την ολοκληρωμένη και εκ των κάτω προσέγγιση που εισήγαγε, συνέβαλλε στην κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση των αγροτικών περιοχών αλλά και στο να αποδοθούν ουσιαστικές λύσεις στα διάφορα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί.

4.1.4 Από το LEADER I στο LEADER II

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II ήρθε για να συμπληρώσει αλλά και να εξελίξει την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I που αποτέλεσε το πρότυπο πρόγραμμα της αγροτικής ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει ότι οι προτεινόμενες δράσεις στα πλαίσια του LEADER II έπρεπε να είναι καινοτόμες και μεταβιβάσιμες. Επίσης, στα προγράμματα αγροτικής καινοτομίας έπρεπε να έχουν πρόσβαση όχι μόνο οι ΟΤΔ, όπως στο LEADER I, αλλά και άλλοι συλλογικοί φορείς του αγροτικού περιβάλλοντος των οποίων οι δράσεις τους εντάσσονται σε μία προσέγγιση τοπικής ανάπτυξης.

Η νέα πρωτοβουλία LEADER II περιλάμβανε δύο καινούργιες φάσεις οι οποίες δεν υπήρχαν στο LEADER I. Η *πρώτη φάση* αφορούσε την ενίσχυση των ικανοτήτων τις οποίες έπρεπε να διαθέτει ο τοπικός πληθυσμός και οι αντιπρόσωποι του, ώστε να είναι σε θέση και οι φτωχότερες αγροτικές περιοχές να καταρτίσουν στρατηγικές ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης. Παράλληλα, προσέφερε στους αγροτικούς φορείς διάφορων κρατών τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν από κοινού διεθνικά προγράμματα συνεργασίας με τη συμμετοχή τους στο ευρωπαϊκό δίκτυο αγροτικής ανάπτυξης. Η σύνθεση αυτού του δικτύου διευρύνθηκε με μία σειρά οργανισμών που συμμετέχουν στην αγροτική ανάπτυξη και οι οποίοι καλούνται να εργασθούν μαζί, χωρίς απομόνωση και διάκριση. Η *δεύτερη φάση* αφορούσε την αποκέντρωση όλων των διαδικασιών της πρωτοβουλίας, με εξαίρεση εκείνες που άνηκαν στην αρμοδιότητα του δικτύου. Επομένως, οι κυριότερες αποφάσεις επιλογής και διαχείρισης των δράσεων ανατέθηκαν σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Όπως προαναφέρθηκε, κύριο χαρακτηριστικό της πρωτοβουλίας LEADER II ήταν η καινοτομία. Στα πλαίσια του LEADER II καινοτομία σημαίνει:

- Να γίνει αυτό που δεν υπάρχει σε περιφερειακό ή θεματικό επίπεδο.
- Να γίνει αυτό που δεν γίνεται από άλλους (κυρίως στον τομέα των άλλων προγραμμάτων που επιδοτούνται από εθνικούς ή ευρωπαϊκούς φορείς).
- Να γίνουν πράγματα με διαρκή διάρθρωση στο σχετικό περιβάλλον, τα οποία να λαμβάνουν υπόψη τον κοινωνικό σύνδεσμο, την απασχόληση και το περιβάλλον.

Το συμπέρασμα του συνεδρίου των Βρυξελλών τον Νοέμβριο του 1997, ήταν ότι η συνέχιση του LEADER δεν γίνεται γιατί βρίσκει σύμφωνες τις ομάδες του LEADER, αλλά επειδή η πρωτοβουλία είναι επιτυχής. Αξιοσημείωτο είναι ότι το LEADER I αφορούσε 11 εκατομμύρια κατοίκους της υπαίθρου ενώ το LEADER II αφορούσε 40 εκατομμύρια.

4.1.5 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II

Στα πλαίσια της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II, έχει εγκριθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση, για το διάστημα 1994-1999, πρόγραμμα πλαίσιο ύψους Δημόσιας Δαπάνης 208 εκ.Ε. (περίπου 64 δις δρχ.) από τα οποία η Κοινοτική Συμμετοχή ανέρχεται σε 51,7 δις δρχ. και η Εθνική Συμμετοχή σε 12,3 δις.

Οι στόχοι της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II συνοψίζονται στα εξής:

- Στην εξασφάλιση της συνέχειας του LEADER I, στηρίζοντας υποδειγματικές πρωτοβουλίες αγροτικής ανάπτυξης.
- Στη στήριξη καινοτόμων, αποδεικτικών και μεταβιβάσιμων ενεργειών που να απεικονίζουν τις νέες κατευθύνσεις που μπορεί να ακολουθήσει η αγροτική ανάπτυξη.
- Στον πολλαπλασιασμό των ανταλλαγών εμπειριών και στη μεταφορά τεχνογνωσίας, μέσω ενός ευρωπαϊκού δικτύου αγροτικής ανάπτυξης.
- Στη στήριξη προγραμμάτων διακρατικής συνεργασίας που προέρχονται από τοπικούς φορείς των αγροτικών ζωνών.

Το LEADER II εφαρμόζεται στις αγροτικές ζώνες των επιλέξιμων περιοχών των στόχων 1 και 5β και προσφέρει την οικονομική συνδρομή του σε δύο κατηγορίες δικαιούχων.

- Κατ' αρχήν, στις Ομάδες Τοπικής Δράσης.
- Επίσης, στους συλλογικούς δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς του αγροτικού χώρου (τοπικός συλλογικός φορέας, Γεωργικό ή Εμπορικό Επιμελητήριο, συνεταιρισμοί, ενώσεις) των οποίων η δράση είναι περισσότερο θεαματική και εντάσσεται στο πλαίσιο μίας λογικής τοπικής ανάπτυξης.

Οι ενέργειες οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν, διαρθρώνονται γύρω από τέσσερα μέτρα:

- **Μέτρο Α:** Απόκτηση ικανοτήτων
- **Μέτρο Β:** Καινοτόμα προγράμματα για την αγροτική ανάπτυξη
- **Μέτρο Γ:** Διακρατική συνεργασία
- **Μέτρο Δ:** Ευρωπαϊκό Δίκτυο Αγροτικής Ανάπτυξης

Οι χώρες οι οποίες ευνοούνται περισσότερο, τόσο από το LEADER I όσο και από το LEADER II, είναι εκείνες του Νότου. Επίσης στο LEADER II οι περισσότερες χώρες, με εξαίρεση την Ισπανία, την Ιρλανδία και τη Γαλλία, αύξησαν το ποσοστό τους επί των συνολικών δαπανών. Πάντως οι πιο ευνοημένες χώρες από την κατανομή των δαπανών του LEADER II, σε σχέση με το LEADER I, φαίνεται να είναι η Γερμανία, η Ιταλία και η Μεγάλη Βρετανία, ακολουθούμενες από την Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ολλανδία.

Η κυριότερη δυσκολία του LEADER II, σύμφωνα με την άποψη των Ομάδων Τοπικής Δράσης και των άλλων συλλογικών φορέων του LEADER, ήταν η γραφειοκρατία και η διοικητική δυσκινησία. Αποδοκιμάζεται σε όλες τις χώρες η συσσώρευση των διαφορετικών βαθμίδων, η πολύ μεγάλη πολυπλοκότητα (που αποδίδεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο στην συνύπαρξη των τριών Διαρθρωτικών Ταμείων), η έλλειψη ευελιξίας και σαφήνειας.

4.1.6 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER +

Η πρωτοβουλία LEADER+, η οποία εφαρμόζεται την περίοδο 2000-2006, αποτελεί ουσιαστικά τη συνέχεια των πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II και έχει ως βασικό σκοπό την προώθηση της εφαρμογής ολοκληρωμένων, πρωτότυπων στρατηγικών αειφόρου ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές της Ε.Ε. Οι γενικές κατευθύνσεις για την εφαρμογή της πρωτοβουλίας καθορίζονται με την αριθμό E(2000)946/14.04.2000 ανακοίνωση της Επιτροπής της Ε.Ε.

Βασικός στόχος της νέας πρωτοβουλίας, είναι να δράσει ως καταλύτης για την εφαρμογή καινοτόμων αναπτυξιακών προσεγγίσεων αλλά και ως επιταχυντής της διαδικασίας δικτύωσης των αγροτικών περιοχών. Θα στοχεύει δηλαδή στην ανακάλυψη νέων τοπικών στρατηγικών ανάπτυξης που μπορούν να εφαρμοστούν πιλοτικά, αλλά και στον πειραματισμό σε νέα μοντέλα αγροτικής ανάπτυξης. Μεγάλη βαρύτητα δίνεται επίσης στην ανάπτυξη συνεργασιών σε ενδοκρατικό και διακρατικό επίπεδο.

Παρά το γεγονός ότι το LEADER διατηρεί το περιεχόμενο των προηγούμενων εφαρμογών (LEADER I και LEADER II), ωστόσο υπάρχει μία διαφοροποίηση που εκφράζεται με την προσθήκη του + (plus= επιπλέον). Το LEADER + επιδιώκει δηλαδή κάτι επιπλέον απ' αυτό που προσέφεραν οι προηγούμενες εφαρμογές και εξακολουθούν να δίνουν σήμερα τα υπόλοιπα προγράμματα του Γ' Κ.Π.Σ.

Ο πιλοτικός χαρακτήρας του προγράμματος εξασφαλίζεται κυρίως μέσω των δικτύωσης και των συνεργασιών. Κατά συνέπεια δίνεται βάρος στη δικτύωση ομοειδών ή συμπληρωματικών επιχειρήσεων, την κοινή προβολή και προώθηση, τη συνεργασία και τη συλλογική στήριξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, που μπορούν να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα και τη συμπληρωματικότητα των δράσεων.

Έτσι η έννοια "πιλοτικός" επιτυγχάνεται με:

- Την ανάπτυξη νέων προϊόντων και υπηρεσιών που ενσωματώνουν τις τοπικές ιδιομορφίες.
- Την εφαρμογή νέων μεθόδων που αξιοποιούν τόσο το ανθρώπινο δυναμικό όσο και τους φυσικούς και χρηματοδοτικούς πόρους της περιοχής.
- Τη διασύνδεση έργων/δράσεων ή και επιχειρήσεων όλων των τομέων της οικονομίας, οι οποίοι κατά παράδοση είναι ανεξάρτητοι.
- Την υιοθέτηση πρωτότυπων μορφών οργάνωσης και συμμετοχής του τοπικού πληθυσμού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Η πρωτοβουλία αρθρώνεται σε τρία σκέλη:

- **Σκέλος 1:** Η στήριξη των ολοκληρωμένων και πρότυπων στρατηγικών ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, βάσει μιας προσέγγισης εκ των κάτω προς τα άνω και οριζόντιας εταιρικής σχέσης.
- **Σκέλος 2:** Η στήριξη της συνεργασίας μεταξύ των περιοχών και της διακρατικής συνεργασίας.
- **Σκέλος 3:** Η δικτύωση του συνόλου των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανεξαρτήτως του αν τυγχάνουν ή όχι στήριξης στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας καθώς και όλων των φορέων της αγροτικής ανάπτυξης.

Η συνολική προσφορά του ΕΓΤΠΕ-Τμήμα Προσανατολισμού για την πρωτοβουλία, για το χρονικό διάστημα 2000-2006, ανέρχεται σε 2.020 εκ. Ευρώ σε τιμές 1999. Η συνεισφορά ανέρχεται σε ποσοστό 80% κατ' ανώτατο όριο, επί του συνολικού επιλέξιμου κόστους στις περιφέρειες που καλύπτονται από το στόχο 1 και σε 49%, κατ' ανώτατο όριο, επί του συνόλου επιλέξιμου κόστους για τις ζώνες εκτός εκείνων του στόχου 1.

4.2 Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.2.1 Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας

Η Ελλάδα αποτελεί το νοτιοανατολικό και πιο απομακρυσμένο τμήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχει έκταση 131.957 τετραγωνικά χιλιόμετρα με έντονο ορεινό και παράλληλα νησιωτικό χαρακτήρα.

Η αγροτική έκταση της χώρας ανέρχεται σε 12 εκ. εκτάρια από τα οποία 9,1 εκ. εκτάρια είναι γεωργική γη και 2,9 εκ. εκτάρια δασικές εκτάσεις. Τα 3,9 εκ. εκτάρια της γεωργικής γης είναι καλλιεργούμενα και τα 5,2 εκ. εκτάρια είναι βοσκότοποι. Η μέση έκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι 4 εκτάρια, ενώ κάθε εκμετάλλευση αποτελείται από 6-7 αγροτεμάχια κατά μέσο όρο. Το μεγαλύτερο μέρος της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης της χώρας χαρακτηρίζεται ορεινό και μειονεκτικό.

Οι μεγάλες οροσειρές και γενικά το έντονο ανάγλυφο και το άγονο του εδάφους, καθώς και οι εκτεταμένες νησιωτικές περιοχές με τους περιορισμένους φυσικούς

πόρους, αποτελούν τους βασικούς λόγους για τους οποίους ο ελληνικός αγροτικός χώρος δυσχεραίνεται να παρακολουθήσει την εξέλιξη με ικανοποιητικούς ρυθμούς.

4.2.2 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I στην Ελλάδα

Για την Ελλάδα οι κυρίαρχοι στόχοι της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I είναι η αναζήτηση νέων μορφών ανάπτυξης του αγροτικού χώρου για τη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού, η ανάπτυξη εξωγεωργικών δραστηριοτήτων, η βελτίωση της παραγωγικότητας των τοπικών επιχειρήσεων και η προστασία του περιβάλλοντος.

Τα έργα που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια του προγράμματος εντάσσονται στα ακόλουθα 7 μέτρα:

Μέτρο 1: Τεχνική υποστήριξη στην αγροτική ανάπτυξη

Μέτρο 2: Επαγγελματική κατάρτιση (σεμινάρια επαγγελματικής κατάρτισης τα οποία συνδέονται άμεσα και εξυπηρετούν ανάγκες που προέρχονται από τις δραστηριότητες των λοιπών μέτρων της πρωτοβουλίας).

Μέτρο 3: Αγροτουρισμός (ολοκληρωμένες παρεμβάσεις με στόχο την αξιοποίηση των φυσικών πλεονεκτημάτων τη περιοχής εφαρμογής της πρωτοβουλίας).

Μέτρο 4: Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνίες, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή κλίμακα (παραγωγικές επενδύσεις, κυρίως βιοτεχνικές, εκτός του γεωργικού τομέα).

Μέτρο 5: Επιτόπου αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής, δασοκομικής και αλιευτικής παραγωγής (δραστηριότητες μεταποίησης, εμπορίας και προώθησης γεωργικών προϊόντων).

Μέτρο 6: Άλλα μέτρα

Μέτρο 7: Δημιουργία υποδομής στους φορείς υλοποίησης (δράσεις για τη δημιουργία μίας κρίσιμης μάζας επιστημονικού προσωπικού, η οποία θα μπορεί να διεκδικήσει και άλλα τοπικά προγράμματα και να αποτελέσει πυρήνα για την ανάπτυξη της περιοχής της).

Στα πλαίσια της πρωτοβουλίας LEADER I υλοποιήθηκαν 25 προγράμματα ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης από αντίστοιχες Ομάδες Τοπικής Δράσης, ύψους Δημόσιας Δαπάνης 70 εκ. Ευρώ περίπου. Συνολικά υλοποιήθηκαν 1732 έργα και δράσεις, από τα οποία τα 163 αφορούσαν ενέργειες τεχνικής στήριξης στην αγροτική ανάπτυξη και στους Φορείς Υλοποίησης, τα 154 επαγγελματική κατάρτιση, τα 807 επενδύσεις αγροτουρισμού, τα 258 επενδύσεις μικρών επιχειρήσεων και βιοτεχνιών, τα 264 επενδύσεις αξιοποίησης και εμπορίας της γεωργικής, δασοκομικής και αλιευτικής παραγωγής, τα 86 επενδύσεις αξιοποίησης και προστασίας περιβάλλοντος και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η μεγάλη πλειοψηφία των δράσεων (807) που αντιστοιχεί στο 47% επί των συνολικών έργων, αφορούν το μέτρο του αγροτουρισμού. Έτσι γίνεται φανερό το ειδικό βάρος που δόθηκε στο Μέτρο 3 σε βάρος πολλές φορές των υπολοίπων. Η Ελλάδα είναι μία χώρα με πολλές ομορφιές, με συνέπεια η ανάδειξη και εκμετάλλευση αυτών να αποτελεί την πιο εύκολη και βραχυχρόνια λύση για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου και την ενίσχυση των γεωργικών εισοδημάτων. Τα έργα που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο των Μέτρων 4 και 5, αν και ήταν πολύ λιγότερα, έδωσαν μία ώθηση στις τοπικές επιχειρήσεις και βιοτεχνίες.

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I εφαρμόστηκε κυρίως σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας. Η συνολική έκταση της περιοχής εφαρμογής του LEADER I έφτασε τα 40.104 χιλ στρεμ., περίπου το 30% της συνολικής έκτασης της χώρας. Ο συνολικός πληθυσμός της περιοχής ανήλθε σε 1.378.200 κατοίκους, αποτελούσε δηλαδή το 14% του συνολικού πληθυσμού της χώρας.

Στα πλαίσια της πρωτοβουλίας εγκρίθηκαν 25 προγράμματα ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης, τα οποία υλοποιήθηκαν από 25 Ομάδες Τοπικής Δράσης. Κατά τη διάρκεια του προγράμματος δημιουργήθηκαν 830 νέες μόνιμες θέσεις εργασίας, 1025 προσωρινές, ενώ 2.500 παλαιότερες διατηρήθηκαν. Αν σ' αυτά προστεθούν τα 154 προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, επιχορήγηση 2.700 κλινών αγροτουριστικών καταλυμάτων, χρηματοδοτήσεις πάσης φύσεως επενδύσεων 500 περίπου μικρομεσαίων επιχειρήσεων, συνίσταται ένας πρώτος απολογισμός του LEADER I.

4.2.3 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II στην Ελλάδα

Η κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I συνεχίστηκε με την υιοθέτηση του LEADER II κατά την περίοδο 1996-2000. Στόχος της πρωτοβουλίας ήταν τόσο, η κατά το δυνατόν, εξομάλυνση των δυσμενών επιπτώσεων που είχε για την Ελλάδα η εφαρμογή της νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, όσο και η συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο με παρεμβάσεις που εξασφαλίζουν την αιεφόρο ανάπτυξή της, δίνουν τη δυνατότητα συμπληρωματικού εισοδήματος και συμβάλλουν στη μείωση της ανεργίας, στη διαφύλαξη των φυσικών πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος. Σε σχετική σύμβαση που υπέγραψε η Ελλάδα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ως ενδιάμεσος φορέας ορίστηκε το Υπουργείο Γεωργίας, δηλαδή το Υπουργείο ήταν η υπεύθυνη αρχή για τη διαχείριση και την παρακολούθηση της πρωτοβουλίας LEADER II σε επίπεδο χώρας.

Η πρωτοβουλία αυτή περιλάμβανε τέσσερα σκέλη:

Σκέλος Α: Απόκτηση ικανοτήτων

Πρόκειται για ένα προκαταρκτικό στάδιο με αντικείμενο τη διάγνωση των αναγκών μίας περιοχής, την ενημέρωση, κατάρτιση και ευαισθητοποίηση του πληθυσμού για την ενεργό συμμετοχή του στο σχεδιασμό της αναπτυξιακής προσπάθειας και τελικό στόχο, τη δημιουργία αναπτυξιακού φορέα και την κατάρτιση σχεδίου τοπικής αγροτικής ανάπτυξης.

Σκέλος Β: Καινοτόμα προγράμματα για την αγροτική ανάπτυξη

Τα προγράμματα αυτά αφορούν την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στο σύνολό του με διάφορες δράσεις, οι οποίες πρέπει να έχουν χαρακτηριστικά όπως καινοτομίας, δυνατότητας μεταφοράς τεχνογνωσίας, πολλαπλασιαστικότητας των αποτελεσμάτων, συμπληρωματικότητας με άλλες παρεμβάσεις, δημιουργίας θέσεων εργασίας, διαφοροποίησης της απασχόλησης και της παραγωγής. Οι δράσεις αυτές μπορεί να αφορούν: i) την τεχνική στήριξη στην ανάπτυξη, ii) την επαγγελματική κατάρτιση, iii) τη στήριξη του αγροτουρισμού, iv) τη στήριξη μικροεπιχειρήσεων, v) την επιτόπια αξιοποίηση και την εμπορία των γεωργικών και δασικών προϊόντων καθώς και της τοπικής αλιείας, vi) τη διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος και του περιβάλλοντος χώρου. Οι δράσεις των προγραμμάτων αυτών, εντάσσονται σε έξι μέτρα:

Μέτρο 1: "Τεχνική στήριξη". Αφορά κυρίως την κάλυψη των λειτουργικών δαπανών των φορέων υλοποίησης.

Μέτρο 2: "Επαγγελματική κατάρτιση". Οι ενέργειες του μέτρου αυτού συνδέονται με τις δράσεις που περιλαμβάνονται στα υπόλοιπα μέτρα του προγράμματος και πραγματοποιούνται σύμφωνα με τους κανόνες του Υπουργείου Γεωργίας.

Μέτρο 3: "Αγροτουρισμός". Στα πλαίσια ενός στρατηγικού σχεδιασμού τοπικής αγροτουριστικής ανάπτυξης σχεδιάζονται από τους φορείς υλοποίησης οι παρεμβάσεις, οι οποίες ενδεικτικά μπορεί να είναι: Δημιουργία, εκσυγχρονισμός, επέκταση αγροτουριστικών καταλυμάτων. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού-Κατασκηνωτικά κέντρα. Κέντρα εστίασης και αναψυχής. Μικρά έργα υποδομής για τουριστική αξιοποίηση κτισμάτων και χώρων. Μουσεία. Προβολή, προώθηση, τουριστικά πακέτα, συστήματα κράτησης δωματίων, περίπτερα τουριστικών πληροφοριών.

Μέτρο 4: "Μικρές επιχειρήσεις". Ενδεικτικές δράσεις του μέτρου αυτού είναι: Νέες ομάδες εκσυγχρονισμός μονάδων οικοτεχνίας, χειροτεχνίας και ειδών λαϊκής τέχνης. Νέες βιοτεχνίες, μικρές επιχειρήσεις ή εκσυγχρονισμός και επέκταση

βιοτεχνιών. Αξιοποίηση ήπιων μορφών ενέργειας. Προβολή, προώθηση, εκθετήρια, πρατήρια πώλησης, κέντρα και δίκτυα εξυπηρέτησης και στήριξης. Μελέτες, έρευνα.

Μέτρο 5: "Αξιοποίηση επί τόπου και εμπορία γεωργικής, δασοκομικής παραγωγής και αλιείας". Ενδεικτικές δράσεις του μέτρου αυτού είναι: Δράσεις τύπου Καν. ΕΟΚ 866/90.

Μέτρο 6: "Διατήρηση και βελτίωση περιβάλλοντος και περιβάλλοντος χώρου".

Σκέλος Γ: Διακρατική συνεργασία

Αποσκοπεί στη μεταφορά τεχνογνωσίας και εμπειριών μεταξύ των κρατών μελών.

Σκέλος Δ: Αξιολόγηση-Παρακολούθηση-Τεχνική βοήθεια

Αποσκοπεί στην κάλυψη των αναγκών υλοποίησης τη πρωτοβουλίας για τον ενδιαμέσο φορέα, δηλαδή το Υπουργείο γεωργίας.

Συγκρίνοντας τα δύο προγράμματα LEADER I και LEADER II, παρατηρούμε ότι το σκέλος Β, που αναφέρεται στα καινοτόμα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης, είναι κοινό και για τα δύο προγράμματα. Η πρωτοβουλία LEADER II όμως, περιλαμβάνει νέα σκέλη που αφορούν τη διακρατική συνεργασία για τη μεταφορά τεχνογνωσίας μεταξύ των κρατών μελών, την αξιολόγηση-παρακολούθηση και τεχνική βοήθεια για την κάλυψη των αναγκών υλοποίησης της πρωτοβουλίας, καθώς και την απόκτηση ικανοτήτων, με σκοπό την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού.

Ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος ανέρχεται σε 263.600,5 χιλ. Ε και αποτελείται από κοινοτική συμμετοχή 148.002 χιλ. Ε, Εθνική Συμμετοχή 36.002,8 χιλ. Ε. Στον πίνακα 1 καταγράφονται αναλυτικά τα χρηματικά ποσά που διατέθηκαν σε χιλ. EURO και εκατ. Δρχ.

Πίνακας 1
Χρηματοδοτικά Στοιχεία Προγράμματος

		Σε χιλ. EURO	Σε εκατ. δρχ.
A.	Συνολικός Προϋπολογισμός	343.954,95	134.086,75
B.	Συνολική Δημόσια Δαπάνη	210.682,02	91.984,54
B.1	Σύνολο Κοινοτικής Συμμετοχής	167.650,02	79.724,74
B.1.1	Συμμετοχή ΕΤΠΑ	63.423,35	30.157,80
B.1.2	Συμμετοχή ΕΚΤ	3.472,00	1.650,94
B.1.3	Συμμετοχή ΕΓΤΠΕ-Π	100.754,67	47.908,85
B.2	Εθνική Συμμετοχή	43.032,00	12.259,80
Γ.	Ίδια Συμμετοχή	133.272,93	42.102,21

(πηγη:www.statistics.gr)

Στα πλαίσια της πρωτοβουλίας LEADER II εγκρίθηκε η εφαρμογή τοπικών προγραμμάτων 49 Ομάδων Τοπικής Δράσης και 7 θεματικών προγραμμάτων Συλλογικών Φορέων. Σε έκταση κάλυψε το 70% της χώρας και σε πληθυσμό το 25%. Τα πρώτα συμπεράσματα και ο αρχικός απολογισμός είναι η δημιουργία 7.000 νέων μόνιμων θέσεων εργασίας και 13.600 προσωρινών. Συνολικά εγκρίθηκε η υλοποίηση 3.270 έργων και δράσεων. Ειδικότερα εγκρίθηκαν 2 έργα απόκτησης ικανοτήτων, 70 δράσεις στα πλαίσια της τεχνικής στήριξης των Φορέων Υλοποίησης, 160 περίπου καταρτίσεις, 1150 έργα αγροτικού τουρισμού και ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, 508 επενδύσεις μικρών επιχειρήσεων και βιοτεχνιών, 765 έργα αξιοποίησης και εμπορίας γεωργικής δασοκομικής και αλιευτικής παραγωγής, 600

επενδύσεις προστασίας και ανάδειξης περιβάλλοντος και πολιτιστικής κληρονομιάς και 16 σχέδια διακρατικής συνεργασίας.

4.2.4 Συμπεράσματα από την εφαρμογή των πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II στην Ελλάδα

Συμπερασματικά, μετά από έναν ποιοτικό απολογισμό της επίδρασης των πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II στην Ελλάδα διαπιστώνονται τα παρακάτω:

- ❖ Έφεραν τις τοπικές κοινωνίες σε επαφή με τη λογική των Ευρωπαϊκών προγραμμάτων και καλλιέργησαν στον τοπικό πληθυσμό την ανάγκη ενεργοποίησής του, για συμμετοχή τόσο στο σχεδιασμό, όσο και στην εφαρμογή πρωτοβουλιών που θα του δώσουν νέες διεξόδους απασχόλησης και εισοδημάτων.
- ❖ Αφυπνίσθηκε το τοπικό επιστημονικό δυναμικό και δημιουργήθηκαν τοπικοί πυρήνες που στην πλειοψηφία τους, επιτέλεσαν το ρόλο που τους ανατέθηκε, δηλαδή αυτόν των αναπτυξιακών εκείνων μονάδων, που αναλαμβάνουν να εντοπίσουν τις ανάγκες της περιοχής τους σε συνεργασία με τον τοπικό πληθυσμό, να προτείνουν ολοκληρωμένες λύσεις ανάπτυξης και να εφαρμόσουν τη διαδικασία της αποκεντρωμένης χρηματοδότησης-ενίσχυσης και παρακολούθησης των έργων με διαφάνεια και ευελιξία.
- ❖ Έγινε κατανοητή η ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης ολοκληρωμένων παρεμβάσεων με έμφαση στην αξιοποίηση έργων και δραστηριοτήτων, που υλοποιήθηκαν στα πλαίσια άλλων προγραμμάτων, ώστε να υπάρχουν πολλαπλασιαστικά οφέλη για τις περιοχές.
- ❖ Δόθηκε η δυνατότητα διαφοροποίησης της απασχόλησης και της παραγωγής και προώθησης της τοπικής παραγωγής με αυξημένη προστιθέμενη αξία.
- ❖ Αποκτήθηκε εμπειρία και αναπτύχθηκαν νέες μέθοδοι προγραμματισμού και διοίκησης με κατεύθυνση την άμεση στήριξη των κοινών τοπικών πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών.
- ❖ Ενισχύθηκαν μικρές επενδυτικές πρωτοβουλίες, προωθήθηκε η τοπική αγροτική παραγωγή, αξιοποιήθηκαν τα τοπικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, αναδείχθηκαν αξιόλογοι φυσικοί και ιστορικοί χώροι και δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις εναλλακτικού εισοδήματος.
- ❖ Δόθηκε η δυνατότητα πρόσβασης του πληθυσμού των περιοχών παρέμβασης στις νέες τεχνολογίες για τον εκσυγχρονισμό της διαδικασίας παραγωγής, πληροφόρησης και επικοινωνίας (χρήση πληροφορικής και τεχνική στήριξη) με αποτέλεσμα να δοθούν νέες διεξοδοί στην ανταγωνιστικότητα της κάθε περιοχής.
- ❖ Στηρίχθηκε η καινοτομία και η μεταφορά της σαν πολλαπλασιαστής που επιδρά σε όλα τα επίπεδα έκφρασης των κατοίκων της υπαίθρου.
- ❖ Δημιουργήθηκαν και διατηρήθηκαν θέσεις εργασίας σε περιοχές με έντονα προβλήματα ανεργίας και αυτό λειτούργησε θετικά, στο μέτρο του δυνατού, στον περιορισμό της εσωτερικής μετανάστευσης.
- ❖ Έγινε κατανοητή η σημασία της ανταλλαγής εμπειριών μεταξύ αγροτικών περιοχών της Ελλάδας και άλλων αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

- ❖ Δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για προβληματισμό και σωστή προετοιμασία του αγροτικού πληθυσμού με σκοπό την αντιμετώπιση των πιθανών προβλημάτων που θα επιφέρει η αναμόρφωση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.

Ωστόσο και παρά τα παραπάνω θετικά αποτελέσματα, η εφαρμογή των πρωτοβουλιών συνάντησε και δυσχέρειες. Τα σημαντικότερα από τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν είναι:

- Εξαιτίας της ανάγκης κάλυψης των μεγάλων αναγκών πολλών περιοχών, εγκρίθηκε σχετικά μεγάλος αριθμός τοπικών προγραμμάτων, γεγονός, που σε συνδυασμό με τους μικρούς σχετικά διαθέσιμους πόρους οδήγησε στη μη αποτελεσματική συγκέντρωση οικονομικών πόρων και την επιλογή φορέων μικρής σχετικά δυναμικότητας, με συνέπεια τη μη αξιοποίηση οικονομιών κλίμακας, τη μη κινητοποίηση όλων των συντελεστών παραγωγής και την ύπαρξη προγραμμάτων πολλών ταχυτήτων που οδήγησαν σε μείωση της συνοχής και της ισόρροπης αποτελεσματικότητας του Εθνικού προγράμματος.
- Στην προσπάθεια κάλυψης των μεγάλων αναγκών, σε ορισμένες περιοχές, οι υιοθετηθέντες στόχοι ήταν λιγότεροι ρεαλιστικοί, ξεκάθαροι και υλοποιήσιμοι, ενώ οι δεσμοί μεταξύ των προτεινόμενων ενεργειών ήταν χαλαροί, με συνέπεια τη μειωμένη αποτελεσματικότητα και ποιοτική διαφοροποίηση στις περιοχές αυτές.
- Παρατηρήθηκαν ευάλωτες εταιρικές σχέσεις, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο ότι ορισμένοι φορείς συγκροτήθηκαν με στόχο μόνο την ανάληψη υλοποίησης του συγκεκριμένου προγράμματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις η δημιουργία των φορέων αυτών δεν αποτέλεσε προϊόν προβληματισμού των τοπικών εταίρων για την καθιέρωση μιας συνεχούς αναπτυξιακής διαδικασίας στην περιοχή τους, πράγμα που επηρέασε σημαντικά τόσο τη διοικητική διάρθρωση, όσο και τον τρόπο λειτουργίας τους, ο οποίος αποδείχθηκε λιγότερο αποτελεσματικός.
- Σε πολλές περιπτώσεις, παρατηρήθηκαν καθυστερήσεις στην εφαρμογή των προγραμμάτων, γεγονός που οφείλεται στη μη ετοιμότητα των φορέων υλοποίησης, στην έλλειψη εμπειρίας στη διαχείριση ευρωπαϊκών προγραμμάτων και στις διαδικασίες διαχείρισης δημόσιου χρήματος από ορισμένους φορείς υλοποίησης.
- Η πρωτοτυπία των LEADER για αποκεντρωμένη συνολική επιχορήγηση μέσω των τοπικών διαχειριστικών και αναπτυξιακών δομών, είχε σαν συνέπεια να εφαρμοσθούν διαδικασίες για την ορθολογική διαχείριση του δημόσιου χρήματος που, κατά κανόνα ήταν χρονοβόρες.
- Η κάλυψη τη ίδιας συμμετοχής αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα έγκαιρης υλοποίησης του προγράμματος και ιδιαίτερα στις περισσότερο μειονεκτικές περιοχές.
- Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, το οποίο, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν ήταν σαφές, είχε ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση στην έναρξη των εργασιών ή και την εξαίρεση έργων από το πρόγραμμα.
- Καθυστερήσεις που διαπιστώθηκαν κυρίως στην υλοποίηση δημόσιων έργων, εξαιτίας των αναγκαίων χρονοβόρων διαδικασιών δημοπράτησης και ανάθεσης.

4.2.5 Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER + στην Ελλάδα

Οι περισσότερες αγροτικές περιοχές της Ε.Ε. αντιμετωπίζουν μία σειρά προβλημάτων τα οποία μπορεί να επηρεάσουν σοβαρά τη βιωσιμότητα τους. Μεταξύ των πιο σημαντικών και συνηθισμένων προβλημάτων είναι η γήρανση του πληθυσμού, η μετακίνηση προς τα αστικά κέντρα και η απώλεια θέσεων εργασίας. Η Ελλάδα σαν μέλος της Ε.Ε έρχεται αντιμέτωπη με τα παραπάνω προβλήματα στις περισσότερες αγροτικές περιοχές της. Η εμπειρία του παρελθόντος, έδειξε ότι ορισμένες τέτοιες περιοχές μπορούν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά αρκετά από τα προβλήματα αυτά, μέσω ειδικών πρωτοβουλιών όπως ήταν οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες LEADER I και LEADER II, οι οποίες αποτέλεσαν την απαρχή μίας προσέγγισης ολοκληρωμένης ανάπτυξης σε χωρικό επίπεδο. Η συνέχεια των πρωτοβουλιών αυτών είναι η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+, η οποία εφαρμόζεται στην Ελλάδα κατά την χρονική περίοδο 2000-2006.

Ως περιοχή εφαρμογής του επιχειρησιακού προγράμματος LEADER+ στην Ελλάδα, επιλέχθηκαν οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, όπως αυτές έχουν χαρακτηριστεί σύμφωνα με την οδηγία 75/268/ΕΟΚ καθώς και νησιώτικες περιοχές. Σε αιτιολογημένες περιπτώσεις είναι δυνατή η επέκταση της περιοχής εφαρμογής σε μειονεκτικές περιοχές της χώρας εφόσον αυτές :

- Είναι γεωγραφικά εφαιπόμενες με τις ορεινές περιοχές.
- Αντιμετωπίζουν διαρθρωτικά προβλήματα.
- Παρουσιάζουν αναπτυξιακή προοπτική.
- Συμβάλλουν στην αναπτυξιακή προοπτική της ορεινής περιοχής, αποτελώντας πόλο έλξης και ανάπτυξης αυτής.

Κατ' εξαίρεση και σε κομβικά σημεία εκτός της περιοχής παρέμβασης, είναι δυνατή η εφαρμογή δράσεων οι οποίες συμβάλλουν στη στήριξη της αναπτυξιακής διαδικασίας της περιοχής εφαρμογής.

Το επιχειρησιακό πρόγραμμα πρωτοβουλίας LEADER + στη χώρα μας διαρθρώνεται σε δύο γενικούς Αναπτυξιακούς Στόχους.

1^{ος} Στόχος: Η ολοκληρωμένη, υψηλής ποιότητας, αειφόρος ανάπτυξη της υπαίθρου μέσω πιλοτικών εφαρμογών.

Ο στόχος αυτός βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τις προτεραιότητες της Ε.Ε για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών περιοχών μέσω της διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης, της παροχής υπηρεσιών που σχετίζονται με τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων και της μείωσης των διαφορών και ανισοτήτων μεταξύ των κατοίκων των αγροτικών και αστικών περιοχών, καθώς και τη διατήρηση του περιβάλλοντος και της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Με το στόχο αυτό, επιδιώκεται η ενσωμάτωση των περιοχών εφαρμογής σε μία ολοκληρωμένη προσπάθεια δημιουργίας μίας ζωντανής και εξελισσόμενης υπαίθρου με προοπτικές ανάπτυξης, η συμβολή στην προσπάθεια αναστροφής των δυσμενών δημογραφικών εξελίξεων, η δημιουργία συνθηκών απασχόλησης, η προώθηση ίσων ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η δημιουργία δυνατοτήτων αξιοποίησης των φυσικών και πολιτιστικών πόρων με ρυθμούς που θα επιτρέψουν τη διατήρηση του φυσικού χώρου και τη διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος.

Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί με την πειραματική εφαρμογή νέων μορφών που αφορούν, όχι μόνο στο παραγωγικό σύστημα με τη στενή έννοια, αλλά επιπρόσθετα

στον πολιτισμό και στο περιβάλλον και θα αντλεί δυνάμεις από την ικανότητα των τοπικών κοινωνιών να αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη διεύρυνση των προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής τους.

2^{ος} Στόχος: Η ενίσχυση της προσπάθειας για άρση της απομόνωσης των περιοχών σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Ο στόχος αυτός σχετίζεται άμεσα με τις προτεραιότητες της Ε.Ε για ανάπτυξη του ενδογενούς δυναμικού των αγροτικών περιοχών, διατήρηση και ενίσχυση ενός βιώσιμου κοινωνικού ιστού, βελτίωση των όρων εργασίας και εισαγωγή νέων τεχνολογιών, μέσω της εφαρμογής κατάλληλων ενεργειών για άρση της απομόνωσης των αγροτικών περιοχών.

Ο στόχος θα επιτευχθεί με την ανάπτυξη δικτύωσης και συνεργασιών σε Εθνικό, Ευρωπαϊκό ή και ευρύτερο επίπεδο, για ανταλλαγή τεχνογνωσίας και εμπειριών, καθώς και για δημιουργία κρίσιμης μάζας για την καλύτερη πρόσβαση στην αγορά των προϊόντων και των υπηρεσιών. Με το στόχο αυτό ενισχύεται η προστιθέμενη αξία των παρεμβάσεων της πρωτοβουλίας.

Οι στόχοι αυτοί, επιτυγχάνονται τοπικά με την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής, η οποία διαρθρώνεται γύρω από ένα σημαντικό θέμα, που χαρακτηρίζει την ταυτότητα της περιοχής, το *Θέμα Συσπείρωσης*. Τα θέματα συσπείρωσης των τοπικών προγραμμάτων της χώρας μας είναι:

- Η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις περιοχές εφαρμογής.
- Η χρήση σύγχρονης τεχνολογίας για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας προϊόντων και υπηρεσιών.
- Η αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων και η διευκόλυνση της πρόσβασης στις αγορές με την ενδυνάμωση διακλαδικών και διατομεακών σχέσεων, κυρίως για μικρές παραγωγικές μονάδες.
- Η αξιοποίηση, προστασία και ανάδειξη φυσικών και πολιτιστικών πόρων, συμπεριλαμβανομένης της αξιοποίησης των περιοχών κοινοτικού ενδιαφέροντος NATURA 2000.

Η επίτευξη των προαναφερθέντων αναπτυξιακών στόχων θα επιδιωχθεί μέσω των ακόλουθων ειδικών στόχων:

Σε ότι αφορά τον πρώτο αναπτυξιακό στόχο:

- ✓ Διαφοροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος για τη διατήρηση και βελτίωση του κοινωνικοοικονομικού ιστού των περιοχών παρέμβασης.
- ✓ Προώθηση ίσων ευκαιριών σε νέους, γυναίκες και σε ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού.
- ✓ Ευαισθητοποίηση του πληθυσμού για τη διατήρηση και ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✓ Βελτίωση των υπηρεσιών και της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων με την αξιοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας και τη χρήση ειδικών αναπτυξιακών τεχνικών.
- ✓ Ενίσχυση της τοπικής εταιρικής σχέσης.

Σε ότι αφορά τον δεύτερο αναπτυξιακό στόχο:

- ✓ Ενδυνάμωση των διακλαδικών και διατομεακών σχέσεων της τοπικής οικονομίας.
- ✓ Χρήση νέας τεχνολογίας για την καλύτερη πρόσβαση των προϊόντων στην αγορά.
- ✓ Ενίσχυση της ικανότητας δικτύωσης και συνεργασιών.

Η πρωτοβουλία LEADER + αρθρώνεται γύρω από 4 σκέλη, τα οποία συνιστούν τους άξονες προτεραιότητας του προγράμματος.

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 1: « Ολοκληρωμένες, πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης»

Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει 4 επιμέρους μέτρα:

Μέτρο 1: «Τεχνική στήριξη των Ομάδων Τοπικής Δράσης»

Στο μέτρο δικαιολογούνται δαπάνες για τη στήριξη της λειτουργίας της Ομάδας Τοπικής Δράσης και της εφαρμογής του τοπικού προγράμματος, όπως:

- Στελέχωση και λειτουργία της Ομάδας Τοπικής Δράσης.
- Εξοπλισμός και μηχανοργάνωση της Ομάδας Τοπικής Δράσης.
- Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του πληθυσμού.
- Αξιολόγηση του τοπικού προγράμματος.

Μέτρο 2: «Ενισχύσεις σε επενδύσεις-Στήριξη στην επιχειρηματικότητα»

Στο μέτρο αυτό μπορούν να ενισχυθούν:

- Επενδύσεις αγροτικού τουρισμού, που εντάσσονται σε ένα σχεδιασμό ολοκληρωμένης ανάπτυξης του τομέα στην περιοχή.
- Μικρές επιχειρήσεις του αγροτικού τομέα, καθώς και των λοιπών τομέων της τοπικής οικονομίας.
- Επενδύσεις που αφορούν στη χρήση σύγχρονης τεχνολογίας, τεχνογνωσίας και νέων τεχνικών στις επιχειρήσεις.

Μέτρο 3: «Υποστηρικτικές ενέργειες»

Στο μέτρο αυτό μπορούν να ενισχυθούν ενέργειες που υποστηρίζουν ή συμπληρώνουν τις δράσεις των λοιπών μέτρων του προγράμματος όπως:

- Καταρτίσεις (σε θέματα που δρουν συνοδευτικά στα επενδυτικά σχέδια του προγράμματος).
- Μελέτες (τομεακές, διαχείρισης και αξιοποίησης πόρων της περιοχής, σχεδιασμού και ανάπτυξης συστημάτων ποιότητας, έρευνες αγοράς από συλλογικούς φορείς, συμβουλευτικές υπηρεσίες).
- Προβολή και προώθηση τομέων και περιοχών από συλλογικούς φορείς.

Μέτρο 4: «Προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς»

Δράσεις που υποστηρίζουν τη στρατηγική ανάπτυξης του αγροτικού τουρισμού της περιοχής μπορούν να ενισχυθούν στο μέτρο αυτό. Δηλαδή δράσεις ανάδειξης και προστασίας του περιβάλλοντος και δράσεις που αναδεικνύουν την ταυτότητα της περιοχής μέσα από την αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 2: « Στήριξη συνεργασίας μεταξύ αγροτικών περιοχών»

Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει 2 επιμέρους μέτρα:

Μέτρο 1: «Συνεργασία μεταξύ περιοχών της Χώρας: διατοπική και διαπεριφερειακή συνεργασία»

Ενισχύεται η ανάπτυξη της συνεργασίας των Ομάδων Τοπικής Δράσης που υλοποιούν πρόγραμμα LEADER+ μεταξύ τους ή με άλλες Ομάδες Τοπικής Δράσης, ή με άλλους φορείς που συνδέονται με την αγροτική ανάπτυξη της χώρας μας.

Μέτρο 2: «Συνεργασία μεταξύ περιοχών δύο ή περισσότερων κρατών- Διακρατική Συνεργασία»

Ενισχύεται η ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ Ομάδων Τοπικής Δράσης της χώρας μας με Ομάδες Τοπικής Δράσης άλλου κράτους μέλους ή με ομοειδείς Αναπτυξιακούς Φορείς υπό ένταξη χωρών, καθώς και τρίτων χωρών. Τα θέματα συνεργασίας πρέπει να συμβάλλουν στην επίτευξη του αναμενόμενου αποτελέσματος από την εφαρμογή του τοπικού προγράμματος και να εξυπηρετούν τη λογική και τη στρατηγική του.

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 3: « Δικτύωση»

Ο άξονας αυτός περιλαμβάνει 2 επιμέρους μέτρα:

Μέτρο 1: «Λειτουργία Δικτύου LEADER»

Μέτρο 2: «Ελληνική Μονάδα Εμφύχωσης Δικτύου LEADER (Μ.Ε.Δ)»

Στο δίκτυο LEADER συμμετέχουν υποχρεωτικά όλες οι Ομάδες Τοπικής Δράσης του προγράμματος, αλλά και άλλοι φορείς Αγροτικής Ανάπτυξης, που με τη γνώση και την εξειδίκευσή τους θα βοηθήσουν στη διάχυση της πληροφόρησης και των εμπειριών. Η Ελληνική Μονάδα Εμφύχωσης Δικτύου LEADER επιλέγεται μετά από διαγωνισμό ως υποστηρικτικός φορέας, που έχει στόχο την υποστήριξη των δράσεων, ενεργειών και εκδηλώσεων που είναι απαραίτητες για την διακίνηση της πληροφορίας μέσα στο Δίκτυο, τόσο το Ελληνικό, όσο και το Ευρωπαϊκό.

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 4: « Διαχείριση- Παρακολούθηση-Αξιολόγηση του Προγράμματος»

Ο άξονας αυτός αφορά τις δαπάνες που πραγματοποιούνται από το Υπουργείο Γεωργίας για ενέργειες διαχείρισης, παρακολούθησης και αξιολόγησης του προγράμματος LEADER+ σε επίπεδο χώρας.

Το πρόγραμμα συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων-Τμήμα Προσανατολισμού (ΕΓΤΠΕ-Π) και το πρόγραμμα Δημόσιων επενδύσεων του Υπουργείου Γεωργίας. Ποσό ύψους 251 εκ. EURO (Κοινοτική Συμμετοχή: 183 εκ. EURO και Υπουργείο Γεωργίας: 68 εκ. EURO) διατέθηκε για την εφαρμογή της πρωτοβουλίας LEADER+ στην Ελλάδα. Αν στο ποσό αυτό προστεθεί η ίδια συμμετοχή, που εκτιμάται περίπου στα 141 εκ. EURO, ο συνολικός προϋπολογισμός του προγράμματος θα διαμορφωθεί περίπου στα 392 εκ. EURO όπως φαίνεται ακολούθως στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2
Χρηματοδοτικά Στοιχεία Προγράμματος

Συνολικό Κόστος	392.614.443 €
Δημόσια Δαπάνη	251.182.221 €
Κοινοτική Συμμετοχή (ΕΓΤΠΕ-Π)	182.900.000 €
Εθνική Συμμετοχή (Υπουργείο Γεωργίας)	68.282.221 €
Ίδια Συμμετοχή	141.432.222 €

Τα τοπικά προγράμματα που εντάσσονται στα πλαίσια της πρωτοβουλίας σχεδιάζονται και υλοποιούνται από τις Ομάδες Τοπικής Δράσης. Τα βασικά χαρακτηριστικά των Ο.Τ.Δ είναι:

- Η μορφή Ανώνυμης Εταιρείας

- Η ευρεία συμμετοχή τοπικών φορέων
- Η εγκατάσταση στις συγκεκριμένες περιοχές
- Η ύπαρξη ικανής οικονομικής ευρωστίας
- Η στελέχωση με εξειδικευμένο και επαρκές ανθρώπινο δυναμικό

Στα πλαίσια του LEADER+, έχει εγκριθεί η υλοποίηση 40 τοπικών προγραμμάτων των Ομάδων Τοπικής Δράσης.

4.2.6 Εμπλεκόμενοι Φορείς και Αρχές στην υλοποίηση της Πρωτοβουλίας LEADER στην Ελλάδα

Οι φορείς και οι αρχές που εμπλέκονται στην υλοποίηση της πρωτοβουλίας στην Ελλάδα είναι οι εξής:

- Υπουργείο Γεωργίας
- Περιφερειακές Επιτροπές Παρακολούθησης
- Επιτροπές Παρακολούθησης, Ελέγχου και Παραλαβής Έργων LEADER
- Ομάδες Τοπικής Δράσης
- Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Αγροτική Ανάπτυξη
- Μονάδα Εμφύχωσης Δικτύου LEADER
- Τριμελής Επιτροπή Ενστάσεων

Ο ρόλος και η δράση του κάθε φορέα παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω:

Το Υπουργείο Γεωργίας και συγκεκριμένα η Διεύθυνση Προγραμματισμού και Γεωργικών Διαρθρώσεων Τμήμα Α, το οποίο έχει οριστεί με σχετική σύμβαση που έχει υπογράψει με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ως ενδιάμεσος φορέας, είναι η υπεύθυνη αρχή για τη διαχείριση της συνολικής επιχορήγησης και την παρακολούθηση της υλοποίησης της πρωτοβουλίας στην Ελλάδα.

Στις αρμόδιες γεωγραφικά Περιφερειακές Επιτροπές Παρακολούθησης υποβάλλουν τις αιτήσεις οι ενδιαφερόμενοι φορείς. Οι Επιτροπές τις διαβιβάζουν στην Εθνική Επιτροπή Παρακολούθησης, αφού διατυπώσουν τις απόψεις τους επ' αυτών.

Οι Επιτροπές Παρακολούθησης, Ελέγχου και Παραλαβής Έργων LEADER, συστήνονται σε όλους τους Νομούς στους οποίους υλοποιείται το πρόγραμμα. Οι αρμοδιότητές τους είναι:

- Η παρακολούθηση των έργων και δραστηριοτήτων του προγράμματος με επιτόπιες μεταβάσεις.
- Ο έλεγχος και η πιστοποίηση της προόδου των έργων σύμφωνα με τις προδιαγραφές, τις μελέτες του φορέα αλλά και τον προϋπολογισμό του έργου.
- Ο έλεγχος πιστότητας των στοιχείων που παρέχει ο φορέας.
- Η χορήγηση βεβαίωσης ελέγχου της προόδου των εργασιών σε σχέση με τον συνολικό προϋπολογισμό του έργου. Η βεβαίωση είναι απαραίτητη για τη συνέχιση της καταβολής των οικονομικών στοιχείων.

Στις Ομάδες Τοπικής Δράσης συμμετέχουν κυρίως τοπικοί συλλογικοί φορείς (Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώσεις ή επιχειρήσεις Ο.Τ.Α, γεωργικοί συνεταιρισμοί ή ενώσεις τους, άλλοι κοινωνικοί ή επαγγελματικοί φορείς), οι οποίοι έχουν τη μορφή ανώνυμης εταιρίας. Αυτές επιλέγονται από το Υπουργείο Γεωργίας μετά από αξιολόγηση, με βάση κάποια κριτήρια που θα αναφερθούν αργότερα. Πρωταρχικό καθήκον των Ομάδων είναι η εποπτεία της εφαρμογής του Προγράμματος στην περιοχή παρέμβασης.

Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο είναι η συντονιστική μονάδα σε Ευρωπαϊκό Επίπεδο. Ο ρόλος του είναι να κωδικοποιεί τις ενέργειες για αγροτική ανάπτυξη, να διαδίδει τις ορθές πρακτικές, να πληροφορήσει όσους ενδιαφέρονται, να ενθαρρύνει την κινητικότητα μεταξύ των περιοχών και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Γενικότερα παρακολουθεί την εξέλιξη της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας και αναλύει τα διδάγματα που προκύπτουν απ' την εφαρμογή της.

Η Μονάδα Εμφύκωσης Δικτύου LEADER δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη διάδοση πληροφοριών σχετικών με τις πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης, μέσω της λειτουργίας ενός Δικτύου Αγροτικής Ανάπτυξης. Ρόλος της είναι να οργανώνει την ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας και να εξασφαλίζει τεχνική βοήθεια για τοπική και διακρατική συνεργασία.

Οι Τριμελείς Επιτροπές Ενστάσεων ορίζονται από τους Νομάρχες κάθε φορά που υποβάλλεται ένσταση από κάποιον επενδυτή. Η Επιτροπή εξετάζει την ένσταση και αν το πόρισμα δεν είναι επιθυμητό, ο υποψήφιος έχει τη δυνατότητα προσφυγής σε δευτεροβάθμια τριμελή επιτροπή, στην οποία συμμετέχει υποχρεωτικά ένας εκπρόσωπος του Υπουργείου Γεωργίας.

4.2.7 Διαδικασία και προϋποθέσεις για την ένταξη των επενδυτών

Για την ένταξη των υποψηφίων επενδυτών στην Κοινοτική πρωτοβουλία LEADER, υπάρχουν κάποιες βασικές προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται:

1. Η επένδυση να πραγματοποιηθεί εντός των ορίων της καθορισμένης περιοχής παρέμβασης.
2. Η επένδυση να εναρμονίζεται με τη φιλοσοφία της πρωτοβουλίας και να εξυπηρετεί τους στόχους και τη στρατηγική του τοπικού προγράμματος στο οποίο εντάσσεται.
3. Να υπάρχει σχετική δράση στο συγκεκριμένο τοπικό πρόγραμμα, στα πλαίσια της οποίας μπορεί να ενταχθεί η συγκεκριμένη επένδυση.
4. Η υλοποίηση της επένδυσης να επιτρέπεται από την εθνική και κοινοτική νομοθεσία.
5. Η επένδυση να πληρεί τις υπόλοιπες προϋποθέσεις που προβλέπονται στο φάκελο υποψηφιότητας του κάθε φορέα, μεταξύ των οποίων οι βασικότερες είναι:
  - η αποδεδειγμένη δυνατότητα κάλυψης της ίδιας συμμετοχής
  - η ολοκλήρωση της επένδυσης μέσα στα χρονικά περιθώρια του προγράμματος
  - η βιωσιμότητα και η λειτουργικότητα της επένδυσης

6. Η υπογραφή σύμβασης μεταξύ του φορέα υλοποίησης και του τελικού δικαιούχου (επενδυτή).

Οι Φορείς Υλοποίησης (Ομάδες Τοπικής Δράσης), μετά την έγκριση των προγραμμάτων τους από τον Υπουργό Γεωργίας, απευθύνουν στον τοπικό πληθυσμό της περιοχής, πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Καλούν δηλαδή τους ενδιαφερόμενους να υποβάλλουν μέσα σε καθορισμένο χρονικό διάστημα, συμπληρωμένο τον φάκελο υποψηφιότητας, τον οποίο προμηθεύονται από τον ίδιο τον φορέα. Η κατάθεση του φακέλου υποψηφιότητας αποτελεί και την αίτηση του ενδιαφερόμενου επενδυτή για ένταξη στο πρόγραμμα.

Οι υποβληθείσες προτάσεις αξιολογούνται από την επιτροπή αξιολόγησης που συγκροτείται με απόφαση του Δ.Σ των Ομάδων. Η επιτροπή αυτή αξιολογεί και κατατάσσει τις προτάσεις με βάση τα καθορισμένα κριτήρια που αναφέρονται στο φάκελο υποψηφιότητας και εισηγείται σχετικά στο Δ.Σ του φορέα. Η επιτροπή λαμβάνει τεκμηριωμένη απόφαση σχετικά με την ένταξη ή την απόρριψη της πρότασης. Η ομάδα ενημερώνει και τους απορριφθέντες υποψήφιους, με σχετική επιστολή, στην οποία αναγράφονται οι λόγοι απόρριψης.

Οι ενδιαφερόμενοι των οποίων η πρόταση εγκρίθηκε, καλούνται να υπογράψουν τη σχετική σύμβαση με τον Φορέα υλοποίησης, εφόσον δεν υπάρχει πρόβλημα ένστασης από άλλους ενδιαφερόμενους που έχουν έννομο συμφέρον.

Τυχόν ενστάσεις υποβάλλονται, σε πρώτο βαθμό, σε τριμελή επιτροπή ενστάσεων που έχει έδρα στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση – Δ/ση Αγροτικής Ανάπτυξης και σε δεύτερο βαθμό, σε τριμελή επιτροπή που έχει έδρα στην αρμόδια Περιφέρεια.

4.3 ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ (Ο.Π.Α.Α.Χ)

4.3.1 Πλαίσιο και στόχοι των Ο.Π.Α.Α.Χ

Οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις που σημειώνονται σήμερα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιστούν τον αγροτικό χώρο πεδίο σημαντικών αλλαγών. Η ελληνική γεωργία είναι σημαντικό τμήμα της ευρωπαϊκής γεωργίας και σήμερα αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις όπως:

- Των νέων πολιτικών της αγροτικής πτυχής της AGENDA 2000.
- Των αναπτυξιακών στόχων του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης.
- Των διαπραγματεύσεων του παγκόσμιου αγροδιατροφικού συστήματος.
- Των εθνικών πολιτικών για την ανασυγκρότηση της υπαίθρου.

Ειδικότερα, οι μεταβολές λόγω της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ, η επεκτεινόμενη παγκοσμιοποίηση της αγοράς, η ένταξη των προϊόντων σε καθεστώς διεθνούς ανταγωνισμού, οι αυξανόμενες απαιτήσεις των καταναλωτών για προϊόντα ποιότητας και η ανάγκη αναβάθμισης του επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων της υπαίθρου με το αντίστοιχο των αστικών περιοχών, αποτελούν τις σημαντικότερες προκλήσεις, στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί ο αγροτικός χώρος.

Μπροστά στην κατάσταση αυτή και με δεδομένη την ανάγκη διατήρησης μιας ζωντανής και παραγωγικής υπαίθρου απαιτείται ο σχεδιασμός και η υλοποίηση ενεργειών που στηρίζουν τη διαφοροποίηση της παραγωγής και των μέσων. Αυτή ακριβώς την πολιτική βούληση εκφράζει και η AGENDA 2000 όπως εξειδικεύτηκε από τον Κανονισμό 1260/99, «περί γενικών διατάξεων για τα διαρθρωτικά ταμεία» και το γενικό πλαίσιο συμπληρώνουν οι Κανονισμοί: 1257/1999 «για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το ΕΓΤΠΕ-Π» και οι εφαρμοστικοί τους.

Οι στρατηγικοί και αναπτυξιακοί στόχοι για την προγραμματική περίοδο 2000-2006, όπως αναλύονται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006" είναι τρεις:

- Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας ενόψει των προκλήσεων ενός συνεχώς ανταγωνιστικότερου διεθνούς περιβάλλοντος.
- Η βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου για την αποκατάσταση μιας μακροχρόνια διαταραγμένης κοινωνικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας.
- Η εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και προστασίας για το σύνολο του αγροτικού πληθυσμού.

4.3.2 Μεθοδολογική προσέγγιση

Το Επιχειρησιακό Σχέδιο στα πλαίσια των ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου, διαρθρώνεται σε τέσσερα σκέλη:

- Την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης.
- Τα διαρθρωτικά και άλλα προβλήματα.
- Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, τους διαθέσιμους πόρους, το αναπτυξιακό δυναμικό και την στρατηγική που θα επηρεάσουν θετικά την ανάπτυξη.
- Τις προτεινόμενες πράξεις που θα στηρίζουν αυτή την ανάπτυξη.

Κύριο μέλημα του σχεδίου αυτού είναι η διατύπωση ρεαλιστικών ως προς την εφαρμογή προτάσεων, διατηρώντας παράλληλα την τεχνική και επιστημονική συνάφεια των παρακάτω αξιολογικών κριτηρίων:

- Γεωγραφική θέση
- Οικονομική δύναμη
- Κοινωνική ολοκλήρωση
- Υποδομές
- Πιέσεις από τις χρήσεις γης
- Φυσικοί πόροι
- Πολιτιστικοί πόροι

Όπως φαίνεται και από τις κατηγορίες ομαδοποίησης, επιχειρείται μία ολοκληρωμένη προσέγγιση της πληροφορίας που είναι αναγκαία για τον σχεδιασμό και την αξιολόγηση του Επιχειρησιακού σχεδίου.

4.3.3 Γενικές κατευθύνσεις σχεδιασμού

Η παραπάνω μεθοδολογική προσέγγιση, προκύπτει από τη διερεύνηση του δυναμικού και των προϋποθέσεων ανάπτυξης που διαμορφώνονται στην περιοχή και στηρίχθηκε σε μία ενότητα γενικών κατευθύνσεων και κριτηρίων που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων της περιοχής που εφαρμόζονται τα προγράμματα και τη συνθετική αξιολόγησή τους.

Οι πιο βασικές από αυτές είναι οι εξής:

- Η συνδυασμένη θεώρηση δημογραφικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών δεδομένων, ώστε να εξασφαλίζεται η αξιοπιστία και ρεαλιστικότητα των προτάσεων και να είναι δυνατή η εκτίμηση των επιπτώσεών τους.
- Η στήριξη της ανάπτυξης σε ένα πολυτομεακό πλαίσιο ως προς την εφαρμογή, με σαφή χωροταξική διάσταση με παρεμβάσεις γεωργικής προσαρμογής, οικονομικής διαφοροποίησης, διαχείριση φυσικών πόρων, αύξηση των περιβαλλοντικών λειτουργιών και προώθηση του πολιτισμού, του αγροτουρισμού και της αναψυχής.
- Η ενίσχυση των διακλαδικών διασυνδέσεων μεταξύ των βασικών παραγωγικών δραστηριοτήτων (αγροτικών, τουριστικών) της περιοχής.
- Η διαφοροποίηση των παραγωγικών βάσεων της οικονομίας της περιοχής, με σκοπό τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης και συμπληρωματικών πηγών εισοδήματος για τον γεωργικό πληθυσμό.
- Ο προσανατολισμός της ιδιωτικής/συλλογικής επιχειρηματικής δράσης σε τομείς και κλάδους που θα οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα.
- Η αναβάθμιση του ανθρώπινου στοιχείου και η εκμετάλλευση του λεγόμενου συγκριτικού πλεονεκτήματος της υπανάπτυξης, με την προστασία του οικοσυστήματος και τη στήριξη της ανάπτυξης σε μακροπρόθεσμα βιώσιμες επιλογές.
- Ενέργειες κατάρτισης του εργατικού δυναμικού της περιοχής σε νέα επαγγέλματα, εξειδικεύσεις και απόκτηση των κατάλληλων προσόντων και νέων μεθόδων παραγωγής και διοίκησης, για χρήση νέων τεχνολογιών στις επιχειρήσεις και στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, καθώς και για την ανάπτυξη δεξιοτήτων για τουριστικές δραστηριότητες.
- Η ύπαρξη παραδοσιακών δραστηριοτήτων χαμηλής μεν παραγωγικότητας αλλά με δυνατότητες προσαρμογής με την ενσωμάτωση σύγχρονης τεχνολογίας.
- Η δυνατότητα παραγωγής προϊόντων εκλεκτής ποιότητας, υψηλής ζήτησης και προστιθέμενης αξίας.
- Αξιοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας, της τεχνογνωσίας και νέων πρακτικών μέσω συλλογικών τομεακών και διατομεακών δράσεων και δικτύσεων για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας προϊόντων και υπηρεσιών.
- Ο σχεδιασμός των παρεμβάσεων σε αντιστοιχία με την ύπαρξη των κατάλληλων φορέων για την υλοποίησή τους, καθώς και με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο χρηματοδότησης.

- Η ευαισθητοποίηση και ενεργοποίηση των κατοίκων για την ανάγκη διαφύλαξης, προστασίας και ανάδειξης του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ο προσδιορισμός των χωρικών ενότητων προέκυψε από τα συμπεράσματα εμπειρογνωμοσύνης και έγινε στη βάση περιοχών με κοινά γεωμορφολογικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και ιστορικά χαρακτηριστικά και επιλέχθηκαν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να λειτουργούν αφενός αυτόνομα και αφετέρου συμπληρωματικά προς τις γειτονικές αναπτυγμένες αγροτικές και τουριστικές περιοχές. Το ολοκληρωμένο πρόγραμμα της κάθε χωρικής ενότητας, στηρίζεται στη φέρουσα ικανότητα της συγκεκριμένης περιοχής και προσανατολίζεται στην αξιοποίηση των φυσικών, πολιτιστικών και παραγωγικών καταλληλοτήτων (τοπικό πλεονέκτημα).

4.3.4 SWOT Ανάλυση

Τα Ο.Π.Α.Α.Χ στηρίζονται και πραγματοποιούνται με βάση τη SWOT Ανάλυση. (SWOT-Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats-Πλεονεκτήματα-Μειονεκτήματα-Ευκαιρίες-Απειλές). Με την ανάλυση γίνεται ο προσδιορισμός των κοινωνικοοικονομικών και χωρικών χαρακτηριστικών της περιοχής που εφαρμόζεται το πρόγραμμα και εντοπίζονται ως συνδυασμός:

- Των υφιστάμενων συγκριτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων.
- Των διαμορφωμένων δυνάμεων και αδυναμιών με βάση τις παρατηρούμενες τάσεις ενδογενούς ανάπτυξης.
- Των διαφαινόμενων ευκαιριών και απειλών από το εξωτερικό περιβάλλον.

Τα χαρακτηριστικά του χώρου, συνθέτουν την τομεακή και παραγωγική βάση της περιοχής και καθορίζουν και το πλαίσιο των δυνατοτήτων ανάπτυξης που μπορούν να διαμορφωθούν, σύμφωνα με το παρακάτω διάγραμμα.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- Υφιστάμενη κατάσταση
- Λειτουργική δομή
- Διοικητική σύνθεση και δημογραφικά δεδομένα
- Παραγωγικά στοιχεία

- Φυσιογνωμία
- Κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον
- Δυνάμεις

**ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
ΜΕΤΡΑ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ**

4.3.5 Στόχοι και στρατηγική της ανάπτυξης της περιοχής εφαρμογής των Ο.Π.Α.Α.Χ

ΒΑΣΙΚΟΣ ΣΤΟΧΟΣ: Η Ολοκληρωμένη και Αειφόρος Ανάπτυξη της περιοχής.
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ:

- Προώθηση της ανταγωνιστικότητας μέσω της διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης
- Προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής
- Βελτίωση του επιπέδου και της ποιότητας ζωής των κατοίκων
- Ανασυγκρότηση

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ο Άξονας προτεραιότητας περιλαμβάνει την ανάπτυξη των ορεινών, μειονεκτικών και λοιπών Αγροτικών περιοχών. Οι ειδικοί στόχοι του Άξονα είναι οι εξής:

- Ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και εκσυγχρονισμός των δομών της οικονομίας ,κυρίως του Πρωτογενή τομέα(οικονομία βασιζόμενη στη γνώση και την τεχνολογική καινοτομία).
- Συμπληρωματικές δραστηριότητες κ' καινοτόμες δράσεις(ενθάρρυνση διαδημοτικών ενεργειών και δημιουργία δικτύων-κοινωνία της πληροφορίας)
- Βελτίωση της ποιότητας ζωής-προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου στα πλαίσια της ανάπτυξης ήπιων μορφών Τουρισμού και Αγροτουρισμού(ανάδειξη ταυτότητας στη κάθε περιοχή).
- Η εξασφάλιση απασχόλησης και εισοδήματος για τη δημιουργία αυτόνομης οικονομικής βάσης.

Οι δυνατότητες ανάπτυξης των τομέων οικονομικής δραστηριότητας, εντοπίζονται τομεακά και χωροταξικά ως συνολική οικονομική στρατηγική στο σύνολο της περιοχής. Δηλαδή αποτελεί μία ολοκληρωμένη προσέγγιση αγροτικής ανάπτυξης που θα είναι πολυτομεακή ως προς την εφαρμογή, με σαφή χωροταξική διάσταση και θα περιλαμβάνει στο ίδιο νομικό πλαίσιο παρεμβάσεις όπως γεωργική προσαρμογή και ανάπτυξη, οικονομική διαφοροποίηση διαχείριση φυσικών πόρων, αύξηση των περιβαλλοντικών λειτουργιών και προώθηση του πολιτισμού, του τουρισμού και της αναψυχής. Βασικός στόχος αυτής της προσέγγισης είναι να συνδέει την δυναμικότητα των δραστηριοτήτων με την προοπτική που δημιουργούν σε μακροπρόθεσμο επίπεδο.

4.3.6 Άξονες προτεραιότητας των Ο.Π.Α.Α.Χ

Οι δράσεις μέσω των οποίων θα υλοποιηθούν οι στόχοι του Επιχειρησιακού Προγράμματος έχουν ομαδοποιηθεί σε επτά (7) Άξονες Προτεραιότητας.

1. Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης.
2. Παρεμβάσεις στο επίπεδο μεταποίησης, τυποποίησης και εμπορίας του πρωτογενούς γεωργικού και δασικού προϊόντος.
3. Βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης του αγροτικού πληθυσμού.
4. Βελτίωση των υποστηρικτικών μηχανισμών και ενημέρωσης του αγροτικού πληθυσμού με αξιοποίηση νέων τεχνολογιών.
5. Παρεμβάσεις στο γεωργικό προϊόν.
6. Ανάπτυξη και προστασία φυσικών πόρων και περιβάλλοντος.
7. Προγράμματα ανάπτυξης αγροτικού χώρου.

Ο Άξονας 7 αποτελεί μία καινοτόμο προσέγγιση για την αγροτική ανάπτυξη και περιλαμβάνει μία σειρά μέτρων, τα περισσότερα των οποίων βασίζονται στο Άρθρο 33 του Καν. ΕΚ 1257/99 τα οποία εφαρμόζονται σε επιλεγμένες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας.

Οι στόχοι του Άξονα 7 είναι οι εξής:

- ✚ Προστασία των οικονομικά και κοινωνικά ασθενέστερων περιοχών, καθώς και εκείνων που πλήττονται από τις αναπόφευκτες διαρθρωτικές μεταβολές και την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στις διεθνείς εξελίξεις και προώθηση της μείωσης των ανισοτήτων στις ευκαιρίες και τις αμοιβές μεταξύ φύλων και ομάδων του πληθυσμού.
- ✚ Συνέχιση της προσπάθειας μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων και στήριξης της ανάπτυξης στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της χώρας.
- ✚ Επανεξέταση των ορεινών περιοχών και του νησιωτικού χώρου στο εθνικό παραγωγικό σύστημα έτσι, ώστε να αποφευχθεί η περιθωριοποίησή τους.

Τα μέτρα τα οποία περιλαμβάνει ο Άξονας Προτεραιότητας 7 είναι τα εξής:

Μέτρο 7.1: «Εγχειριές Βελτιώσεις»

Μέτρο 7.2: «Δημιουργία Υπηρεσιών Διαχείρισης Εκμεταλλεύσεων»

Μέτρο 7.3: «Εμπορία Γεωργικών Προϊόντων Ποιότητας»

Μέτρο 7.4: «Βασικές Υπηρεσίες για την Αγροτική Οικονομία και τον Αγροτικό Πληθυσμό»

Μέτρο 7.5: «Ανακαίνιση και Ανάπτυξη χωριών-Προστασία και διατήρηση της Αγροτικής κληρονομιάς»

Μέτρο 7.6: «Διαφοροποίηση των Γεωργικών Δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη γεωργία, για να παρασχεθεί η δυνατότητα δημιουργίας πολλαπλών δραστηριοτήτων και η απόκτηση εναλλακτικών εισοδημάτων»

Μέτρο 7.7: «Διαχείριση των Υδατικών πόρων της Γεωργίας»

Μέτρο 7.8: «Ανάπτυξη και Βελτίωση της Υποδομής που σχετίζεται με την Ανάπτυξη της Γεωργίας»

Μέτρο 7.9: «Ενθάρρυνση των Τουριστικών και Βιοτεχνικών Δραστηριοτήτων»

Μέτρο 7.10: «Προστασία του Περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τη Γεωργία, τη Δασοκομία, τη Διατήρηση του Τοπίου, καθώς και τη Βελτίωση των συνθηκών Διαβίωσης των ζώων»

Μέτρο 7.11: «Βελτίωση της Ανταγωνιστικότητας των Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων»

Μέτρο 7.12: «Επενδύσεις για τη Βελτίωση της Ανταγωνιστικότητας των Επιχειρήσεων Πρώτης Μεταποίησης και Εμπορίας Γεωργικών Προϊόντων»

Μέτρο 7.13: «Επενδύσεις για τη Βελτίωση και τον εξορθολογισμό Υλοτόμησης, Μεταποίησης και Εμπορίας των Δασοκομικών Προϊόντων»

Μέτρο 7.14: «Παροχή Βασικών Υπηρεσιών για την Αγροτική Οικονομία και τον Αγροτικό Πληθυσμό»

4.3.7 Απολογισμός των Ο.Π.Α.Α.Χ σε συνδυασμό με το LEADER+

Οι δράσεις των προγραμμάτων LEADER+ και Ο.Π.Α.Α.Χ, αφορούν μεταξύ άλλων, στην ενθάρρυνση επενδύσεων με στόχο την ανάδειξη και προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς και στην ανάπτυξη του αγροτουρισμού και ο συνολικός τους προϋπολογισμός ανέρχεται στα 975 εκατ. EURO. Τα προγράμματα LEADER+ και τα Ο.Π.Α.Α.Χ, εφαρμόζονται σε 80 περιοχές, καλύπτοντας το 65% της συνολικής έκτασης της χώρας και αφορούν πληθυσμό μεγαλύτερο των 3 εκατομμυρίων κατοίκων.

Αναφορικά με την πορεία υλοποίησης των προγραμμάτων Ο.Π.Α.Α.Χ, στο πλαίσιο της 1^{ης} Πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος υποβλήθηκαν 1.228 επενδυτικές προτάσεις στον τομέα των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων, συνολικού προϋπολογισμού 194 εκατ. EURO, οι οποίες υπερκάλυψαν τον προϋπολογισμό της πρόσκλησης σε ποσοστό 221%. Η αξιολόγηση των προτάσεων βρίσκεται στο τελικό στάδιο καθώς πραγματοποιούνται οι Γνωμοδοτικές Επιτροπές σε 5 Περιφέρειες και αναμένεται η έναρξη υλοποίησης των αγροτουριστικών έργων από τον Ιανουάριο του 2004.

Το πραγματικό υψηλό επενδυτικό ενδιαφέρον υπογραμμίζει τη σημασία των επενδυτικών ευκαιριών που προσφέρουν τα δύο αυτά προγράμματα για τις τοπικές κοινωνίες και οικονομίες και υποδεικνύει την κατεύθυνση των μελλοντικών σχεδιασμών των παρεμβάσεων του Υπουργείου Γεωργίας. Ήδη για τους λόγους αυτούς, έχουν ζητηθεί επιπλέον οικονομικοί πόροι για την ενίσχυση του προγράμματος LEADER+ καθώς και για την ενίσχυση των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων.

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

5.1 Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

5.1.1 Συνοπτικά στοιχεία του Νομού

Ο Νομός Χανίων βρίσκεται στο δυτικό άκρο της Κρήτης και είναι ο δεύτερος σε έκταση και πληθυσμό Νομός της. Το μορφοανάγλυφο του εδάφους, σε συνδυασμό με το κλίμα και την υποδομή σε μεταφορές, επικοινωνίες και υπηρεσίες έχουν καθορίσει σε μεγάλο βαθμό το είδος και τη μορφή ανάπτυξης του Νομού.

Συγκεκριμένα ο διαχωρισμός του σε δύο τμήματα (Βόρειο-Νότιο) από το επιβλητικό συγκρότημα των Λευκών Ορέων, η συγκέντρωση των πεδινών εκτάσεων κατά μήκος της βόρειας παραλιακής ζώνης, το υδατικό δυναμικό και η δυνατότητα εύκολης διακίνησης ανθρώπων και προϊόντων, οδήγησαν σε σημαντικά μεγαλύτερη ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων και των οικισμών στο Βόρειο τμήμα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε σοβαρά προβλήματα σύγκρουσης δραστηριοτήτων στο χώρο, στη ζώνη υψηλής ανάπτυξης.

Ο συνολικός πληθυσμός του Νομού Χανίων είναι 150.378 κάτοικοι (απογραφή ΕΣΥΕ 2001), παρουσιάζοντας μία αύξηση 12,4% από το 1991. Η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στη βόρεια ακτή (και κύρια στην περιοχή της πόλης των Χανίων) συνεχίζεται παράλληλα με την ύπαρξη διασπαρμένων, μικρών και προβληματικών κοινοτήτων, ενώ ο αγροτικός πληθυσμός παρουσιάζεται γερασμένος.

Η οικονομία του Νομού Χανίων παραμένει στη βάση της αγροτικής, με παράλληλη σημαντική ανάπτυξη του τουρισμού-κυρίως την τελευταία δεκαετία. Αντίθετα η συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα παραμένει χαμηλή και στάσιμη. Ο πρωτογενής τομέας απασχολεί το 48,8% του συνόλου των εργαζομένων του Νομού.

Το μεγαλύτερο μέρος της γεωργικής γης, πεδινή και ημιορεινή-(39% της συνολικής έκτασης του Νομού), βρίσκεται στο Βόρειο μέρος του Νομού, κατά μήκος όλης της παραλιακής ζώνης. Γενικότερα, συγκεντρώνει το 1,3% του πληθυσμού της χώρας, παράγει το 1,3% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας, από το οποίο το 70% προέρχεται από τις υπηρεσίες. Είναι η τέταρτη παραγωγός εσπεριδοειδών στην Ελλάδα με 9% της συνολικής παραγωγής.

5.1.2 Γεωγραφική θέση, μορφολογία, γεωλογική δομή

Γεωγραφική θέση, μορφολογία

Στη Δυτική Κρήτη δεσπόζει το συγκρότημα των Λευκών Ορέων που εκτείνεται από τα ανατολικά όρια της επαρχίας Σελίνου μέχρι τα δυτικά όρια του Νομού Ρεθύμνης με μεγάλο αριθμό βουνοκορφών, με υψηλότερη κορυφή τις Παχνές (2.453μ). Το ορεινό συγκρότημα δομείται κυρίως από ανθρακικά πετρώματα που

έχουν υποστεί την έντονη επίδραση της ρηξιγενούς τεκτονικής και της διάβρωσης, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν έντονο το καρστικό φαινόμενο, που έχει δημιουργήσει ποικιλία καρστικών δομών.

Το ανάγλυφο της περιοχής παρουσιάζει επίσης μεγάλη ποικιλομορφία. Στις περιοχές που κυριαρχούν τα ανθρακικά πετρώματα, επικρατεί τραχύ και βραχώδες ανάγλυφο, σε περιοχές με φυλλιτικά πετρώματα υπάρχει πλούσιο υδρογραφικό δίκτυο ενώ σε περιοχές που κυριαρχούν οι χαλαροί τεταρτογενείς σχηματισμοί, το ανάγλυφο παρουσιάζεται ομαλότερο και ηπιότερο.

Ο Νομός Χανίων όπως και ολόκληρη η Δυτική Κρήτη έχει μία φυσική και πολιτιστική ταυτότητα ξεχωριστή και διαφορετική από την υπόλοιπη Ελλάδα ή οποιαδήποτε άλλη περιοχή. Η Κρήτη και ειδικότερα η ορεινή, χαρακτηρίζεται από υψηλή ετερογένεια τοπίων δηλαδή από μεγάλη ποικιλότητα σε φυσιογραφικά βιολογικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Περιλαμβάνει πολλά ενδιαφέροντα και μοναδικά μεσογειακά τοπία, βουνά, φαράγγια, οροπέδια, πολλά φυτά και ζώα και σημαντικά πολιτιστικά στοιχεία.

Η Κρήτη γενικότερα είναι το φυσικό σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική και κατέχει θέση κλειδί όχι μόνο στη θάλασσα του Νότιου Αιγαίου, αλλά και σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο, αποτελώντας το Νότιο σύνορο της Ε.Ε. Το γεγονός αυτό σημάδεψε αλλά και προκάλεσε όλη την ιστορική του διαδρομή από την Παλαιολιθική Εποχή που είναι αποτυπωμένη στα σπήλαια της, μέχρι σήμερα. Υπάρχουν εκτεταμένα υπολείμματα από τις διαδοχικές περιόδους κατοχής του νησιού (Ρωμαϊκή, Βυζαντινή, Ενετική και Οθωμανική) έργα τεχνικής και κοινωνικής υποδομής αγροτικά αλλά και έργα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής. Η Κρητική γη προικισμένη με τις πλούσιες γεωμορφολογικές της ιδιαιτερότητες, την υψηλή ετερογένεια τη συνεχή εναλλαγή των τοπίων της και τα μοναδικά σε πλούτο και δυναμική οικοσυστήματά της, συγκεντρώνει σήμερα το παγκόσμιο ενδιαφέρον των επισκεπτών, των μελετητών και των ειδικών επιστημόνων.

Γεωλογική δομή

Η Γεωλογική δομή της περιοχής χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη πολυπλοκότητα που οφείλεται στα αλληπάλγηλα τεκτονικά γεγονότα που επέδρασαν κατά τη διάρκεια των γεωλογικών χρόνων. Έτσι η Κρήτη αποτελεί μία γεωτεκτονική μετάβαση από τις Ελληνίδες στις Ταυρίδες οροσειρές και χαρακτηρίζεται από την συσσώρευση μίας σειράς τεκτονικών καταλυμάτων κατά την διάρκεια της Αλπικής Ορογένεσης που προέρχονται τόσο από τις εξωτερικές όσο και από τις εσωτερικές Ελληνίδες ζώνες. Το σύνολο αυτό των καταλυμάτων είναι τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο και μπορεί να διακριθεί στις εξής ομάδες:

- Τα κατώτερα καταλύματα
- Τα ανώτερα καταλύματα
- Τα Νεογενή-Τεταρτογενή Ιζήματα

5.1.3 Κλίμα

Ο Νομός Χανίων έχει μία μεγάλη ποικιλία τύπων, μορφών και παραλλαγών του μεσογειακού τύπου κλίματος. Η κλιματική ποικιλία και οι διαφοροποιήσεις κατά

περιοχές, οφείλεται στο μεγάλο υψομετρικό εύρος, στην ποικιλία των εκθέσεων και στο έντονο μορφοανάγλυφο της περιοχής. Η περιοχή βρίσκεται υπό την επίδραση του Κρητικού Πελάγους απ' όπου πνέουν βόρειοι άνεμοι, ισχυροί το χειμώνα και ασθενείς το καλοκαίρι και το φθινόπωρο. Επίσης βρίσκεται υπό την επίδραση του Ιονίου Πελάγους, κυρίως ως προς τις βροχοπτώσεις, δεδομένου ότι από εκεί καταφθάνουν τα βροχοφόρα νέφη.

Ο χειμώνας βροχερός και ήπιος, αρχίζει το Δεκέμβριο με βροχές συνήθως μικρής έντασης αλλά μεγάλης διάρκειας και παρατείνεται μέχρι το Μάρτιο. Το χειμώνα υπάρχουν πολλές βροχοπτώσεις και χιονοπτώσεις στις περιοχές υψομέτρου μεγαλύτερου των 1.000 μ. Τα χιόνια καλύπτουν ένα μέρος του ορεινού συγκροτήματος των Λευκών Ορέων και συνήθως διατηρούνται μέχρι τον Απρίλιο.

Η άνοιξη αρχίζει τον Απρίλιο και διαρκεί μέχρι τα μέσα Μαΐου και είναι συνήθως ξηρή με μικρές βροχοπτώσεις

Το καλοκαίρι που είναι ιδιαίτερα θερμό και ξηρό αρχίζει από το δεύτερο 15νήμερο του Μαΐου και διαρκεί μέχρι το τέλος του μήνα Σεπτεμβρη, με θερμότερο μήνα τον Ιούλιο και σπανιότερα τον Αύγουστο.

Τέλος το φθινόπωρο αρχίζει από το τέλος Σεπτεμβρίου και είναι σχετικά θερμό και υγρό, με ραγδαίες βροχές κατά τον Οκτώβριο και Νοέμβριο.

Η βροχή πέφτει από τα μέσα Σεπτεμβρίου μέχρι τα μέσα Μαΐου και το ύψος της ποικίλει ανάλογα με το υψόμετρο, τη γεωγραφική θέση διαφοροποιούμενη από περιοχή σε περιοχή και από έτος σε έτος. Έντονες βροχές μπορεί να πέσουν μέσα στο Φθινόπωρο ή και να καθυστερήσουν μέχρι τις αρχές του χειμώνα. Η ετήσια βροχόπτωση αυξάνει με το υψόμετρο σε μία αναλογία 60-100 χιλ. για κάθε 100 μέτρα αύξησης του υψομέτρου. Παρατηρείται μία σαφής αύξηση βροχοπτώσεων από το Νότο προς το Βορρά και επίσης μία από την Ανατολή προς τη Δύση. Το ύψος των βροχοπτώσεων είναι από 400 χιλιοστά στα χαμηλά υψόμετρα μέχρι και πάνω από 2000mm το έτος, η ξηρή περίοδος είναι μόνο 3μήνες το χρόνο και η τήξη του χιονιού καθυστερεί, με αποτέλεσμα στα μεγάλα υψόμετρα να υπάρχει χιόνι μέχρι και τα μέσα Ιουνίου. Ο κύριος όγκος των λευκών Ορέων αποτελεί τον υδροσυλλέκτη του Νομού Χανίων και τροφοδοτεί τον υπόγειο υδροφόρο ορίζοντα.

Το χιόνι είναι συνηθισμένο και προσφιλές στοιχείο στις κορυφές των Λευκών Ορέων, πέφτει από το Δεκέμβριο και παραμένει μέχρι και το Μάιο στις ψηλές βουνοκορφές.

Η μέση θερμοκρασία του Ιανουαρίου κυμαίνεται από 12°C στις παραθαλάσσιες περιοχές, σε 6°C σε υψόμετρο 750 μέτρα (το όριο της καλλιέργειας της ελιάς) και σε 4°C σε υψόμετρο 1.100 μέτρα (οροπέδιο Ομαλού). Η μέση θερμοκρασία του Ιουλίου κυμαίνεται από 27°C στις παραθαλάσσιες περιοχές και στους 10°C στο οροπέδιο του Ομαλού. Γενικά παρατηρείται μείωση της θερμοκρασίας με το υψόμετρο, που φθάνει τους 0,6°C για κάθε 100 μέτρα αύξηση του υψομέτρου.

Οι επιδράσεις των ανέμων είναι σημαντικές. Οι ισχυροί άνεμοι είναι κοινό φαινόμενο στις περισσότερες περιοχές του Νομού και ιδιαίτερα στις βουνοκορφές. Συχνότεροι είναι οι Βόρειοι και συγκεκριμένα οι Β.Α και Β.Δ κατά την θερινή κυρίως περίοδο. Την ψυχρή περίοδο επικρατούν νότιοι άνεμοι θερμοί-υγροί και γεμάτοι σκόνη. Σ' αυτούς οφείλεται και το γεγονός ότι το χιόνι στα Λευκά Όρη πολλές φορές δεν παρουσιάζει την φυσική λάμψη αλλά χρωματίζεται από την σκόνη των νότιων ανέμων της Βόρειας Αφρικής.

Η ηλιοφάνεια είναι από τις μεγαλύτερες στην Ευρώπη και ιδιαίτερα σε περιοχές στα νότια παράλια πλησιάζει τις 320 ημέρες το χρόνο.

5.1.4 Εδαφολογικές συνθήκες-Ορυκτός πλούτος

Εδαφολογικές συνθήκες

Γεωλογικά το μεγαλύτερο τμήμα του Νομού Χανίων αποτελείται από αβεστόλιθους και ιζήματα του Νεογενούς και Τεταρτογενούς και σε μικρότερο ποσοστό από τους σχηματισμούς των κρυσταλλικών σχιστόλιθων και τη σειρά φυλλιτών-χαλαζιτών.

Οι ασβεστόλιθοι που δομούν κυρίως τους ορεινούς όγκους δίνουν εδάφη που είναι άγονα φτωχά και αβαθή. Παρουσιάζουν έντονη καρστική διάβρωση με μεγάλη ποικιλία καρστικών μορφών. Κατά τόπους εμφανίζουν απότομες κλίσεις και δημιουργούν δύσβατες επιφάνειες. Αντίθετα οι περιοχές που δομούνται από νεογενείς και τεταρτογενείς αποθέσεις εμφανίζουν ήπιο ανάγλυφο και είναι καλλιεργήσιμες.

Στην ορεινή ζώνη σε γενικές γραμμές τα εδάφη είναι αβαθή φτωχά πετρώδη και με μεγάλες κλίσεις. Χαρακτηριστικό τους είναι η μικρή γονιμότητα, που είναι και ο πιο σοβαρός περιοριστικός παράγοντας για τη γεωργική, δασική και κτηνοτροφική ανάπτυξη αυτών των περιοχών.

Ενέργειες όπως η υπερβόσκηση, η εκχέρσωση και η καλλιέργεια εδαφών με μεγάλες κλίσεις που εκθέτουν το έδαφος στη διάβρωση και την υποβάθμιση και οι πυρκαγιές σε ευαίσθητα τοπία, είναι σοβαρότεροι παράγοντες υποβάθμισης των εδαφών και πρέπει να αποφεύγονται με οποιοδήποτε τρόπο.

Ενέργειες που αυξάνουν την αντοχή των οικοσυστημάτων, τη φυτοκάλυψη, που μειώνουν την επιφανειακή απορροή και τη διαβρωτική δράση του νερού, καθώς και ενέργειες που συντηρούν ή βελτιώνουν τη γονιμότητα του εδάφους, πρέπει να ενθαρρύνονται και να επιδοτούνται.

Ορυκτός πλούτος

Οι ορυκτές πρώτες ύλες που συναντώνται στις διάφορες περιοχές είναι δυνατόν υπό προϋποθέσεις να συνεισφέρουν συμπληρωματικά στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής εφόσον πληρούν τους περιβαλλοντικούς όρους στις περιβαλλοντικά ευαίσθητες περιοχές. Σαν ορυκτοί πόροι θεωρούνται τα λατομεία ασβεστόλιθων.

5.1.5 Χλωρίδα-Πανίδα

Χλωρίδα

Κατά τη διάρκεια των γεωλογικών αναστατώσεων που συνέβησαν στην περιοχή της Μεσογείου στο μακρινό παρελθόν, η Κρήτη συνδέθηκε σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα τόσο με την Αφρική, όσο και με την Ασία και την Ευρώπη. Πολλά είδη από την Αφρική, την Ασία και την Ευρώπη πέρασαν στο νησί και στη συνέχεια με την επίδραση των γεωγραφικών απομονώσεων εξελίχθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να δώσουν νέα είδη, υποείδη ή ποικιλίες. Έτσι δημιουργήθηκε στην Κρήτη μία εξαιρετικά πλούσια χλωρίδα (1600 περίπου είδη και υποείδη) με μεγάλο βαθμό ενδημισμού (217 περίπου ενδημικά). Από το σύνολο των ενδημικών φυτών της Κρήτης τα 114 συναντώνται στην ευρύτερη περιοχή των Λευκών Ορέων ενώ υπάρχουν 22 ενδημικά είδη που απαντώνται αποκλειστικά στα Λευκά Όρη. Από τα τελευταία, τρία είδη έχουν χαρακτηριστεί ως κινδυνεύοντα σύμφωνα με την παγκόσμια ένωση προστασίας της φύσης. Άλλα τρία ενδημικά είδη είναι απειλούμενα

και δέκα είδη ενδημικά των Λευκών Ορέων είναι κινδυνεύοντα περιορισμένης εξάπλωσης και χρήζουν ειδικών μέτρων προστασίας.

Γενικότερα ο ορεινός όγκος της Δυτικής Κρήτης που καλύπτει ευρύτατες εκτάσεις δυσπρόσιτες και δύσβατες αποτελεί ένα φυσικό μουσείο και ένα άριστο καταφύγιο των βιογενετικών αποθεμάτων τόσο της χλωρίδας όσο και της πανίδας και ορνιθοπανίδας. Τα φαράγγια και η γύρω περιοχή μέχρι τις κορυφές των Λευκών Ορέων περιλαμβάνουν μία μοναδική ποικιλία βιοτόπων συγκεντρωμένη σε μία σχετικά μικρής έκτασης περιοχή με αποτέλεσμα να απαντάται μία ποικιλία και αφθονία ειδών, αρκετή για να χαρακτηριστεί η περιοχή διεθνούς σημασίας. Οι βιότοποι αυτοί περιλαμβάνονται στον κατάλογο των σημαντικότερων βιοτόπων του Κοινοτικού Προγράμματος CORINE.

Πανίδα

Η πανίδα εκ πρώτης όψεως φαίνεται φτωχή, λόγω απουσίας των μεγάλων θηλαστικών και των άγριων σαρκοβόρων ζώων. Έχει όμως εξαιρετικά πλούσια ορνιθοπανίδα και ο ενδημισμός φτάνει σε ποσοστά 60% για κάποιες κατηγορίες όπως τα σαλιγκάρια και τα αρθρόποδα. Στην ευρύτερη περιοχή των Λευκών Ορέων ζει ο κρητικός αίγαγρος, ενδημικό θηλαστικό μοναδικό στον κόσμο. Σημαντική θεωρείται επίσης η ύπαρξη των σπάνιων μεγάλων αρπακτικών της ορνιθοπανίδας που βρίσκονται στην κορυφή της οικολογικής πυραμίδας. Οι πληθυσμοί των μεγάλων αρπακτικών θεωρείται ότι βρίσκονται σε σχετικά καλύτερη κατάσταση από την υπόλοιπη Ευρώπη. Ειδικότερα τα αρπακτικά καθώς βρίσκονται στην κορυφή της οικολογικής πυραμίδας ελέγχουν όλους τους υπόλοιπους πληθυσμούς ενώ ακριβώς λόγω της θέσης τους είναι λιγότερα από τα άλλα είδη και αναπαράγονται πιο αργά. Αν λείψουν τα αρπακτικά μπορεί να επέλθει οριστική αλλαγή της οικολογικής ισορροπίας της περιοχής. Απόκρημνες πλαγιές βουνοκορφές και σπήλαια που έχουν σχηματιστεί στους ασβεστόλιθους αποτελούν ιδανικούς τόπους φωλιάσματος κυρίως σπάνιων αρπακτικών πουλιών. Η παρατήρηση των άγριων πουλιών που ενδημούν στην περιοχή προσελκύει όλο και περισσότερους λάτρεις σε όλο τον κόσμο εκτός από την Ελλάδα όπου δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί η αναγκαία υποδομή για το σκοπό αυτό.

Το αγρίμι, παρά το γεγονός ότι είναι μοναδικό ενδημικό είδος έχει μελετηθεί ελάχιστα. Θεωρείται ότι είναι ο πρόγονος της σύγχρονης κατσίκας και μεταφέρθηκε στο νησί κατά τη νεολιθική εποχή.

Μετά την ανακήρυξη της Σαμαριάς σε Εθνικό Δρυμό, παρατηρείται αύξηση του ζωικού πληθυσμού. Σήμερα ο πληθυσμός εκτιμάται από 500 έως 1000 ζώα. Οι βιότοποι του είναι ορεινές περιοχές των Λευκών Ορέων με κωνοφόρα δάση. Οι σημαντικότεροι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει, είναι καταστροφή και κατακερματισμός των βιοτόπων του, θήρευση καθώς και υβριδισμός με κατοικίδια ζώα.

5.2 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

5.2.1 Δημογραφικές τάσεις

Πληθυσμιακά στοιχεία της περιοχής

Στον Πίνακα 3 φαίνεται η μεταβολή του πληθυσμού για το σύνολο της χώρας, το σύνολο της Κρήτης και τους Νομούς της Κρήτης συμπεριλαμβανομένου και του Νομού Χανίων, από το 1991 έως και το 2001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΝΟΜΟΙ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1991	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 2001	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ 1991-2001
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	264.906	292.489	10,4%
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	71.279	76.319	7,1%
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	70.095	81.936	16,9%
ΧΑΝΙΩΝ	133.774	150.387	12,4%
ΚΡΗΤΗ	540.054	601.131	11,3%
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	10.259.900	10.964.080	6,9%

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα υπάρχει μία αύξηση του πληθυσμού του Νομού Χανίων από το 1991 στο 2001 της τάξης του 12,4% το οποίο αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό. Από την στήλη της ποσοστιαίας μεταβολής του πληθυσμού κατά την δεκαετία αυτή παρατηρούμε επίσης, ότι η Κρήτη στο σύνολό της σημείωσε αύξηση του πληθυσμού της τάξης του 11,3% δηλαδή 4,4 % μεγαλύτερη από εκείνη που παρουσιάστηκε σε επίπεδο χώρας. Επίσης παρατηρείται ότι ο Νομός Χανίων για το έτος 2001 καταλαμβάνει ποσοστό 1,37% στο σύνολο της χώρας και 25% στο σύνολο της Κρήτης.

Στον Πίνακα 4 φαίνεται η επιφάνεια, ο πληθυσμός και η πυκνότητα για την Κρήτη και το Νομό Χανίων από τις απογραφές 1981-1991-2001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Γεωγραφικό διαμ και νομός	Επιφάνεια σε τ.γμ		Αριθμός κατοίκων			% Μεταβολή		Κάτοικοι ανά τ.γμ		
	Με εσωτ. υδ.	Χωρίς εσωτ. υδ.	1981	1991	2001	81-91	91-01	1981	1991	2001
ΚΡΗΤΗ	8.336	8.335	502.165	540.054	601.131	7,6	11,3	60,2	64,8	72,1
ΧΑΝΙΑ	2.376	2.375	125.856	133.774	150.387	6,3	12,4	53,0	56,3	63,3

Η πυκνότητα ως μονάδα μέτρησης μας δείχνει πόσα άτομα αναλογούν σε κάθε τετραγωνικό χιλιόμετρο μιας περιοχής. επομένως η μελέτη της πυκνότητας εξηγεί σε πολλές περιπτώσεις την κατανομή του πληθυσμού. Στον Πίνακα παρατηρούμε ότι έχουμε αύξηση της πυκνότητας του πληθυσμού του Νομού Χανίων τόσο κατά τη δεκαετία 1981-1991 σε ποσοστό 6,3% όσο και την δεκαετία 1991-2001 σε ποσοστό 12,4% σχεδόν δηλαδή διπλάσια αύξηση από την προηγούμενη δεκαετία. Τέλος

πρέπει να σημειωθεί ότι η πυκνότητα στο Νομό Χανίων είναι μεγαλύτερη από το όριο με το οποίο χαρακτηρίζονται οι μειονεκτικές περιοχές και είναι 45 κάτοικοι ανά τ.χμ.

Στον Πίνακα 5 που ακολουθεί, φαίνεται η κατανομή του πραγματικού πληθυσμού κατά φύλο από τις απογραφές των ετών 1991 και 2001 για το σύνολο της Ελλάδας, το σύνολο ης Κρήτης και το Νομό Χανίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

	Απογραφή πληθυσμού 1991			Απογραφή πληθυσμού 2001			Ποσοστό μεταβολής 1991-2001		
	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολο
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	5.055.408	5.204.492	10.259.900	5.426.660	5.513.111	10.939.771	7,3%	5,9%	6,6%
ΚΡΗΤΗ	270.958	269.096	540.054	303.856	297.275	601.131	12,1%	10,5%	11,3%
ΧΑΝΙΑ	68.509	65.265	133.774	76.735	73.652	150.387	10,4%	11,1%	10,8%

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω Πίνακα οι γυναίκες τόσο στην απογραφή του 1991 όσο και στην απογραφή του 2001 είναι λιγότερες και στο σύνολο της Κρήτης και στο Νομό Χανίων, σε αντίθεση με το σύνολο της χώρας όπου ο πληθυσμός των γυναικών είναι μεγαλύτερος στις δύο απογραφές. Το ποσοστό μεταβολής όμως κατά τη δεκαετία 1991-2001 των γυναικών, είναι μεγαλύτερο από εκείνο των ανδρών. Κατά το έτος 1991 οι άνδρες του Νομού Χανίων, καταλαμβάνουν το 1,3% και το 25% στο σύνολο της χώρας και στο σύνολο της Κρήτης αντίστοιχα, κατά το έτος 2001 το 1,4% και το 24,8% δηλαδή παρατηρείται μία ελάχιστη μείωση του ανδρικού πληθυσμού ως προς το σύνολο της Κρήτης. Οι γυναίκες κατά το έτος 1991 καταλαμβάνουν το 1,2% και το 24% στο σύνολο της χώρας και στο σύνολο της Κρήτης αντίστοιχα, ενώ το έτος 2001, το 1,3% και το 24,4% δηλαδή, παρατηρείται μία ελαφρά αύξηση.

Στον Πίνακα 6 φαίνεται η κατανομή του πληθυσμού κατά φύλο και ομάδες ηλικιών στο σύνολο της Κρήτης και στο Νομό Χανίων κατά την απογραφή του 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

	Άρρενες 0-14	Άρρενες 15-29	Άρρενες 30-44	Άρρενες 45-65	Άρρενες 65+	Θήλειες 0-14	Θήλειες 15-29	Θήλειες 30-44	Θήλειες 45-65	Θήλειες 65+
ΚΡΗΤΗ	59.207	61.565	54.379	70.174	36.901	55.923	58.974	49.873	59.925	44.510
ΧΑΝΙΑ	13.973	16.299	13.933	14.641	9.663	13.108	13.771	12.488	14.590	11.308

Από τον παραπάνω Πίνακα παρατηρούμε ότι στις περισσότερες κατηγορίες ηλικιών, οι γυναίκες είναι λιγότερες από τους άνδρες εκτός από την κατηγορία 65+ όπου οι γυναίκες είναι κατά πολύ περισσότερες από τους άνδρες, τόσο στο σύνολο της Κρήτης όσο και στο Νομό Χανίων.

Στον Πίνακα 7 έχουμε την κατανομή του πεδινού, ορεινού, και ημιορεινού πληθυσμού της Κρήτης και του Νομού Χανίων, κατά την απογραφή

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Γεωγραφικό διαμέρισμα και Νομός	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ				ΚΑΤΑΝΟΜΗ %		
	Σύνολο	Πεδινός	Ημιορεινός	Ορεινός	Πεδινός	Ημιορεινός	Ορεινός
ΚΡΗΤΗ	540.054	346.871	100.957	92.226	64,2	18,7	17,1
ΧΑΝΙΑ	133.774	93.062	22.433	18.279	69.6	16.8	13.6

Από τον Πίνακα φαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού συγκεντρώνεται στις πεδινές περιοχές με ποσοστό 64,2 και 69,6% για την Κρήτη και το Νομό Χανίων αντίστοιχα, ενώ το χαμηλότερο ποσοστό του πληθυσμού συγκεντρώνεται στις ορεινές περιοχές οι οποίες αντιμετωπίζουν και τα περισσότερα προβλήματα.

Τέλος στους Πίνακες που ακολουθούν (Πίνακας 8 και Πίνακας 9) φαίνονται αντίστοιχα οι γεννήσεις των ζώντων στην Κρήτη και στα Χανιά κατά τα έτη 2000 και 2001 κατά τόπο μόνιμης κατοικίας της μητέρας και οι θάνατοι στην Κρήτη και στα Χανιά κατά τα έτη 2000 και 2001 κατά τόπο μόνιμης κατοικίας του θανόντος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Μόνιμη κατοικία της μητέρας	Σύνολο περιοχών		Περιοχές					
			Αστικές		Ημιαστικές		Αγροτικές	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001
ΚΡΗΤΗ	6.321	6.567	3.285	3.431	963	1.026	2.073	2.110
ΧΑΝΙΑ	1.435	1.497	738	795	41	55	656	647

Από τον Πίνακα 8 παρατηρείται ότι στις αστικές και ημιαστικές περιοχές υπάρχουν περισσότερες γεννήσεις το έτος 2001 από το έτος 2000 για το Νομό Χανίων, ενώ αυτό ισχύει και για τις αγροτικές περιοχές της Κρήτης. Γενικότερα όμως παρατηρείται ότι υπάρχει μεγάλος αριθμός γεννήσεων στις αγροτικές περιοχές, ειδικά σε σύγκριση με τις ημιαστικές περιοχές όπου ο αριθμός των γεννήσεων είναι αρκετά μικρότερος. Το πρόβλημα όμως που αντιμετωπίζεται σήμερα είναι, ότι παρά το γεγονός ότι οικογένειες της υπαίθρου είναι πολυμελείς δεν υπάρχουν τα κατάλληλα

κίνητρα ώστε ο νεαρός πληθυσμός να παραμείνει στον τόπο αυτό και να μην μετοικήσει στις αστικές περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Μόνιμη κατοικία θανάτος	Σύνολο περιοχών		Περιοχές					
			Αστικές		Ημιαστικές		Αγροτικές	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001
ΚΡΗΤΗ	5.520	5.346	1.651	1.691	649	641	3.220	3.014
ΧΑΝΙΑ	1.472	1.358	572	551	46	55	854	772

Από τον Πίνακα 9 φαίνεται ότι οι θάνατοι το έτος 2001 είναι λιγότεροι από το έτος 2000 εκτός από τις περιπτώσεις των αστικών περιοχών της Κρήτης και των ημιαστικών περιοχών των Χανίων όπου συμβαίνει το αντίθετο. Αυτό όμως που πρέπει να σημειωθεί στην περίπτωση αυτή είναι ότι τόσο στην Κρήτη όσο και στο Νομό Χανίων, οι θάνατοι στις αγροτικές περιοχές είναι πολλοί περισσότεροι από τις υπόλοιπες περιοχές. Αυτό ίσως συμβαίνει λόγω των δύσκολων συνθηκών και των ελλείψεων στο σύστημα υγείας που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι της υπαίθρου. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός, ότι στις ημιαστικές περιοχές του Νομού Χανίων ο αριθμός των θανάτων είναι σχεδόν ίσος με τον αριθμό των γεννήσεων, ενώ στις αγροτικές περιοχές τόσο στην Κρήτη όσο και στα Χανιά ο αριθμός των θανάτων είναι πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των γεννήσεων.

Κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της περιοχής

Στον Πίνακα 10 που ακολουθεί φαίνεται η κατανομή του πληθυσμού ηλικίας 10 ετών και άνω κατά ομάδες ηλικιών και επίπεδο εκπαίδευσης στο σύνολο της Κρήτης και στο Νομό Χανίων από τις απογραφές του έτους 1981 και 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Γεωγρ. διαμερ. και Νομός	ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ											
	Πτυχιούχοι Ανώτατων και Ανώτερων σχολών		Φοιτούν σε Ανώτερα ή Ανώτατη σχολή		Απόφοιτοι Μέσης Εκπαίδευσης		Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπαίδευσης		Δεν τελείωσαν Στοιχειώδη Εκπαίδευση		Αγράμματοι (μη γνωρίζοντες γραφή και ανάγνωση)	
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
ΚΡΗΤΗ	18.485	25.424	4.264	10.422	41.756	80.315	199.665	211.334	67.360	51.473	38.418	31.791
ΧΑΝΙΑ	5.494	6.853	980	1.746	13.816	23.524	49.353	50.914	16.647	12.101	7.925	5.947

Από τον Πίνακα φαίνεται ότι για τους Πτυχιούχους Ανώτατων και Ανώτερων σχολών τόσο για την Κρήτη όσο και για τα Χανιά υπάρχει μία σχετική αύξηση στο έτος 1991 σε σχέση με το 1981. Το ίδιο ισχύει και για τους Φοιτητές Ανώτερων και Ανώτατης σχολής, τους Απόφοιτους Μέσης Εκπαίδευσης και τους Απόφοιτους Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. Σε ότι αφορά τα άτομα που δεν τελείωσαν τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση και στα άτομα που είναι Αγράμματοι, το έτος 1991 υπάρχει μία σχετική

μείωση σε σχέση με το 1981, αλλά συνεχίζει ο πληθυσμός αυτός να είναι υψηλός τόσο στην Κρήτη όσο και στα Χανιά. Επίσης αναλύοντας τα δεδομένα του πίνακα παρατηρείται ότι το έτος 1991 για το Νομό Χανίων σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού:

- Το 5,1% είναι Πτυχιούχοι Ανώτατων και Ανώτερων σχολών
- Το 1,3% είναι Φοιτητές σε Ανωτέρα και Ανώτατη σχολή
- Το 17,6% είναι Απόφοιτοι Μέσης Εκπαίδευσης
- Το 38% είναι Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπαίδευσης
- Το 9% δεν έχει τελειώσει την Στοιχειώδη Εκπαίδευση
- Το 4,4% είναι Αγράμματοι

Όπως φαίνεται το μεγαλύτερο ποσοστό (38%) το καταλαμβάνουν οι Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπαίδευσης δηλαδή οι Απόφοιτοι Δημοτικού και είναι αρκετά υψηλό ποσοστό σε σχέση με τους Φοιτητές και Αποφοίτους Ανωτάτων και Ανωτέρων σχολών, επομένως βγαίνει το συμπέρασμα ότι το επίπεδο εκπαίδευσης στο Νομό Χανίων είναι σχετικά χαμηλό.

Μετακινήσεις του πληθυσμού της περιοχής

Όσον αφορά την μετακίνηση του πληθυσμού από και προς το Νομό Χανίων, αλλά και την Κρήτη γενικότερα, από και προς το εσωτερικό, δηλαδή τις μετακινήσεις εντός Ελλάδας, παρατηρείται ότι από το 1981 και μετά υπάρχει μία σαφής αντιστροφή του κλίματος όπως αυτό διαμορφωνόταν τις τελευταίες δεκαετίες.

Ειδικότερα από τη μία εντοπίζεται η επιστροφή αρκετών Κρητικών στην περιοχή καταγωγής τους, οι οποίοι είχαν κατευθυνθεί στα κεντρικά αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη- κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970).

Οι λόγοι επιστροφής αφορούν:

- Την ευκολία του επαναπατρισμού, ιδιαίτερα αν υπάρχει πατρική εστία.
- Τη γενική αλλά και ειδικότερη ανάπτυξη της περιοχής, κυρίως στους τομείς του εμπορίου και του τουρισμού ιδιαίτερα των αστικών κέντρων τα οποία μπορούν πλέον να προσφέρουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες από τις προηγούμενες δεκαετίες.
- Την ιδιαίτερη έντονη νοσταλγία των Κρητικών για την πατρίδα τους στην οποία τις περισσότερες φορές θέλουν να γυρίσουν μόλις αποκτήσουν κάποια οικονομική ευχέρεια.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει και η ενδοτοπική μετακίνηση, δηλαδή η μετακίνηση από Νομό σε Νομό ή από Δήμο σε Δήμο. Η μετακίνηση αυτή αφορά κυρίως την αποχώρηση από τις ορεινές κυρίως περιοχές προς τα αστικά κέντρα ή τις τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές.

Κατά τις δεκαετίες 1960,1970 το μεταναστευτικό κύμα προς τις χώρες του εξωτερικού, όπως για παράδειγμα τη Γερμανία, ήταν ιδιαίτερα έντονο σε όλη την Ελληνική επικράτεια, με αποτέλεσμα να επηρεαστεί και η Κρήτη και κατά συνέπεια και ο Νομός Χανίων.

Από το 1981 όμως και έπειτα τα δεδομένα άλλαξαν, η Κρήτη άρχισε να αποτελεί πόλο έλξης αρχικά τουριστικό και μάλιστα λόγω της μεγάλης τουριστικής σεζόν, τα

πληθυσμιακά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής επηρεάζονταν έντονα από την παρουσία των ξένων. Αργότερα πολλοί ξένοι τουρίστες, άρχισαν να εγκαθίστανται στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης μόνιμα. Οι κυριότεροι λόγοι αυτής της εγκατάστασης είναι:

- Οι ήπιες κλιματολογικές συνθήκες
- Το φυσικό κάλλος της Κρήτης

Από το 1991 και μετά η Κρήτη δέχεται άλλο ένα κύμα μετανάστευσης από το εξωτερικό, πρόκειται για τους οικονομικούς μετανάστες οι οποίοι μπορεί να μην έφτασαν στην ευρύτερη περιοχή της Κρήτης στον αριθμό προσέλευσης που υπήρξε σε άλλα μέρη της Ελλάδας, αλλά ωστόσο αποτέλεσαν μία αξιόλογη εισροή πληθυσμού στην περιοχή.

Όπως είναι φυσικό ο αριθμός και η παρουσία των αλλοδαπών επηρεάζουν έντονα τα πληθυσμιακά και κοινωνικά χαρακτηριστικά στην περιφέρεια της Κρήτης και τους Νομούς της και κατά συνέπεια επηρεάζει και το Νομό Χανίων

5.2.2 Οικονομικές επιδόσεις της περιοχής

Ενδεικτικά στοιχεία Α.Ε.Π

Η οικονομία του Νομού Χανίων στηρίζεται στον τριτογενή και τον πρωτογενή τομέα. Στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές παραμένει στη βάση της αγροτική. Η σημαντική ανάπτυξη του τουρισμού την τελευταία δεκαετία, συνέβαλε στη μεταβολή του δείκτη διαμόρφωσης του Α.Ε.Π., με αποτέλεσμα ο τριτογενής τομέας να συμμετέχει με ποσοστό 68,2%. Αντίστοιχη μείωση παρατηρείται στον πρωτογενή τομέα (-11%). Ο δευτερογενής τομέας εξακολουθεί να έχει δευτερεύοντα ρόλο και η συμμετοχή του στη διαμόρφωση του Α.Ε.Π εξακολουθεί να είναι στάσιμη (8%).

Η γεωργία του Νομού στηρίζεται κυρίως στις παραδοσιακές καλλιέργειες (ελιές-αμπέλια) και κατά περιοχές, στα πρώιμα κηπευτικά και τα εσπεριδοειδή. Παρά το γεγονός ότι στις ορεινές περιοχές του Νομού παρατηρήθηκε πληθυσμιακή εγκατάλειψη, δεν συνδυάστηκε από ταυτόχρονη εγκατάλειψη των γεωργικών καλλιεργειών και αυτό οφείλεται αφενός στα έργα υποδομής (αγροτική οδοποιία, αρδευτικά έργα) και αφετέρου στη δυνατότητα ενασχόλησης και με άλλη δραστηριότητα (τουρισμός) που λειτούργησε συμπληρωματικά στο εισόδημα. Η εξάρτηση από τις παραδοσιακές καλλιέργειες και τα εσπεριδοειδή, καθιστά την αγροτική παραγωγή του Νομού ευάλωτη ως εξαρτώμενη σε μεγάλο βαθμό από το καθεστώς των επιδοτήσεων.

Με δεδομένες τις διαφοροποιήσεις στα καταναλωτικά πρότυπα και τις κατευθύνσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, απαιτείται να δοθεί έμφαση στη σταθερότητα της ποιότητας, στην τυποποίηση, στην εκμετάλλευση του θεσμού «ονομασίας-προέλευσης» και στην επιθετική πολιτική προώθησης με τη δημιουργία αποτελεσματικών δικτύων διανομής των αγροτικών προϊόντων.

Από διάφορα στοιχεία που αφορούν το μέγεθος και τη διασπορά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στο κόστος παραγωγής και της μεταφοράς και την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της τοπικής αγροτικής παραγωγής, προκύπτει ότι ο προσανατολισμός της Χανιώτικης αλλά και της Κρητικής γεωργίας, δεν μπορεί να είναι άλλος από την παραγωγή υψηλής ποιότητας γεωργικών προϊόντων. Με βάση τον προσανατολισμό αυτό, η προώθηση και προβολή πρέπει να στηριχθεί σε σύγχρονα επιχειρηματικά σχήματα και στην απόκτηση του κρίσιμου μεγέθους που θα διασφαλίζει την ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων.

Ο δευτερογενής τομέας στο Νομό χαρακτηρίζεται από χαμηλούς δείκτες συμμετοχής στην απασχόληση και στο προϊόν και η συμμετοχή του στο Α.Ε.Π, φαίνεται να μειώνεται λόγω της μεγαλύτερης αύξησης του τουριστικού προϊόντος στην περιοχή. Κύριο χαρακτηριστικό του δευτερογενή τομέα ειδικότερα, είναι ο χαμηλός δυναμισμός του, που όμως δεν μειώνει τη σημασία του, καθώς οι σημαντικότεροι κλάδοι έχουν έντονες διατομεακές σχέσεις με τη γεωργία και τον τουρισμό (τις δύο κύριες παραγωγικές δραστηριότητες του Νομού).

Στον τριτογενή τομέα συγκεντρώνονται οι δυναμικότεροι κλάδοι της οικονομίας του Νομού (Τουρισμός, Εμπόριο, Τράπεζες-Ασφάλειες, Υγεία, Εκπαίδευση, Λοιπές υπηρεσίες). Ο τριτογενής τομέας παράγει σήμερα τα 2/3 του Α.Ε.Π του Νομού και παρέχει απασχόληση στο 47% περίπου του ενεργού πληθυσμού. Ο Τουρισμός ειδικότερα αποτελεί για το Νομό Χανίων ένα δυναμικό παράγοντα που εδώ και μερικές δεκαετίες στηρίζει και προωθεί την τοπική ανάπτυξη. Τη δυναμική αυτή παρουσία του τουρισμού στην τοπική οικονομία επιβεβαιώνει η ευρεία συμμετοχή του στην διαμόρφωση του Α.Ε.Π (68%) και η μαζική προσφορά του στην εξασφάλιση ευκαιριών απασχόλησης, όχι μόνο για τον ντόπιο πληθυσμό, αλλά και σε εργατικό δυναμικό περιοχών της χώρας.

Συγκριτικά με τους άλλους Νομούς της Κρήτης, ο Νομός Χανίων υστερεί σημαντικά σε επίπεδο Περιφέρειας ως προς την τουριστική υποδομή από άποψη μεγέθους μονάδων, κατηγορίας.

Η δημιουργία μονάδων υψηλής κατηγορίας, ο εμπλουτισμός και η διαφοροποίηση της τουριστικής προσφοράς κρίνονται από τις πλέον σημαντικές παραμέτρους για την ενίσχυση του τουριστικού προϊόντος στο Νομό. Ο εμπλουτισμός και η διαφοροποίηση θα προέλθουν κυρίως μέσα από:

- Τη στήριξη και ανάπτυξη του θεματικού τουρισμού, όπως είναι ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, η διάσωση και ανάδειξη ιστορικών μνημείων και εγκαταλελειμμένων οικισμών, η αξιοποίηση της κρητικής διατροφής.
- Τη σύνδεση του τουρισμού με την τοπική παραγωγή.
- Την αξιοποίηση των παραδοσιακών οικισμών και συνόλων.
- Τη δημιουργία ειδικής τουριστικής υποδομής.
- Την προστασία και ανάδειξη των φυσικών πόρων ως μέσου στήριξης ήπιων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ειδικά στις ορεινές και μειονεκτικές ζώνες του Νομού.

Οι κλάδοι της οικονομίας που σχετίζονται άμεσα με τον τουρισμό αυξάνουν συνεχώς τη συμμετοχή τους τόσο στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Προϊόντος όσο και στην απασχόληση.

Όσον αφορά τις επενδύσεις, ο Νομός υστερεί σημαντικά όπως επίσης υστερεί στην προσέλκυση και διευκόλυνση επενδυτικών κεφαλαίων. Παρόλο που διαθέτει σημαντικούς αναξιοποίητους πόρους εν τούτοις δεν έχει καταφέρει να τους αξιοποιήσει και να διεκδικήσει το ρόλο του εν δυνάμει Νομού.

Στον Πίνακα 11 φαίνονται συγκριτικά στατιστικά στοιχεία ανάπτυξης μεταξύ των Νομών της Κρήτης για το έτος 1999.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

ΝΟΜΟΣ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ 1995-1999	ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΪΟΝ 1999	ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	ΕΝΑΡΞΕΙΣ ΠΑΥΣΕΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΥΠΟΔΟΜΩΝ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ	108,5	96,6	67,2	137,7	114,2	102,7
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	108,1	100	76,6	123,5	110,8	102,1
ΛΑΣΙΘΙ	109,2	117,5	84,6	98,9	117,8	103
ΧΑΝΙΑ	103,7	90,2	81,4	131,2	109,2	101,7

Στον Πίνακα 12 φαίνονται συγκριτικά στατιστικά στοιχεία μεταξύ των Νομών της Κρήτης για το έτος 1999.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΝΟΜΟΣ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΪΟΝ ΚΡΗΤΗΣ		ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	
	ΔΡΧ. ΔΙΣ. ΕΚ.	ΜΕΡΙΔΙΟ ΝΟΜΟΥ	ΔΡΧ .ΕΚ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ
ΡΕΘΥΜΝΟ	406,6	23,7	3,39	8,7
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	833	48,6	3,40	8,3
ΛΑΣΙΘΙ	254,7	14,8	3,94	8,8
ΧΑΝΙΑ	221	12,9	3,31	8,2

Στον Πίνακα 13 φαίνονται στοιχεία για το προϊόν και το εισόδημα για το Νομό Χανίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΠΡΟΪΟΝ-ΕΙΣΟΔΗΜΑ	1985	1990	1995	1999	2000
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ ΔΡΧ	-	36.340	52.880	45.636	-
ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ-ΟΡΥΧΕΙΑ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	-	-	-	406	-
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	-	8.831	17.550	12.185	-
ΕΝΕΡΓΕΙΑ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	-	2.339	4.111	8.532	-
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	-	17.071	36.820	20.895	-
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	-	101.298	244.424	387.000	-
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ, ΤΙΜΕΣ ΑΓΟΡΑΣ ΣΕ ΕΚ. ΔΡΧ	47.906	165.879	355.785	474.654	547.881
ΓΕΩΡΓΙΑ % ΑΕΠ	-	21,9	14,86	9,61	-
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ % ΑΕΠ	-	17,02	16,43	8,85	-
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ % ΑΕΠ	-	-	-	2,56	-
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ % ΑΕΠ	-	-	-	4,4	-
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ % ΑΕΠ	-	61,06	68,69	81,53	-
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ % ΜΟ ΧΩΡΑΣ	92,07	96,88	99,67	100,31	-
ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΣΕ ΔΡΧ	-	1.253.304	2.596.741	3.421.721	-
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ % ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ ΧΩΡΑΣ	-	2,57	1,94	1,55	-
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ % ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΧΩΡΑΣ					
ΓΕΩΡΓΙΑ % ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΧΩΡΑΣ					

Στον Πίνακα 14 φαίνεται η κατανομή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά ομάδες ηλικιών και θέση στο επάγγελμα στο Νομό Χανίων κατά το έτος 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Ομάδες Ηλικιών	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη νοικοκυριού	«Νέοι»	Δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα
10-19	9	236	1.031	446	441	68
20-29	536	2.637	7.895	1.171	1.122	616
30-44	1.640	5.245	10.456	970	105	629
45-64	1.336	6.489	4.652	1.076	3	203
65+	114	1.448	85	170	-	6

Από τον Πίνακα παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού είναι Μισθωτοί ηλικίας 30-44 ετών.

Ανεργία-Υποαπασχόληση-Πολυαπασχόληση

Σε ότι αφορά την ανεργία, οι ομάδες που εξακολουθούν να πλήττονται περισσότερο από την έλλειψη απασχόλησης είναι οι γυναίκες και οι νέοι. Το ποσοστό των γυναικών που αναζητούν δουλειά στην Κρήτη είναι 8,5%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών είναι 2,7%.

Σύμφωνα με τις Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης το 2001 η ανεργία σε επίπεδο χώρας ήταν 11,1 %, ενώ σε επίπεδο Κρήτης ήταν 6,9%, ενώ για το 2004 το επίπεδο ανεργίας στην Κρήτη είναι 5,2%. Το γεγονός αυτό αποτελεί μία αισιόδοξη προοπτική για το μέλλον της Κρήτης αλλά και το Νομό Χανίων.

Ένα ακόμα καινούργιο στοιχείο που μπορεί να προστεθεί, αφορά την αύξηση της εποχιακής ανεργίας τα τελευταία χρόνια, δηλαδή ανεργία που στο Νομό Χανίων εμφανίζεται κυρίως κατά τη χειμερινή περίοδο. Πολλά είναι τα άτομα τα οποία κατά τη διάρκεια της τουριστικής σεζόν (Απρίλιο-Οκτώβριο) απασχολούνται σε τουριστικές επιχειρήσεις από τις οποίες απολύονται τον Οκτώβρη και περνούν το χειμώνα με το επίδομα ανεργίας ως τον επόμενο Απρίλη. Το φαινόμενο αυτό είναι πολύ δημοφιλές σε διάφορες κατηγορίες πληθυσμού όπως είναι οι γυναίκες και οι αγρότες.

Σε κάθε αγορά εργασίας εμφανίζονται τα φαινόμενα της υποαπασχόλησης και πολυαπασχόλησης τα οποία, ανάλογα με τις συνθήκες της περιοχής αφορούν περισσότερο ή λιγότερο το ένα ή το άλλο φύλο. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ως υποαπασχόληση ορίζεται η απασχόληση με μειωμένο ωράριο ή αλλιώς «part time job», όπως συνηθίζεται να αναφέρεται η απασχόληση για περιορισμένη χρονική διάρκεια. Ως πολυαπασχόληση ορίζεται η ενασχόληση ενός ατόμου με περισσότερες από μία οικονομικές δραστηριότητες, προκειμένου να αυξήσει το εισόδημά του. Έτσι και στο Νομό Χανίων, τα φαινόμενα αυτά υπάρχουν και τα απαντώνται σε κάθε φύλο ως εξής:

- Στους άνδρες το φαινόμενο της υποαπασχόλησης εμφανίζεται μόνο στα νεαρά άτομα του φύλου. Μέχρι τα 18 τους χρόνια πολλοί άνδρες απασχολούνται σε διάφορες εργασίες περιστασιακά. Οι εργασίες με τις οποίες ασχολούνται είναι είτε οικοδομικές, είτε τουριστικές υπηρεσίες, είτε σε ξενοδοχεία και μπαρ είτε

σε αγροτικές εργασίες. Από τη στιγμή που θα τελειώσουν οι άνδρες το στρατιωτικό τους και ιδιαίτερα από τη στιγμή που θα αποκτήσουν οικογένεια είναι αρκετά συχνή η λύση της πολυαπασχόλησης γι' αυτούς, ιδιαίτερα για όσους δεν είναι μισθωτοί. Πολλοί συνδυάζουν δύο ή και περισσότερες δουλειές προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες του σπιτιού τους.

- Στις γυναίκες η διαμορφούμενη κατάσταση είναι διαφορετική. Συμβαίνει σε νεαρή ηλικία πολλές γυναίκες να υποαπασχολούνται, όπως και στην περίπτωση των ανδρών, σε διάφορες εργασίες προκειμένου να καλύπτουν κάποια προσωπικά τους έξοδα. Οι περισσότερες γυναίκες της επαρχίας δεν αναζητούν εργασία, ιδιαίτερα όσες βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές. Έτσι ως επί το πλείστον η όποια εργασία κάνουν είναι περιστασιακή και αφορά αγροτικές εργασίες, είτε απασχόληση σε τουριστικές επιχειρήσεις και θέσεις όπου δεν χρειάζονται γραμματικές γνώσεις.

5.2.3 Πρωτογενής –Δευτερογενής –Τριτογενής Τομέας

Πρωτογενής Τομέας

Ο αγροτικός τομέας στο Νομό Χανίων είχε από την περίοδο του Μινωικού Πολιτισμού και συνεχίζει και σήμερα, να έχει καθοριστική και πρωταρχική σημασία στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου.

Αυτό επιβεβαιώνεται καθημερινά από την υψηλή συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, στην απασχόληση και τις μεγάλες και έμμεσες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στους άλλους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας (μεταποίηση, βιοτεχνία, εμπόριο, μεταφορές).

Σήμερα ο αγροτικός πληθυσμός ανέρχεται στο 40% περίπου του συνολικού πληθυσμού του Νομού Χανίων, ενώ ο αγροτικός τομέας συμμετέχει με ποσοστό που κυμαίνεται από 35-40% στο συνολικό Ακαθάριστο Προϊόν του Νομού και δίνει απασχόληση στο 40% περίπου του οικονομικά εργαζόμενου πληθυσμού.

Η μεγάλη σημασία του αγροτικού τομέα αποδεικνύεται καθημερινά και από το γεγονός ότι όταν πηγαίνει καλά, τότε όλοι οι τομείς της οικονομίας πηγαίνουν καλά, το αντίθετο συμβαίνει όταν βρίσκεται σε κρίση.

Τα τελευταία χρόνια ο αγροτικός κόσμος της Κρήτης αγωνιά ολοένα και περισσότερο για το μέλλον του. Οι ραγδαίες εξελίξεις στην παγκοσμιοποίηση της αγοράς, με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης και τους περιορισμούς που απορρέουν από την Κοινή Αγροτική Πολιτική, προσέθεσαν αντί να λύσουν προβλήματα στα ήδη υπάρχοντα.

Αν σε άλλους τομείς η προσαρμογή στα νέα δεδομένα θεωρείται σχετικά εύκολη, στον αγροτικό τομέα συμβαίνει το αντίθετο. Η υπάρχουσα δομή είναι ξεπερασμένη. Οι βασικές καλλιέργειες δεδομένες και προβληματικές και ο ανταγωνισμός μεγαλύτερος. Η αγωνία των ασχολούμενων με τον αγροτικό τομέα και γενικότερα των κατοίκων του Νομού Χανίων, είναι έκδηλη για το μέλλον.

Πριν λίγες δεκαετίες εκριζώθηκαν τα σταφιδάμπελα και τη θέση τους πήραν τα ελαιόδεντρα. Ακολούθησε συρρίκνωση της καλλιέργειας των οινοποιήσιμων σταφυλιών και οι εκτάσεις που προέκυψαν από την εκρίζωση των αμπελώνων στη μέγιστη πλειοψηφία τους, φυτεύτηκαν επίσης με ελαιόδεντρα. Στην πρώτη κάμψη

του ελαιολάδου άρχισε η εκρίζωση των καμπίσιων ελαιώνων. Στη θέση τους φυτεύονταν κατά χιλιάδες οι πορτοκαλιές και συγκεκριμένα η ποικιλία Μέρλιν.

Η άσχημη πορεία των βασικών καλλιεργειών, η έλλειψη υποδομής στον τομέα της μεταποίησης, της προβολής και της εμπορίας, δεν προοιωνίζουν λαμπρό μέλλον, τουλάχιστον για τις βασικές καλλιέργειες (λάδι και εσπεριδοειδή).

Η πολυδιάσπαση του συνεταιριστικού και συνδικαλιστικού κινήματος των αγροτών μεγαλώνει τα προβλήματα, δεν αξιοποιεί στο έπακρο κοινωνικούς πόρους, αγνοεί συχνά τα συμπεράσματα διεθνών και τοπικών συνεδρίων ή δε συμμετέχει καν στις εργασίες του και δεν έχει την ιδανικότερη συνεργασία με τα επιστημονικά και ερευνητικά κέντρα, τόσο της υπόλοιπης Κρήτης όσο και του Νομού Χανίων.

Η μείωση της ανταγωνιστικότητας των χανιώτικων αγροτικών προϊόντων (λάδι, εσπεριδοειδή) που υπό συνθήκες ελλιπούς στήριξης οδηγεί στην περιθωριοποίηση τους στις αγορές μεταξύ των άλλων οφείλεται:

- Στη χαμηλή ποιότητα των προϊόντων και τη χαμηλή παραγωγικότητα των καλλιεργειών.
- Στη χαμηλή επένδυση κεφαλαίου στη γεωργία και στο μη κατάλληλο marketing των προϊόντων.

Ταυτόχρονα παρατηρείται στο Νομό Χανίων έλλειψη παραγωγής γεωργικών προϊόντων που απαιτούν :

- Επενδύσεις σε κεφάλαια.
- Εξειδικευμένες γνώσεις.
- Έχουν υψηλή ζήτηση στις διεθνείς αγορές.
- Έχουν συγκριτικά οφέλη λόγω των άριστων κλιματικών συνθηκών του Νομού Χανίων.

Έτσι ο Χανιώτης αγρότης του σήμερα αλλά και εκείνος του αύριο, είναι φανερό ότι βρίσκεται μπροστά σε ένα σκληρό μέσα στο οποίο ο δικός του ρόλος σίγουρα δεν είναι τόσο αποφασιστικός. Σαν παραγωγός είναι υποχρεωμένος όχι μόνο να παράγει ανταγωνιστικά προϊόντα, δηλαδή φθηνά και καλά ποιοτικός, αλλά επι πλέον είναι υποχρεωμένος να φροντίζει και για την καλή και συμφέρουσα διάθεσή τους. Έτσι πρέπει να ανταγωνίζεται επαγγελματικά όχι μόνο τους Ευρωπαίους αλλά και τους Έλληνες και Κρητικούς συναδέλφους του.

Η γεωργική γη που ανέρχεται σε 610.000 στρ είναι περιορισμένη και αντιπροσωπεύει το 25% περίπου της συνολικής έκτασης του Νομού. Η περιορισμένη γεωργική γη σε συνδυασμό με το υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού έχει ως συνέπεια το μέγεθος του γεωργικού κλήρου να είναι πολύ μικρό (25-30 στρ κατά μέσο όρο).

Με δεδομένο επίσης τον πολυτεμαχισμό που ανέρχεται σε 10 αγροτεμάχια ανά εκμετάλλευση, καθίσταται το εγγειοδιαρθρωτικό, ένα από τα οξύτερα και τα πλέον δισεπίλυτα προβλήματα της γεωργίας.

Μεγάλο πρόβλημα αποτελεί και η συνεχής καταστροφή της γεωργικής γης υψηλής παραγωγικότητας, η οποία αν και περιορισμένη, συνεχώς μειώνεται σε έκταση χάριν άλλων δραστηριοτήτων (οικιστικών, τουριστικών, επιχειρηματικών). Για το λόγο αυτό επιβάλλεται η σύνταξη του Εθνικού Κτηματολογίου και η οριοθέτηση των ζωνών χρήσεως γης.

Μέγιστο πρόβλημα, αν και δεν είναι στην πρώτη γραμμή της επικαιρότητας, είναι η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού. Χωρίς τα ξένα χέρια θα ήταν πολύ δύσκολη η

καλλιέργεια και συγκομιδή της ελιάς και σε μικρότερο βαθμό των εσπεριδοειδών. Το πρόγραμμα πρόωρης συνταξιοδότησης φαίνεται να βοήθησε σε κάποιο βαθμό, στην συγκράτηση των νέων στην ύπαιθρο, συνέβαλε στην αύξηση της καλλιεργούμενης, ανά κλήρο γεωργικής έκτασης, αλλά δεν είναι ικανό από μόνο του να ανατρέψει την κατάσταση, αν δεν συνδυαστεί και με άλλα προγράμματα, με έργα υποδομής (αρδευτικά, αγροτικοί-κτηνοτροφικοί δρόμοι, τεχνική-επιστημονική βοήθεια).

Η αιγοπροβατοτροφία στο Νομό Χανίων είναι παλιά παραδοσιακή δραστηριότητα και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις ημιορεινές και ορεινές περιοχές, διότι συμβάλλει στην αγροτική οικονομία και δίνει τη δυνατότητα απασχόλησης στην ύπαιθρο. Οι αιγοπροβατοτροφικές εκμεταλλεύσεις στο Νομό Χανίων είναι 4000, πολύ μικρές, με μέσο μέγεθος 50 ζώα περίπου. Στην πλειοψηφία τους είναι προβληματικές από οικονομική άποψη και είναι αδύνατον να σταθούν χωρίς τις οικονομικές ενισχύσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση που αφορούν την ενίσχυση του αιγοπρόβειου κρέατος και τις εξισωτικές αποζημιώσεις στις ορεινές και προβληματικές περιοχές. Ένα πολύ μικρό ποσοστό που φθάνει μόλις το 20% των εκμεταλλεύσεων στην κοπαδιάρική κτηνοτροφία, δεν είναι ζημιογόνες και κατορθώνει να ισοσκελίσει το συνολικό κόστος παραγωγής με το ακαθάριστο εισόδημα της εκμετάλλευσής.

Οι κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις στο Νομό Χανίων εμφανίζουν σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες λόγω του μικρού μεγέθους διότι σε μεγάλο βαθμό είναι συμπληρωματικές της φυτικής παραγωγής. Ο κλάδος επομένως της αιγοπροβατοτροφίας αντιμετωπίζει αρκετά διαρθρωτικά προβλήματα και δυσκολίες όπως:

- Έλλειψη υποδομών για την εμπορία των ζωοκομικών προϊόντων τόσο από συνεταιριστικές οργανώσεις όσο και από ιδιωτικές επιχειρήσεις.
- Μεγάλο πρόβλημα αποτελεί η έλλειψη σε ζωοτροφές κυρίως των χονδροειδών ιδιαίτερα τους χειμερινούς μήνες και ενώ οι τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων παραμένουν σχεδόν σταθερές τα τελευταία χρόνια, οι τιμές των ζωοτροφών έχουν αυξηθεί σε μεγάλο ποσοστό.
- Η έλλειψη χειμερινών βοσκοτόπων.
- Η ύπαρξη περιοριστικών πολεοδομικών διατάξεων που δε διευκολύνουν την ίδρυση και τον εκσυγχρονισμό των ποιμνιοστασίων.
- Το μεγάλο ποσοστό απώλειας ζώων από ασθένειες.
- Το σημαντικό πρόβλημα της διαδοχής αφού η ενασχόληση νέων ανθρώπων με τον κλάδο της αιγοπροβατοτροφίας συνεχώς μειώνεται.
- Η έλλειψη γενετικής βελτίωσης του ζωικού πληθυσμού.
- Η έλλειψη τεχνογνωσίας από τους κτηνοτρόφους.
- Η απουσία μηχανολογικού εξοπλισμού των κτηνοτροφικών μονάδων.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν μερικές από τις διαπιστώσεις που φρενάρουν την αγροτική ανάπτυξη. Υπάρχουν και πολλοί άλλοι παράγοντες, όπως η καταστροφή της γεωργικής γης τόσο από την υπερεκμετάλλευση όσο και από τη δόμηση, η λειτουργία διάφορων αγορών, η οποία δημιουργεί τεράστια ψαλίδα ανάμεσα στις τιμές παραγωγού και καταναλωτή, το αυξημένο λόγω μεταφορικών κόστος των γεωργικών εφοδίων και ζωοτροφών, όπως και των αγροτικών προϊόντων που εξάγονται από το νησί.

Συμπερασματικά, η έξοδος από την κρίση και ο αναπροσανατολισμός της γεωργίας του Νομού Χανίων, απαιτεί σειρά μέτρων προς τις κατευθύνσεις που αναφέρθηκαν. Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι η συνεργασία του κράτους, των

συνεταιρισμών, των αγροτών και των γεωπόνων, ιδιαίτερα στη σημερινή δύσκολη οικονομική συγκυρία.

Στον Πίνακα 15 που ακολουθεί φαίνεται η κατανομή της εκτάσεως της Κρήτης και του Νομού Χανίων στις βασικές κατηγορίες χρήσεως με τη διάκριση πεδινών, ημιορεινών και ορεινών κοινοτήτων για το έτος 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Γεωγραφ διαμερι Και Νομός	Μορφή ανάγλυφου του εδάφους	Σύνολο εκτάσεων	Καλλιεργ. εκτάσεις και αγροναπαύσεις	Βοσκότοποι		Δάση	Εκτάσεις που καλύπτονται από νερά	Εκτάσεις που πιάνουν οι οικισμοί	Άλλες εκτάσεις
				Κοινοτικοί ή δημοτικοί	Άλλοι				
Κ Ρ Η Τ Η	Σ	8335,9	3090,2	933,0	3493,4	377,5	77,4	296,2	68,1
	Π	1878,8	1103,7	75,8	516,7	16,5	28,9	129,3	7,8
	Η	2380,3	946,8	139,9	1119,7	50,6	21,4	88,2	18,7
	Ο	4076,8	1039,8	717,3	1857,1	310,3	27,0	83,7	41,6
Χ Α Ν Ι Α	Σ	2375,8	610,2	209,7	1253,6	165,9	16,1	72,3	48,1
	Π	437,5	225,1	29,4	144,7	8,8	7,6	40,1	1,7
	Η	500,3	167,8	29,2	257,5	16,1	4,2	13,2	12,4
	Ο	1418,0	217,3	151,1	851,4	141,0	4,3	19,0	34,0

Πηγή πινάκων: www.statistics.gr

Δευτερογενής Τομέας

Στον δευτερογενή τομέα διαπιστώνεται χαμηλή εξειδίκευση, υψηλό κόστος παραγωγής-κατασκευής, μικρό μέγεθος επιχειρήσεων, προσανατολισμός σε παραδοσιακά προϊόντα και δυσκαμψία προσανατολισμού. Στοιχείο αναφοράς αποτελεί ο συμπληρωματικός έως πολύ περιορισμένος ρόλος του δευτερογενή τομέα, ο οποίος συμμετέχει με ποσοστό 8% στο Ακαθάριστο Προϊόν του Νομού Χανίων.

Η βιομηχανία και η βιοτεχνία του Νομού, ασχολούνται κυρίως με την επεξεργασία και μεταποίηση γεωργικών προϊόντων (ελαιουργία, οινοποιία, παρασκευή χυμών, φρούτων, αλευροβιομηχανία, παστερίωση γάλακτος).

Ο αγροτικός τομέας αποτελεί την κολώνα και για τη βιομηχανία και για τον τουρισμό. Ο αγροτικός τομέας από την πλευρά των εισροών του στηρίζει 21 βιομηχανικούς κλάδους. Από την πλευρά των εκροών του με τα προϊόντα που παράγει, στηρίζεται τουλάχιστον το 60% της ελληνικής βιομηχανίας τροφίμων.

Οι υποδομές στον τομέα της μεταποίησης και τυποποίησης απαιτούν αναδιοργάνωση με στόχο τη δημιουργία μεγαλύτερων και καλύτερα εκσυγχρονισμένων μονάδων. Μία τέτοια όμως αναδιοργάνωση απαιτεί πιο πρώτα τη συνένωση εκείνων που υπάρχουν σήμερα.

Νέες υποδομές απαιτούνται στον τομέα των χυμών και στον τομέα της επεξεργασίας της ελαιοπυρήνας. Τα σημερινά πυρηνελαιουργεία σύντομα θα πρέπει να αλλάξουν τρόπο λειτουργίας αφού η επεξεργασία πυρήνας υγρής από τα ελαιουργεία δύο φάσεων είναι προβληματική και δαπανηρή.

Επίσης, πρωτίστης σημασίας είναι τα αρδευτικά έργα και από κοντά τους οι αγροτικοί δρόμοι και η βελτίωση των βοσκοτόπων. Στον τομέα των αρδευτικών έργων τονίζεται ότι σε ένα κλίμα ξηροθερμικό όπως αυτό του Νομού Χανίων, η αξιοποίηση κάθε υδάτινου πόρου, αποτελεί την πρωταρχική και κύρια παρέμβαση για παραπέρα γεωργική ανάπτυξη της περιοχής. Η κατασκευή και αξιοποίηση των απαραίτητων αρδευτικών έργων αποτελεί προτεραιότητα της γεωργίας της περιοχής.

Οι επιχειρήσεις του δευτερογενή τομέα στο Νομό Χανίων είναι ελαιοτριβεία, τυροκομεία, επιχειρήσεις τροφίμων, ξυλουργία-επιπλοποιεία, επιχειρήσεις κατασκευών, λατομεία, οικοδομικές επιχειρήσεις και λοιπές επιχειρήσεις όπως εργαστήρια, οικοτεχνίες, συνεργεία, πρατήρια καυσίμων.

Στις μελλοντικές αναπτυξιακές δυνατότητες του δευτερογενή τομέα εντάσσονται τα θέματα της αξιοποίησης των τοπικών πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού, της βελτίωσης της χρήσης και της αναβάθμισης της επιχειρηματικής υποδομής και της αξιοποίησης του τουρισμού ως οικονομικής συνισταμένης.

Με βάση τα παραπάνω οι προοπτικές μελλοντικής ανάπτυξης του δευτερογενή τομέα πρέπει να στηρίζονται:

- Στην αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων με έμφαση στα προϊόντα Π.Ο.Π και οικολογικά.
- Στην απόκτηση εμπορικού σήματος για τα παραγόμενα- επεξεργασμένα προϊόντα.
- Στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό και οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας των μεταποιητικών μονάδων.
- Στην εφαρμογή πολιτικής προώθησης των παραγόμενων προϊόντων.
- Στην εκπαίδευση και εξοικείωση του εργατικού δυναμικού με τις νέες τεχνολογίες παραγωγής.
- Στην ανάπτυξη δομών επιχειρηματικής υποβοήθησης και υποστήριξης.

Τριτογενής Τομέας

Ο τριτογενής τομέας περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων που αφορούν τον τουρισμό, το εμπόριο και τις υπηρεσίες. Στο Νομό Χανίων η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα σηματοδοτήθηκε από την τουριστική ανάπτυξη που στη συνέχεια τροφοδότησε τους τομείς του εμπορίου και των υπηρεσιών.

Επειδή ο τουρισμός είναι ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά του Νομού θα γίνει αναφορά κυρίως σε αυτόν σε ότι αφορά τον τριτογενή τομέα. Στο ξενοδοχειακό δυναμικό το 2001 καταγράφονται 1322 μονάδες εκ των οποίων οι 347 μονάδες βρίσκονται στο Νομό Χανίων.

Σε ότι αφορά τα Χανιά, οι προσπάθειες που γίνονται για την ανάπτυξη του Νομού από το Υπουργείο Ανάπτυξης –ΕΟΤ εστιάζονται στην επιδότηση των χειμερινών αφίξεων, καθότι η πόλη είναι ζωντανή όλο το χρόνο και λόγω του ήπιου κλίματος, προσφέρεται σαν τόπος παραχείμασης, κυρίως για τους κατοίκους της Βόρειας Ευρώπης. Προωθούνται επίσης οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως έχει ήδη προαναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο (1^ο Κεφάλαιο: Μαζικός Τουρισμός-Εναλλακτικός Τουρισμός).

Το τμήμα Τουριστικής Ανάπτυξης της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων έχει υποβάλλει νέο πρόγραμμα στον ΕΟΤ που προβλέπει δράσεις προβολής του Νομού, όπως συμμετοχή σε τουριστικές εκθέσεις του εξωτερικού και του εσωτερικού, έντυπη και ηλεκτρονική διαφήμιση. Στα Χανιά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σχετικά σταθερή αύξηση της τουριστικής κίνησης.

Σημαντικά στοιχεία αναπτυξιακής στρατηγικής στον τουρισμό αποτελούν:

- Η προστασία και ανάδειξη δομημένου περιβάλλοντος (παραδοσιακοί και εγκαταλελειμμένοι οικισμοί).
- Η ανάδειξη των πολιτιστικών και φυσικών πόρων και ένταξή τους στην αγορά του τουρισμού.
- Τα έργα ήπιας ανάπτυξης σε περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.
- Αειφορία, δηλαδή τουριστική ανάπτυξη που θα συντηρεί την ποιότητα και ελκτικότητα των τοπίων και θα αφήνει περιθώρια για φυσική εξέλιξη αυτών.
- Αξιοποίηση των πολιτιστικών και φυσικών πόρων για τη δημιουργία μορφών ενεργού τουρισμού.

Για να υπάρξει αποτέλεσμα στις ενέργειες που θα αναπτυχθούν σ' αυτόν τον τομέα, απαιτούνται σημαντικές μεταβολές στις μέχρι τώρα πρακτικές, στηριζόμενες σε τρεις βασικές αρχές:

- Τη δημιουργία ολοκληρωμένων τουριστικών προϊόντων βασισμένων στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής.
- Τη δημιουργία τουριστικής εικόνας που να διακρίνει την περιοχή αναφοράς από άλλες παρεμφερείς περιοχές και να γίνεται εύκολα αντιληπτή από τους τουρίστες.
- Τη σύνδεση μεταξύ σχεδιασμού, υλοποίησης και παρακολούθησης των δράσεων έτσι ώστε να ελέγχεται η προσέγγιση των στόχων.

Ο τριτογενής τομέας, αποτελεί το ουσιαστικό στήριγμα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην περιοχή.

- Ο τομέας του εμπορίου αποτελεί και θα εξακολουθήσει να αποτελεί τη βάση προώθησης των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων και παράλληλα το μηχανισμό εφοδιασμού της τοπικής αγοράς με είδη πρώτης ανάγκης.
- Ο τομέας των υπηρεσιών με όλες τις αδυναμίες και τις ελλείψεις του εξασφαλίζει ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για τους κατοίκους καθώς και τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την υποστήριξη του τουρισμού.

Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις, η βελτίωση των υποδομών και των παρεχόμενων υπηρεσιών αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την ισόρροπη ανάπτυξη του συνόλου της περιοχής.

- Η βελτίωση των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στο χώρο του εμπορίου και της διακίνησης προϊόντων με τα κατάλληλα μέτρα (αξιοποιώντας τις σύγχρονες τεχνολογίες, αναβαθμίζοντας την υποδομή, τις εγκαταστάσεις, την προσαρμογή της παραγωγής στις απαιτήσεις της αγοράς με χαρακτηριστικά που θα διαθέτουν τις απαραίτητες προδιαγραφές ποιότητας και εμφάνισης), ώστε να καταστούν περισσότερο ανταγωνιστικές, μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την υπάρχουσα κατάσταση. Με τον τρόπο αυτό, θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος στο χώρο της εμπορίας που θα συντείνει στη γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας της περιοχής.

- Στον τομέα των υπηρεσιών, καθοριστικό ρόλο έχουν οι δήμοι ως μονάδες αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης, και οι οποίοι έχουν τον κύριο ρόλο στη δρομολόγηση και υλοποίηση της αναπτυξιακής διαδικασίας σε μέσα και δομές που θα ενισχύσουν περισσότερο την ποιότητα ζωής των κατοίκων του Νομού.

6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ

6.1 Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER I

6.1.1 Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I στο Νομό Χανίων

Όπως προαναφέρθηκε, η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I αποτέλεσε μία καινοτομία και ήταν η αρχή για μία ουσιαστική αλλαγή στην εικόνα της τότε αγροτικής υπαίθρου. Όπως και σε όλη την Ελλάδα έτσι το πρόγραμμα LEADER I είχε εφαρμογή και στο Νομό Χανίων. Η περιοχή δράσης είχε έκταση 2.379 Km² και ο πληθυσμός της ήταν 133.000 κάτοικοι.

Προβλήματα της περιοχής δράσης

Η περιοχή του προγράμματος ήταν ενιαία και με κοινά προβλήματα άσχετα με τον διοικητικό διαχωρισμό της και βρισκόταν στα Νοτιοανατολικά του Νομού Χανίων. Η περιοχή δράσης περιγράφεται ως ορεινή, άγονη και αραιοκατοικημένη. Σχετικά με το δημογραφικό πρόβλημα είναι γνωστό ότι η μείωση του πληθυσμού από το 1961 έως το 1991 έφτασε το 30% με χαρακτηριστικά στοιχεία το μικρό μέγεθος νοικοκυριού, τον μικρότερο αριθμό γυναικών 20 έως 44 χρονών και τη γήρανση του πληθυσμού.

- Στην υποδομή οι βασικές ελλείψεις αφορούν:
  - Την κακή οδική σύνδεση τόσο μεταξύ των κοινοτήτων όσο και τη σύνδεση με τις επαρχίες και τους άλλους Νομούς αλλά και τους αγροτικούς και κτηνοτροφικούς δρόμους. Η έλλειψη αυτή έχει να κάνει με τη διακίνηση των προϊόντων και την αναβάθμιση του τουρισμού. Είναι όμως και αρνητικός παράγοντας για την αποτελεσματική λειτουργία των κοινοτήτων, που εξαιτίας του μεγέθους τους και της μορφολογίας της περιοχής δεν καταφέρνουν να λειτουργήσουν αυτόνομα, με επιπτώσεις στην εκπαίδευση, την περίθαλψη και τη συνοχή της κοινωνικής ζωής.
  - Την έλλειψη δικτύων άρδευσης, αποχέτευσης και εγκαταστάσεων επεξεργασίας αστικών λυμάτων, πρόβλημα που εμφανίζεται ιδιαίτερα οξυμένο σε παραλιακές κοινότητες που βασίζουν την πρόοδό τους στον τουρισμό.
- Σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον πρέπει να επισημανθεί:
  - Η μεγάλη ρύπανση που οφειλόταν στις λίγες μεταποιητικές μονάδες της περιοχής με το μεγάλο όμως ρυπαντικό φορτίο.
  - Η έλλειψη εγκαταστάσεων επεξεργασίας αστικών λυμάτων.
  - Η παράνομη υλοτόμηση, η υπερβόσκηση και οι πυρκαγιές.

Πρόγραμμα δράσης

Στο πρόγραμμα υλοποιήθηκαν τελικά 77 έργα. Ο στρατηγικός στόχος του προγράμματος ήταν η πολύπλευρη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη, η εξασφάλιση της ευημερίας, η προσέλκυση της παλιννόστησης και η διατήρηση των παραδοσιακών αξιών του τοπικού πληθυσμού. Ο παραπάνω στόχος σχεδιάστηκε να γίνει με δράσεις που αφορούν:

- Τον αγροτουρισμό και το φυσιολατρικό τουρισμό με σεβασμό στον πολιτισμό και το περιβάλλον.
- Την ανάπτυξη της μικρής και μεσαίας βιοτεχνίας για την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών με προορισμό την αγορά ποιότητας.
- Την αξιοποίηση και εμπορευματοποίηση αγροτικών προϊόντων.
- Την επαγγελματική κατάρτιση.
- Την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση.
- Την υποστήριξη, τεχνική βοήθεια και εμπύχωση του τοπικού πληθυσμού.

Οι στρατηγικοί στόχοι του προγράμματος αφορούσαν βασικά την ανάπτυξη του τριτογενή τομέα (τουρισμός, ποσοστό 80% του προγράμματος) και λιγότερο τον δευτερογενή (μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ποσοστό 20% του προγράμματος).

➤ Οι απαιτήσεις των κατοίκων αφορούσαν:

- Για τον τουρισμό, την αύξηση των διανυκτερεύσεων και της παραμονής των επισκεπτών, την ανάπτυξη του φυσιολατρικού και πράσινου τουρισμού. Η περιοχή είχε μεγάλο όγκο τουριστών, οι οποίοι όμως ήταν διερχόμενοι, ενώ οι διανυκτερεύσεις ήταν ελάχιστες. Το φυσικό τοπίο ήταν αναγνωρισμένου φυσικού κάλλους με τη μοναδική ομορφιά των Λευκών Ορέων να δεσπόζει, ενώ η ιστορία, οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, παρουσίαζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι κάτοικοι πρότειναν τη δημιουργία κέντρων και μουσείων, την αξιοποίηση αξιόλογων μνημείων ανθρωπογενών και φυσικών, τη δημιουργία υποδομής σε κλίνες, την αξιοποίηση της πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.
- Για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, η απαίτηση των κατοίκων ήταν η δημιουργία νέων ή ο εκσυγχρονισμός των υπαρχόντων, ώστε να αξιοποιηθούν τα τοπικά προϊόντα, να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας και να στηριχθεί η οικονομική δραστηριότητα της περιοχής.

Οι στόχοι επιτεύχθηκαν σε σημαντικό βαθμό, αφού οι δραστηριότητες που υλοποιήθηκαν είχαν άμεση σχέση με την επίλυση των προβλημάτων και την επίτευξη των στρατηγικών στόχων. Έτσι υλοποιήθηκαν δραστηριότητες όπως η αναστύλωση 40 παραδοσιακών κτισμάτων για να χρησιμοποιηθούν σαν αγροτουριστικά, η δημιουργία μουσείων και παραδοσιακών κέντρων, έγιναν επεμβάσεις σε μνημεία όπως το Φραγκοκάστελλο, ο Πύργος του Αλιδάκη, αξιοποιήθηκαν περιοχές φυσικού κάλλους με επεμβάσεις σε φαράγγια και με την κατασκευή, ή την διάνοιξη, ή τον καθαρισμό ορειβατικών μονοπατιών, έγιναν μικρά έργα υποδομής όπως δρόμοι και οι δεξαμενές υδράρδευσης της Γαύδου. Επίσης δημιουργήθηκαν και εκσυγχρονίστηκαν Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις.

Η επιμόρφωση που έγινε στα πλαίσια του προγράμματος, βοήθησε 57 κατοίκους της περιοχής δράσης να αποκτήσουν σφαιρική άποψη για την ανάπτυξη και την

Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και συγκεκριμένες γνώσεις για τον αγροτουρισμό, για τα βιολογικά προϊόντα και τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Περιεχόμενο του προγράμματος

ΜΕΤΡΑ	Έργα που υλοποιήθηκαν
Μέτρο 1	4
Μέτρο 2	1
Μέτρο 3	52
Μέτρο 4	7
Μέτρο 5	6
Μέτρο 6	7
Μέτρο 7	2
ΣΥΝΟΛΟ	79

Πορεία υλοποίησης του προγράμματος

Η Ομάδα Τοπικής Δράσης του Οργανισμού Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης (Ο.Α.ΔΥ.Κ), είχε υπόψιν της κατά τη σύνταξη του επιχειρησιακού προγράμματος, ότι η περιοχή δεν κατοικείται μόνο από γεωργούς, ψαράδες και κτηνοτρόφους, αλλά μπορεί να καλύπτει το ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων όπως ο τουρισμός, το εμπόριο και άλλες υπηρεσίες.

Από την αρχή της υλοποίησης του προγράμματος, δόθηκε η αίσθηση της έναρξης της διαδικασίας της ανάπτυξης, δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας ενώ δημιουργήθηκε και αντικείμενο εργασίας για πλήθος επιστημόνων και τεχνικών διάφορων ειδικοτήτων. Η υλοποίηση των έργων, εμπύχωσε τον πληθυσμό και κίνησε το ενδιαφέρον εμπόρων και επενδυτών για το τελικό αποτέλεσμα.

Σημαντική βοήθεια στην υλοποίηση των έργων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης προσέφερε ο Ο.Α.ΔΥ.Κ με την υπογραφή προγραμματικών συμβάσεων, αναλαμβάνοντας την τεχνική και λογιστική υποστήριξη των έργων.

Για το πρόγραμμα σε σχέση με τους αρχικούς στόχους, καθώς και τα τελικά αποτελέσματα μπορεί να διαπιστωθεί ότι γενικά από τις νέες δραστηριότητες αυξήθηκε ο κύκλος εργασιών σε όλους τους τομείς της οικονομίας όπως είναι ο τουρισμός, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ο αγροτικός και κτηνοτροφικός τομέας και άλλοι τομείς. Επίσης από τα 39 παραδοσιακά κτίσματα που αναστηλώθηκαν για να γίνουν αγροτουριστικά καταλύματα οι ιδιοκτήτες του 30% περίπου συμφώνησαν την ενοικίαση τους σε τουριστικά γραφεία, ξεκινώντας από το καλοκαίρι του 1997, ενώ οι προοπτικές για τα υπόλοιπα ήταν πολύ καλές.

Οι παρεμβάσεις σε μονοπάτια και φαράγγια, σε ανθρωπογενή μνημεία καθώς και η δημιουργία μουσείων και πολιτιστικών κέντρων, βοήθησαν να καταστούν οι περιοχές των παρεμβάσεων πόλοι έλξης επισκεπτών και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για άλλες επενδύσεις, καθώς και να αποκτήσουν προστιθέμενη αξία όλα τα προϊόντα της περιοχής. Τουριστικά γραφεία αλλά και μεμονωμένοι επισκέπτες είχαν περιλάβει

τις περιοχές αυτές στα προγράμματα εκδρομών τους με τις επιδιώξεις και τη φιλοσοφία του προγράμματος.

Η δημιουργία ή ο εκσυγχρονισμός επιχειρήσεων, δημιούργησε νέες θέσεις εργασίας, βοήθησε στην απορρόφηση προϊόντων του πρωτογενούς τομέα, μείωσε το κόστος των προϊόντων που παράγονται από αυτές τις επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή, στήριξε την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής σε ενδεχόμενες κρίσεις του τουριστικού ή γενικότερες. Επίσης η επιμόρφωση είχε βγάλει από την αδράνεια αρκετούς νέους και τους είχε προσδώσει ουσιαστικές γνώσεις.

Ανασταλτικός παράγοντας στο πρόγραμμα ήταν η μεγάλη του έκταση γεωγραφικά, κάτι το οποίο αναπόφευκτα οδήγησε σε ορισμένες αποσπασματικές ενέργειες οι οποίες δεν απέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Δεν επιδιώχθηκε στο βαθμό που έπρεπε η συνεργασία με άλλες ομάδες και η δημιουργία δικτύων πέρα από αυτά του ελληνικού και του ευρωπαϊκού δικτύου.

Οι καθυστερήσεις στη ροή της χρηματοδότησης επέτειναν τη δυσπιστία των δικαιούχων προς το κράτος και τις υπηρεσίες, με επιπτώσεις στη συνεργασία του με την Ομάδα Τοπικής Δράσης. Οι καθυστερήσεις αυτές, έδρασαν ιδιαίτερα ανασταλτικά στην ένταξη περισσότερων δραστηριοτήτων για μικρομεσαίες επιχειρήσεις χειροτεχνίας, υπηρεσιών, αξιοποίησης και εμπορίας αγροτικών προϊόντων.

6.1.2 Αναλυτική παρουσίαση των μέτρων του Προγράμματος LEADER I

Μέτρο 1: "Τεχνική Υποστήριξη στην Αγροτική Ανάπτυξη"

Στο μέτρο αυτό ολοκληρώθηκαν τελικά 4 έργα. Ο στόχος του μέτρου ήταν να προετοιμάσει την περιοχή δράσης για τη μεγάλη ευκαιρία και να δημιουργήσει προϋποθέσεις ανάπτυξης στην κατεύθυνση που επιθυμούσαν οι κάτοικοι ώστε να προωθηθούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής. Η γενική φιλοσοφία του μέτρου ήταν «όχι άλλες μελέτες στο συρτάρι».

Ειδικότερα οι στόχοι ήταν:

- ❖ Για την πιο μεγάλη δραστηριότητα του μέτρου (τη μελέτη προώθησης επιχειρήσεων και επενδύσεων), η άμεση βοήθεια στην ανάπτυξη της επαρχίας με τη i) δημιουργία φακέλων για μεγάλα έργα για παραλιακό και ορεινό τουρισμό όλο το χρόνο, ii) με πλήρες σχέδιο υλοποίησης και την προσέλκυση επενδυτών και αποδήμων, iii) με διεθνή καμπάνια προβολής και δημοσίων σχέσεων και επαφών.
- ❖ Για την ειδική μελέτη για την αγροτική ανάπτυξη, να βοηθηθεί ο πρωτογενής τομέας με προτάσεις για τη χρήση γης στην περιοχή και με προτάσεις για καλλιέργειες και άλλες αναπτυξιακές δραστηριότητες για άμεση εφαρμογή.
- ❖ Για τις μελέτες αποκατάστασης και χρήσης σπουδαίου Ενετικού μνημείου (Φραγκοκάστελο) αλλά και μνημείων νεότερων χρόνων (Κουλέδες, Πύργος Αληδάκη), η ανάδειξη σπουδαίων ανθρωπογενών μνημείων στα οποία εκτελούνται παράλληλα εργασίες συντήρησης.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα ήταν 1 έργο στην Ομάδα Τοπικής Δράσης, 1 έργο σε Ο.Τ.Α και 2 έργα σε άλλους φορείς.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου, αφορούσε 4 έργα δημιουργίας υποδομής.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία, αφορούσε 2 έργα για τεχνική βοήθεια σχετικά με την τοπική ανάπτυξη-αναπτυξιακές μελέτες και 2 έργα για τεχνική βοήθεια και άλλες δραστηριότητες.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου, έγιναν δύο μελέτες για υποδομές-περιβάλλον, 1 μελέτη για το παραγωγικό δυναμικό και 1 μελέτη έρευνας αγοράς.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον, αφορούν την ορθολογική τουριστική παρέμβαση μέσα από ενιαία στρατηγική και τη στήριξη και προβολή τουριστικών προϊόντων, για τις επιπτώσεις στο φυσικό-πολιτιστικό περιβάλλον αφορούν την ανάδειξη και αξιοποίηση τουριστικών πόρων και την προστασία περιβάλλοντος και βελτίωση της ποιότητας ζωής και για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον, αφορούν τη συγκράτηση του πληθυσμού στον αγροτικό χώρο, τη σύνδεση μεταναστών με τον τόπο καταγωγής και την ενίσχυση αθλητικών δραστηριοτήτων.

Μέτρο 2: "Επαγγελματική κατάρτιση"

Στο μέτρο αυτό πραγματοποιήθηκε ένα έργο. Ο στόχος του μέτρου της επαγγελματικής κατάρτισης, ήταν να βοηθήσει σημαντικά στην αναπτυξιακή διαδικασία με την ενεργοποίηση νέων κατοίκων της περιοχής δράσης και να τους προσδώσει ουσιαστικές γνώσεις στα θέματα που αναφέρονται παρακάτω. Τα σχετικά με την εκπαίδευση θέματα είναι:

- Για την παροχή υπηρεσιών στον τουριστικό χώρο και τον αγροτουρισμό.
- Για ειδικά προϊόντα ποιότητας όπως βιολογικά λαχανικά, προϊόντα αγροκτήματος και άλλα προϊόντα.
- Για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις για θέματα μάρκετινγκ, προώθησης πωλήσεων, έρευνες αγοράς.
- Για περιβαλλοντικά θέματα.
- Για θέματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η συμμετοχή στην επιμόρφωση από πλευράς κατοίκων ήταν ικανοποιητική.

Πορεία υλοποίησης του μέτρου

Για το σχεδιασμό των σεμιναρίων, δόθηκαν στους προέδρους των κοινοτήτων ερωτηματολόγια χωρίς τελικά να είναι δεσμευτικά για το τελικό πρόγραμμα επιμόρφωσης. Οι περιοχές που έγιναν τα σεμινάρια επελέγησαν με κριτήριο τη ζήτηση από πλευράς κατοίκων, που εκπληρούσαν όμως τα κριτήρια γραμματικών γνώσεων, της μόνιμης κατοικίας, της ηλικίας. Σε σχέση με τους στόχους και το τελικό αποτέλεσμα, η επιμόρφωση έχει βγάλει από την αδράνεια αρκετούς νέους και τους έχει προσδώσει ουσιαστικές γνώσεις.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 1 έργο στην Ομάδα Τοπικής Δράσης.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 1 έργο για επαγγελματική κατάρτιση-τοπική ανάπτυξη.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου στην επαγγελματική κατάρτιση πραγματοποιήθηκαν 300 ώρες κατάρτισης.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον, αφορούν την αύξηση ενδιαφέροντος των κατοίκων για πληροφόρηση και αξιοποίηση των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων, για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον, αφορούν την αύξηση της πολιτιστικής κίνησης και ανάδειξης της πολιτιστικής ταυτότητας.

Μέτρο 3: "Αγροτουρισμός"

Στο μέτρο αυτό υλοποιήθηκαν τελικά 52 έργα. Ο στόχος του μέτρου ήταν να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για προσέλκυση τουρισμού και αύξηση των διανυκτερεύσεων. Η σύγχρονη τάση για βραχύτερες διακοπές αλλά πιο συχνές και η έλξη των κατοίκων των πόλεων για ενδιαφέροντα μέρη που δεν έχουν υποβαθμιστεί περιβαλλοντικά και παρέχουν υγιεινή ζωή και καθαρό αέρα, λειτουργούν προς την κατεύθυνση του οικολογικού και έξυπνου τουρισμού, που οι αγροτικές περιοχές έχουν τα εφόδια να προσφέρουν. Ο αγροτουρισμός μπορεί επίσης να ανοίξει το δρόμο στη διαφοροποίηση στη γεωργία, δημιουργώντας διεξόδους για τα τοπικά προϊόντα.

Οι στόχοι των δραστηριοτήτων στο μέτρο αυτό ήταν:

- Να δημιουργήσει μία πολύ πετυχημένη οικονομική δραστηριότητα, δημιουργώντας και θέσεις εργασίας για τον ευαίσθητο από πλευράς απασχόλησης γυναικείο πληθυσμό, καθώς και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. Αυτό γίνεται με την αναστύλωση παραδοσιακών κτισμάτων για να χρησιμοποιηθούν σαν αγροτουριστικά καταλύματα. Σημαντικό σ' αυτά τα έργα, ήταν ότι δημιουργήθηκαν εξωγεωργικές δραστηριότητες σε χώρους καθαρά αγροτικούς και κτηνοτροφικούς.
- Να αξιοποιήσει περιοχές μοναδικής ομορφιάς αλλά δυσπρόσιτες, με τον ορεινό και φυσιολατρικό τουρισμό, επίσης με την ανάδειξη χώρων με φυσικό κάλλος όπως τα μονοπάτια και τα φαράγγια, καθώς και μικρά έργα υποδομής.
- Να δημιουργηθούν πόλοι έλξης για ξένους και ντόπιους επισκέπτες με την αποκατάσταση παραδοσιακών δρόμων και πλατειών, τη δημιουργία μουσείων ιστορικών και φυσιολατρικών καθώς και την ανάδειξη μνημείων.
- Να προωθηθεί η περιοχή με συμμετοχή σε εκθέσεις, αφίσες και άλλες δραστηριότητες.

Η Ομάδα Τοπικής Δράσης δεν σταμάτησε στην ενίσχυση της κατασκευής του αγροτουριστικού καταλύματος αλλά βοήθησε στην προώθηση του προϊόντος με καταχώρηση των διευθύνσεων και τηλεφώνων των ιδιοκτητών, σε συνεργασία με το Πολυτεχνείο Κρήτης, σε μία σελίδα στο διεθνές δίκτυο Internet, καθώς και με επαφές με τουριστικά γραφεία.

Πορεία υλοποίησης μέτρου

Η δημιουργία του δικτύου των παραδοσιακών κτισμάτων καθώς και οι επεμβάσεις σε χώρους φυσικού κάλλους, ή ιστορικού ενδιαφέροντος, ή η υποβοήθηση της διατήρησης της ιστορικής μνήμης δείχνουν με την πρώτη επαφή σαν ασύνδετες ενέργειες. Η πολύπλευρη παρέμβαση του προγράμματος δικαιολογείται από την ανάγκη να προσελκύσει και να κρατήσει τον επισκέπτη με τα ποικίλα ενδιαφέροντα και αυτός ήταν και ο στόχος του μέτρου. Το πλήθος των δραστηριοτήτων στο μέτρο αυτό καθώς και η σχετική ανομοιομορφία τους κάνει δύσκολη την ιχνηλάτηση της πορείας τους. Σε γενικές γραμμές:

- Τα αγροτουριστικά ενείχαν τον κίνδυνο να παρουσιάσουν ιδιομορφίες μακριά από τα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, πράγμα που δεν έγινε εξαιτίας της ευαισθησίας των ιδιοκτητών και της απευθείας επαφής της ομάδας με τους μηχανικούς των δικαιούχων. Επίσης η εξασφάλιση της μετέπειτα χρήσης των αναστυλωμένων κτισμάτων σαν αγροτουριστικά, έγινε με την υποχρέωση των ιδιοκτητών πέρα από τους όρους της σύμβασης για δεκαετή ενοικίαση των αγροτουριστικών, να κάνουν έναρξη επαγγέλματος στην εφορία με το συγκεκριμένο αντικείμενο και να αποκτήσουν την ειδική άδεια από τον ΕΟΤ για την ενοικίαση των καταλυμάτων.
- Οι δραστηριότητες που σχετίζονταν με μνημεία, υλοποιήθηκαν από τους αρμόδιους, δηλαδή τις εφορίες Κλασικών ή Βυζαντινών αρχαιοτήτων με σεβασμό στο αντικείμενο. Σχετικά με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα επισημαίνεται ότι τα μνημεία αυτά δέχονταν επισκέπτες όπως και πριν την εφαρμογή του προγράμματος, όμως η ειδοποιός διαφορά είναι ότι μετά την εφαρμογή, οι επισκέπτες αυτοί δεν έφευγαν απογοητευμένοι από την εγκατάλειψη και την κακή συντήρηση και έτσι γινόταν ελκυστική και η επόμενη επίσκεψη.
- Οι παρεμβάσεις σε περιοχές φυσικού κάλους είχαν τη δυσκολία της απόφασης του είδους της παρέμβασης αφού υπήρχε έλλειψη και χρημάτων και ειδικών. Παρόλα αυτά και σε σχέση με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα οι περιοχές αυτές είχαν γίνει πόλοι έλξης και είχαν ενταχθεί σε προγράμματα εκδρομών τουριστικών γραφείων.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 20 έργα σε ιδιώτες γεωργούς, 20 έργα σε ατομικές επιχειρήσεις ιδιωτών, 6 έργα σε Ο.Τ.Α και 6 έργα σε άλλους φορείς.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου αφορά 43 έργα σε νέες παραγωγικές μονάδες, 2 έργα σε οργάνωση λειτουργίας της υφιστάμενης μονάδας, 6 έργα δημιουργίας υποδομής και 1 έργο άλλης φύσης.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 42 έργα για τον αγροτουρισμό-αξιοποίηση κτιρίων και αγροτικών οικισμών, 2 έργα για τον αγροτουρισμό-προώθηση πωλήσεων, 4 έργα για τον αγροτουρισμό-μέτρα για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, 1 έργο που αφορούσε διαμορφώσεις-αναπλάσεις, 1 έργο που αφορούσε την οδοποιία και 2 έργα που αφορούσαν την ανάδειξη χώρων.
- Η επίδραση του μέτρου στην απασχόληση αφορούσε τη δημιουργία 45 νέων μόνιμων θέσεων εργασίας και 56 νέων εποχιακών θέσεων εργασίας.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου στα καταλύματα υπήρξαν 43 νέα καταλύματα, 110 νέα δωμάτια, 220 νέες κλίνες, ενώ η τουριστική περίοδος από 7 μήνες που ήταν πριν, επεκτάθηκε σε 12 μήνες. Σε ότι αφορά τη δημιουργία υποδομών, πραγματοποιήθηκαν 3 πολιτιστικά κέντρα-μουσεία, 1 διαμόρφωση-διάπλαση, 2 έργα ανάδειξης χώρων, 17 χιλιόμετρα οδοποιίας και 20 χιλιόμετρα σε μονοπάτια-διαδρομές. Σε ότι αφορά την προβολή και την προώθηση προϊόντων πραγματοποιήθηκε συμμετοχή σε εκθέσεις και η προώθηση φυλλαδίων και εντύπων.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον, αφορούν την αύξηση του αγροτικού και τοπικού εισοδήματος, τη στήριξη της απασχόλησης, την τουριστική ανάπτυξη ήπιας μορφής, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την αύξηση συμπληρωματικού εισοδήματος, την αύξηση επισκεπτών στην περιοχή, την τουριστική προβολή της περιοχής, την οργανωμένη προσφορά υπηρεσιών, τη στήριξη πρωτοβουλιών των γυναικών, την αξιοποίηση συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής, τη βελτίωση χρονοαποστάσεων και μείωση της διάρκειας των μετακινήσεων, την αύξηση της επιβατικής κίνησης, την αύξηση του τοπικού εισοδήματος, την αύξηση της αναλογίας των κλινών ανά 1000 κατοίκους, την αύξηση του αριθμού των θέσεων εργασίας και την προώθηση νέων συμβολαίων συνεργασίας. Για τις επιπτώσεις στο φυσικό-πολιτιστικό περιβάλλον, οι δείκτες αφορούν την ανάδειξη και αξιοποίηση τουριστικών πόρων, την αναβάθμιση της περιοχής, την καλλιέργεια οικολογικής συνείδησης, την αξιοποίηση περιοχών φυσικού κάλλους, τη διατήρηση και προβολή πολιτιστικής κληρονομιάς, την προστασία του περιβάλλοντος και βελτίωση της ποιότητας ζωής, την αξιοποίηση παραδοσιακής κληρονομιάς και την προβολή ιστορικών και φυσικών πλεονεκτημάτων της περιοχής. Για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον, οι δείκτες αφορούν τη συγκράτηση του πληθυσμού στον αγροτικό χώρο, τη βελτίωση της κοινωνικής υποδομής, τη σύνδεση μεταναστών με τον τόπο καταγωγής, τη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού και την αναβίωση οικισμών με τη δημιουργία αναπτυξιακού κλίματος, τη βελτίωση συνθηκών ζωής στους ορεινούς οικισμούς, η αύξηση της πολιτιστικής κίνησης και ανάδειξης της πολιτιστικής ταυτότητας και την ενθάρρυνση τοπικών πρωτοβουλιών.

Μέτρο 4: "Μμε, χειροτεχνία, υπηρεσία ακτίνας δράσης"

Στο μέτρο υλοποιήθηκαν τελικά 7 έργα. Στόχος του μέτρου ήταν η ανάδειξη της τοπικής επιχειρηματικής ικανότητας και δραστηριότητας με τη δημιουργία βιώσιμων βιοτεχνικών μονάδων μικρού μεγέθους και η ανάπτυξη, προβολή και ανάδειξη τοπικών παραδοσιακών δραστηριοτήτων χειροτεχνίας και οικοτεχνίας του τόπου. Αυτά θα γινόντουσαν με τη δημιουργία νέων καθώς και τον εκσυγχρονισμό υπαρχόντων Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων.

Έτσι ενισχύθηκαν επιχειρηματίες για την κατασκευή επίπλων ή ξύλινων κατασκευών, ένας συνεταιρισμός γυναικών που ασχολείται με την παραγωγή και εμπορία προϊόντων υφαντικής, επενδύσεις για την παραγωγή και επεξεργασία αδρανών υλικών, εκτροφείο θηραμάτων και η εκμετάλλευση του ξυνόπερου στον Καλλικράτη Σφακίων. Πρέπει επίσης να τονιστεί η συμπληρωματικότητα των επενδύσεων με άλλες δράσεις και οι πολλαπλασιαστικές τους θετικές επιπτώσεις.

Πορεία υλοποίησης μέτρου

Οι επιχειρήσεις αυτές στην πλειοψηφία τους είχαν την ετοιμότητα να απορροφήσουν πόρους και να επενδύσουν αποτελεσματικά και άμεσα. Οι καινούργιες επιχειρήσεις αντιμετώπισαν δυσκολίες λόγω έλλειψης τεχνογνωσίας. Σε σχέση με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα αναφέρεται ότι οι δικαιούχοι κατάφεραν σε πολύ μικρούς χρόνους να αξιοποιήσουν την χρηματική ενίσχυση και να αυξήσουν άμεσα τη δραστηριότητα τους με όφελος και για την περιοχή δράσης.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 6 έργα σε ατομικές επιχειρήσεις και 1 έργο σε συνεταιρισμό.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου αφορά 2 έργα νέας παραγωγικής μονάδας, 1 έργο επέκτασης της υφιστάμενης μονάδας, 3 έργα ανανέωσης εξοπλισμού και ένα έργο δημιουργίας υποδομής.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 1 έργο εμπορίας-καθιέρωση ταυτότητας των προϊόντων, 5 έργα εμπορίας-βελτίωσης τεχνολογιών παραγωγής και μεταποίησης και 1 έργο που αφορά την εμπορία και άλλα μέτρα.
- Η επίδραση του μέτρου στην απασχόληση αφορούσε τη δημιουργία 11 μόνιμων νέων θέσεων εργασίας, 14 εποχιακές νέες θέσεις εργασίας και τη διατήρηση 10 θέσεων εργασίας.
- Σε ό,τι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου, πραγματοποιήθηκε μία μελέτη στο παραγωγικό δυναμικό (φυσικούς και ανθρώπινους πόρους), στην οργάνωση παραγωγής πραγματοποιήθηκαν 4 έργα βελτίωσης τεχνολογιών παραγωγής καθώς και η προώθηση νέων προϊόντων.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον αφορούν την αύξηση του αγροτικού και τοπικού εισοδήματος, τη στήριξη της απασχόλησης, τη βελτίωση της παραγωγικότητας με χρήση σύγχρονης τεχνολογίας, την επιμήκυνση τουριστικής περιόδου, την αύξηση συμπληρωματικού εισοδήματος, τη στήριξη πρωτοβουλιών των γυναικών, τη στήριξη μικρομεσαίων επιχειρήσεων με έμφαση στον εκσυγχρονισμό, την παραγωγικότητα και την καινοτομία, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, την αξιοποίηση συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής, τη στήριξη παραγωγής νέων προϊόντων και υπηρεσιών, την αύξηση του τοπικού εισοδήματος, την αύξηση αριθμού νέων θέσεων και την προώθηση νέων συμβολαίων εργασίας. Για τις επιπτώσεις στο φυσικό-πολιτιστικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούν τη διατήρηση και προβολή πολιτιστικής κληρονομιάς και την αξιοποίηση της παραδοσιακής κληρονομιάς. Για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούν τη συγκράτηση του πληθυσμού στον αγροτικό χώρο, τη συγκράτηση του πληθυσμού και αναβίωση οικισμών με τη δημιουργία αναπτυξιακού κλίματος και την ενθάρρυνση τοπικών πρωτοβουλιών.

Μέτρο 5: "Αξιοποίηση εμπορία αγροτικών προϊόντων"

Στο μέτρο αυτό ολοκληρώθηκαν τελικά 4 έργα. Ο στόχος του μέτρου ήταν η προώθηση της αξιοποίησης και εμπορίας αγροτικών προϊόντων με τη δημιουργία βιώσιμων βιοτεχνικών μονάδων μικρού μεγέθους για την τυποποίηση πατάτας, την παραγωγή και εμπορία τσικουδιάς, την εμφιάλωση κρασιού, την παραγωγή αρωματικών φυτών και τη γενικότερη προβολή τους. Τα παραπάνω έγιναν με τη δημιουργία νέων καθώς και με τον εκσυγχρονισμό υπαρχόντων μικρομεσαίων επιχειρήσεων σχετικών με την εμπορία των αγροτικών προϊόντων. Πρέπει επίσης να τονιστεί η συμπληρωματικότητα των επενδύσεων με άλλες δράσεις και οι πολλαπλασιαστικές τους θετικές επιπτώσεις.

Πορεία υλοποίησης μέτρου

Στην πλειοψηφία τους οι νέες επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν όλες τις δυσκολίες της καθετοποίησης τους σχετικά με τη λειτουργία τους και τα δίκτυα διανομής. Σε σχέση με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα έγινε κατορθωτό να γίνουν παραγωγικές επενδύσεις με αξιόλογη δραστηριότητα και μέλλον.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 3 έργα σε ατομικές επιχειρήσεις, 1 έργο σε Ανώνυμη Εταιρία, 1 έργο σε Ομάδα Τοπικής Δράσης και 1 έργο σε άλλο φορέα.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου αφορούσε 3 έργα νέων παραγωγικών μονάδων, 1 έργο επέκτασης υφιστάμενης μονάδας, 1 έργο ανανέωσης εξοπλισμού και 1 έργο οργάνωσης λειτουργίας υφιστάμενης μονάδας.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 1 έργο τεχνικής βοήθειας στους φορείς σχεδίων ανάπτυξης, 1 έργο τεχνικής βοήθειας σε ήδη ισχύουσες δραστηριότητες, 2 έργα μικρομεσαίων επιχειρήσεων-συνδεδεμένες με γεωργικές και δασοκομικές δραστηριότητες στο τελικό στάδιο, 1 έργο εμπορίας-βελτίωση τεχνολογιών παραγωγής και μεταποίησης και 1 έργο που αφορά την εμπορία και άλλα μέτρα.
- Η επίδραση του μέτρου στην απασχόληση αφορούσε 4 νέες μόνιμες θέσεις εργασίας, 7 νέες εποχιακές θέσεις εργασίας και η διατήρηση 3 θέσεων εργασίας.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου στη δημιουργία υποδομών πραγματοποιήθηκε η προβολή της περιοχής μέσω προγραμμάτων υποστήριξης ανάπτυξης, στην οργάνωση της παραγωγής πραγματοποιήθηκαν 3 προγράμματα βελτίωσης τεχνολογιών παραγωγής, στην προβολή-προώθηση προϊόντων, πραγματοποιήθηκε συμμετοχή σε εκθέσεις.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον αφορούσαν την αύξηση αγροτικού και τοπικού εισοδήματος, τη στήριξη της απασχόλησης, την προώθηση των τοπικών προϊόντων τη στήριξη και προβολή τουριστικών προϊόντων, την αύξηση συμπληρωματικού εισοδήματος, την αύξηση επισκεπτών στην περιοχή, την τουριστική προβολή της περιοχής, την προβολή τοπικού προγράμματος, την αξιοποίηση τοπικής αγροτικής περιοχής, την οργανωμένη προσφορά υπηρεσιών, τη στήριξη μικρομεσαίων επιχειρήσεων με έμφαση στον εκσυγχρονισμό, την παραγωγικότητα και την καινοτομία, την αύξηση ανταγωνιστικότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, την αξιοποίηση συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής, την αύξηση εμπορευματικής κίνησης, την αύξηση τοπικού εισοδήματος, την αύξηση αριθμού θέσεων εργασίας και η προώθηση νέων συμβολαίων συνεργασίας. Για τις επιπτώσεις στο φυσικό-πολιτιστικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούσαν την αναβάθμιση της περιοχής και την προστασία της πανίδας και της χλωρίδας της περιοχής. Για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούσαν τη

συγκράτηση του πληθυσμού στον αγροτικό χώρο και την ενθάρρυνση τοπικών πρωτοβουλιών.

Μέτρο 6: "Άλλα μέτρα"

Στο μέτρο αυτό υλοποιήθηκαν τελικά 7 έργα. Στην προσπάθειά του ο Ο.Α.ΔΥ.Κ να τονώσει την πολιτιστική κίνηση και την κοινωνική ζωή σε μερικές κοινότητες ενέταξε στο χρηματοδοτικό σχέδιο την αναστύλωση κτιρίων ώστε να χρησιμοποιηθούν σαν πνευματικά και πολιτιστικά κέντρα. Στόχος του μέτρου ήταν οι δραστηριότητες να προσδώσουν προστιθέμενη αξία στο τουριστικό προϊόν με κοινωνικοπολιτιστικές εκδηλώσεις, καθώς και η προσέλκυση τουριστών με την αξιοποίηση της πλούσιας ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως και η ενδυνάμωση του κοινωνικού ιστού.

Πορεία υλοποίησης μέτρου

Στο μέτρο αυτό οι επενδύσεις ήταν από τις πιο δύσκολες του προγράμματος αφού η ευελιξία των ιδιωτών αντικαθίσταται από την δυσκαμψία της τοπικής αυτοδιοίκησης, σε σχέση με την εξεύρεση της ίδιας συμμετοχής. Σχετικά με την τεχνική και λογιστική παρακολούθηση, ιδιαίτερη βοήθεια στα έργα αυτά έδωσε ο Ο.Α.ΔΥ.Κ με την υπογραφή προγραμματικών συμβάσεων και την ανάληψη της τεχνικής και λογιστικής στήριξης. Σε σχέση με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα οι δραστηριότητες δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη αρκετών κοινοτήτων και προσέδωσαν πολλαπλά οφέλη κοινωνικοοικονομικά.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 1 έργο σε συνεταιρισμό, 4 έργα σε Ο.Τ.Α και 2 έργα σε άλλους φορείς.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου αφορούσε 7 έργα δημιουργίας υποδομής.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 1 έργο τεχνικής βοήθειας και άλλων δραστηριοτήτων 2 έργα αγροτουρισμού-αξιοποίηση κτιρίων και αγροτικών οικισμών, 2 έργα αγροτουρισμού-μέτρα για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και 2 έργα που αφορούν την προβολή-προώθηση και υποστήριξη της ανάπτυξης.
- Η επίδραση του μέτρου στην απασχόληση αφορούσε τη δημιουργία 6 νέων θέσεων εργασίας.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου πραγματοποιήθηκε μία μελέτη για υποδομές και περιβάλλον, στη δημιουργία υποδομών πραγματοποιήθηκαν 5 πολιτιστικά κέντρα-μουσεία, 1 έργο προβολής περιοχής –προγράμματος-υποστήριξη ανάπτυξης και 1 έργο διαμόρφωσης ανάπλασης.

- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον αφορούσαν τη στήριξη της απασχόλησης, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την αύξηση του συμπληρωματικού εισοδήματος, την αύξηση επισκεπτών στην περιοχή, την αξιοποίηση συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής, την αύξηση επιβατικής κίνησης, την αύξηση τοπικού εισοδήματος και την αύξηση αριθμού θέσεων εργασίας. Για τις επιπτώσεις στο φυσικό-πολιτιστικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούσαν την αναβάθμιση της περιοχής, τη διατήρηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, την αξιοποίηση παραδοσιακής κληρονομιάς και την προβολή ιστορικών και φυσικών πλεονεκτημάτων της περιοχής. Για τις επιπτώσεις στο κοινωνικό περιβάλλον οι δείκτες του μέτρου αφορούσαν τη συγκράτηση του πληθυσμού στον αγροτικό χώρο, τη στήριξη κοινωνικών δραστηριοτήτων, τη βελτίωση κοινωνικής υποδομής και την ενθάρρυνση τοπικών πρωτοβουλιών.

Μέτρο 7: "Ομάδα Τοπικής Δράσης"

Στόχος του μέτρου ήταν να δημιουργηθεί το γραφείο Κοινοτικών Προγραμμάτων για να υλοποιήσει το LEADER I καθώς και να υποβάλει προτάσεις και να διαχειριστεί και άλλα κοινοτικά προγράμματα για την ανάπτυξη της περιοχής δράσης του Οργανισμού. Σχετικά με το δίκτυο τηλεματικής έγινε προσπάθεια για on line δυνατότητα επικοινωνίας και πληροφόρησης με το Ελληνικό και διεθνές δίκτυο LEADER και σύνδεση με διεθνή δίκτυα. Επίσης έγινε προσπάθεια να προσφερθεί η δυνατότητα της ηλεκτρονικής απευθείας πληροφόρησης στους φορείς του προγράμματος σε θέματα που τους ενδιέφεραν.

Πορεία υλοποίησης του μέτρου

Στην προσπάθειά του αυτή το γραφείο κοινοτικών προγραμμάτων είχε τη βοήθεια από τα άλλα τμήματα του Οργανισμού, όπως το τμήμα κίνησης κεφαλαίων και λογιστηρίου, το τμήμα προσωπικού, το τμήμα μελετών, το τμήμα προγραμματισμού έργων, το τμήμα εκτέλεσης και λειτουργίας έργων. Σε σχέση με τους αρχικούς στόχους και το τελικό αποτέλεσμα, ο Ο.Α.ΔΥ.Κ είχε καταστεί μία ισχυρή Ομάδα Τοπικής Δράσης με επεξεργασμένη δυνατότητα επαφών και συνεργασίας και καταχωρημένη τεχνογνωσία με αποτέλεσμα να είναι από τις ομάδες που αύξησαν τους προϋπολογισμούς τους στο LEADER I, διεκδίκησαν υψηλό προϋπολογισμό στο LEADER II και υλοποίησαν παράλληλα και άλλα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αποτελέσματα μέτρου

- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με την ιδιότητα του φορέα, ήταν 2 έργα στην Ομάδα Τοπικής Δράσης.
- Ο αριθμός των έργων σε σχέση με τη φύση του έργου, αφορούσε 2 έργα δημιουργίας υποδομής.
- Ο αριθμός των έργων κατά κατηγορία αφορούσε 2 έργα τεχνικής βοήθειας στους φορείς σχεδίων ανάπτυξης.
- Σε ότι αφορά τους ποσοτικούς και φυσικούς δείκτες του μέτρου στη δημιουργία υποδομών πραγματοποιήθηκε 1 έργο δικτύου τηλεματικής.
- Οι δείκτες επιπτώσεων του μέτρου για τις επιπτώσεις στο παραγωγικό περιβάλλον αφορούσαν τη βελτίωση της παραγωγικότητας με χρήση σύγχρονης τεχνολογίας και τη βελτίωση της ποιότητας παρεχόμενων υπηρεσιών.

6.2 Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER II

6.2.1 Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER II στο Νομό Χανίων

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER II πραγματοποιήθηκε ώστε να συμπληρώσει και να συνεχίσει τα θετικά αποτελέσματα της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER I. Η περιοχή που επιλέγεται από την Ομάδα Τοπικής Δράσης για την εφαρμογή του προγράμματος για το Νομό Χανίων είναι η περιοχή που περιλαμβάνει τις ορεινές και προβληματικές Κοινότητες των Επαρχιών Αποκορώνου, Κισάμου, Κυδωνίας, Σελίνου και Σφακίων. Ο χαρακτηρισμός των Κοινοτήτων σαν ορεινές και προβληματικές έχει γίνει από το Υπουργείο Γεωργίας και είναι σύμφωνος με την Οδηγία 75/268 της ΕΟΚ.

Η πληθυσμιακή κατανομή καθώς και η κατανομή δραστηριοτήτων και εξυπηρετήσεων στη Δυτική Κρήτη εμφανίζεται ιδιαίτερα ανισομερής με συγκέντρωση στη Βόρεια ζώνη έναντι του υπόλοιπου χώρου. Οι μεταβολές που παρατηρούνται στον πληθυσμό της περιοχής κατά τις παρελθούσες δεκαετίες, εμφανίζουν την αποδυνάμωση και την τάση ερήμωσης των ορεινών περιοχών και τη συγκέντρωση του πληθυσμού στις αστικές, περιαστικές ζώνες και στις ζώνες ανάπτυξης που βρίσκονται στο πεδινό Βόρειο μέρος.

Η μη επιλέξιμη περιοχή απορρόφησε και απορροφά κατά κύριο λόγο τον πληθυσμό και τους οικονομικούς πόρους της ενδοχώρας. Σ' αυτήν πραγματοποιήθηκε γρήγορη ανάπτυξη, σ' αυτή βρίσκεται συγκεντρωμένο το μεγάλο μέρος των οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων της περιοχής Δυτικής Κρήτης.

Στον αγροτικό τομέα, στην περιοχή είναι ανεπτυγμένα και αναπτύσσονται τα μεγάλα αρδευτικά έργα και βρίσκονται οι αρδευόμενες καλλιέργειες και πραγματοποιούνται οι μεγαλύτερες κατά στρέμμα αποδόσεις. Στην περιοχή επιλογής υπάρχει ο μεγαλύτερος βαθμός αγροτικής απασχόλησης, ο πληθυσμός κατά τη συντριπτική του πλειοψηφία δραστηριοποιείται στον τομέα της γεωργίας και κτηνοτροφίας. Το παραγόμενο κατά κεφαλήν εισόδημα είναι το μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο των πεδινών, εύφορων και αρδευόμενων περιοχών.

Μέσα στην περιοχή επιλογής ανάλογα με τη γεωμορφολογία και τους ιστορικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες, διαμορφώνονται μικροπεριοχές με ιδιαίτερη εσωτερική λειτουργική συνοχή και με ιδιαίτερα επιμέρους προβλήματα και σχέσεις. Όλες τους έχουν εξάρτηση από τα αστικά κέντρα και στη συγκεκριμένη περίπτωση από το Νομό Χανίων.

Στόχοι και προσανατολισμοί του προγράμματος

Συνολικά η περιοχή Δυτικής Κρήτης και ειδικότερα η περιοχή επιλογής του Νομού Χανίων, έχει πολύ μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης οι οποίες βασίζονται στους ανθρώπινους, φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους που διαθέτει.

Ο Ο.Α.ΔΥ.Κ και οι συνεργαζόμενοι Εταίροι με την πρόταση που υπέβαλαν, αποσκοπούσαν στην εφαρμογή ενός προγράμματος βιώσιμης ανάπτυξης, που θα ενισχύει τις αγροτικές περιοχές που φθίνουν και θα τους δίνει τη δυνατότητα αναστροφής από την ακολουθούμενη καθοδική πορεία, προωθώντας ενέργειες ενίσχυσης και εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών τομέων της αγροτικής οικονομίας και συμπλήρωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων με νέες.

Η στρατηγική του προγράμματος:

- Απέβλεπε στην ανάπτυξη των πλέον υποβαθμισμένων περιοχών της ενδοχώρας του Νομού Χανίων, επιδιώκοντας την εξισορρόπηση και τη διόρθωση της ανισορροπίας ανάπτυξης στην περιοχή.
- Έδινε έμφαση στην ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων στους αγροτικούς πληθυσμούς της υπαίθρου, κυρίως των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, στον εκσυγχρονισμό των παραδοσιακών εκμεταλλεύσεων και την προστασία του περιβάλλοντος.

Με τις προτεινόμενες ενέργειες του προγράμματος επιδιώκεται για την περιοχή επιλογής η διαφοροποιημένη και ολοκληρωμένη οικονομική ανάπτυξη η οποία να επιτρέπει:

- Την ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε μικροπεριοχής.
- Την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των τοπικών πόρων, αναζητώντας για κάθε τομέα τις καταλληλότερες μορφές παρέμβασης, συνεργασίας και συμπληρωματικότητας.
- Τη διατήρηση ενός διαφοροποιημένου κοινωνικοοικονομικού ιστού, με επιχειρήσεις στους διάφορους οικονομικούς τομείς, ώστε να επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ελαστικότητα στην απασχόληση, τα εισοδήματα και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες.
- Την ισόρροπη ανάπτυξη της περιοχής, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της ή θα έχει προϋπόθεσή της και την ανάγκη προστασίας και αξιοποίησης του περιβάλλοντος.

Θεωρείται σημαντικό αφενός, να διατηρηθούν και να τονιστούν τα χαρακτηριστικά που καθορίζουν την "ιδιαιτερότητα" και αφετέρου να προωθηθεί μία διαδικασία διαφοροποιημένης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης, η οποία θα βασίζεται ακριβώς σε αυτά τα χαρακτηριστικά.

Στα πλαίσια του προγράμματος και σε συμφωνία με τους στόχους της πρωτοβουλίας, προκρίνονται νέοι προσανατολισμοί και νέες δράσεις παράλληλα με δράσεις που καθιστούν δυναμικότερες υφιστάμενες δραστηριότητες σε μία προσπάθεια αναζήτησης διεξόδων ανάπτυξης στην καθυστερημένη ζώνη της περιοχής επιλογής του Νομού Χανίων.

Στην κατεύθυνση του προγράμματος συσπειρώνεται μεγάλο μέρος των τοπικών κοινωνιών. Η κινητοποίηση του τοπικού πληθυσμού αποτελεί στρατηγική επιλογή της ΟΤΔ, θεωρείται προϋπόθεση επιτυχίας του προγράμματος και επίτευξης μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων ανάπτυξης. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην αξιοποίηση επιστημονικού δυναμικού της περιοχής στη συσπείρωση και

ενεργοποίηση των κεντρικών Φορέων και Δημόσιων Υπηρεσιών στους στόχους και την υλοποίηση του προγράμματος.

Με την εφαρμογή του προγράμματος επιδιώχθηκε να δημιουργηθεί ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών, να ενισχυθεί η ατομική και συλλογική βούληση στον τομέα της επιχειρηματικότητας. Επιδιώχθηκε η δημιουργία δυναμικής ανάπτυξης και ο πολλαπλασιασμός των ενεργειών στην ευρύτερη περιοχή και όχι η εξάντληση των δράσεων στα πλαίσια μόνο του χρηματοδοτικού μέσου.

Οι στοχεύσεις και επιλογές του προγράμματος είναι σε συνοχή και αντιστοιχία με τις αντίστοιχες της Περιφέρειας Κρήτης στα πλαίσια του Κ.Π.Σ. Είναι ευθυγραμμισμένες με το πνεύμα και τους στόχους της πρωτοβουλίας και των άλλων Κοινοτικών πολιτικών. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες συμπυκνώνονται σε 3 στόχους άμεσα συνδεδεμένους:

- ❖ ΣΤΟΧΟΣ 1: Ανάπτυξη νέας ολοκληρωμένης δραστηριότητας "Τουρισμός ποιότητας στις αγροτικές περιοχές" συμπληρωματικής στην τοπική οικονομία.
- ❖ ΣΤΟΧΟΣ 2: Ενίσχυση των παραγωγικών δραστηριοτήτων του αγροτικού χώρου, με τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών διαδικασιών, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των τοπικών προϊόντων, την προώθηση τους σε νέες αγορές, τη διαφοροποίηση της γεωργικής παραγωγής και την ενίσχυση της συμπληρωματικότητας του μεταποιητικού τομέα της περιοχής.
- ❖ ΣΤΟΧΟΣ 3: προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και ενσωμάτωση του στις αναπτυξιακές διαδικασίες, σε πλαίσια "βιώσιμης ανάπτυξης" της περιοχής.

Οι στόχοι του προγράμματος προωθούνται από όλα τα προτεινόμενα Μέτρα. Πιο άμεσα ο Στόχος 1 από το Μέτρο 3, ο Στόχος 2 από τα Μέτρα 4 και 5, και ο Στόχος 3 από το Μέτρο 6.

6.2.2 Αναλυτική παρουσίαση των μέτρων του Προγράμματος LEADER II

Μέτρο 1: "Παροχή τεχνικής στήριξης"

Οι δραστηριότητες του μέτρου αυτού είναι:

- Παροχή τεχνικής στήριξης για αγροτική ανάπτυξη.
- Παροχή τεχνικής βοήθειας στους φορείς σχεδίων ανάπτυξης.
- Ευαισθητοποίηση του πληθυσμού.
- Έξοδα λειτουργίας (διαχείριση και οργάνωση του σχεδίου).
- Ενισχύσεις για την απόκτηση εξοπλισμού πληροφορικής.

Το Μέτρο 1 του προγράμματος περιλαμβάνει:

- Τη διαχείριση των ενεργειών του προγράμματος κατά την υλοποίηση του με στόχο την εφαρμογή του.

- Την αξιολόγηση των επιπτώσεων από την υλοποίηση του σχεδίου καθώς και των στόχων και αποτελεσμάτων της εφαρμογής του.
- Ενέργειες και δαπάνες που αφορούν τη λειτουργία του Ο.Α.ΔΥ.Κ και συνεργαζόμενων Εταίρων για την εύρυθμη και έγκαιρη υλοποίηση του σχεδίου.

Μέτρο 2: "Επαγγελματική κατάρτιση"

Οι δραστηριότητες του μέτρου αυτού είναι:

- Κατάρτιση των υπευθύνων για τη διαχείριση και την εμπύχωση των δραστηριοτήτων του σχεδίου.
- Κατάρτιση για ειδικά θέματα, υπό μορφή σειράς μαθημάτων μικρής διάρκειας, η οποία είναι αναγκαία για την εφαρμογή ενεργειών του σχεδίου.
- Κατάρτιση για αναπτυξιακά θέματα.
- Σύνδεση του μηχανισμού παροχής εκπαίδευσης και κατάρτισης με την αναπτυξιακή διαδικασία.

Το Μέτρο 2 του προγράμματος περιλαμβάνει την κατάρτιση με τη μορφή σειράς μαθημάτων-σεμινάρια σε ειδικά θέματα του προγράμματος που θεωρούνται αναγκαία για την εφαρμογή των ενεργειών που αναφέρονται. Η προτεινόμενη θεματολογία καλύπτει κατά ομάδες ενέργειες του προγράμματος και είναι συνδεδεμένη με όλες. Στην υλοποίηση του Μέτρου προβλέπεται και αξιοποίηση της δυνατότητας Διακρατικής Συνεργασίας.

Μέτρο 3: "Αγροτουρισμός"

Ένας από τους βασικούς στόχους του μέτρου αυτού είναι ο τουρισμός ποιότητας στις αγροτικές περιοχές της ενδοχώρας. Οι δραστηριότητες του μέτρου είναι:

- Επενδύσεις μικρής κλίμακας συνδεδεμένες με τις γεωργικές δραστηριότητες.
- Επενδύσεις στα μικρά δημόσια έργα υποδομής για να ανταποκριθούν στις ανάγκες τουριστικής ζήτησης.
- Απογραφή, ανακαίνιση και αξιοποίηση ιστορικών κτιρίων και αγροτικών οικισμών τουριστικού ενδιαφέροντος.
- Ενέργειες προώθησης, έρευνα αγοράς και δημιουργία συστημάτων κράτησης δωματίων.
- Δημιουργία και οργάνωση νέων προϊόντων αγροτουρισμού.
- Ανάπλαση και ανάπτυξη κτιρίων που εκπροσωπούν την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής.
- Στήριξη της δημιουργίας και της διάδοσης των πολιτιστικών στοιχείων που εκπροσωπούν την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής.
- Προστασία αποκατάσταση και αξιοποίηση των φυσικών πόρων και του τοπίου.

Ο Ο.Α.ΔΥ.Κ με την προτεινόμενη ενέργεια αποσκοπεί να αναπτυχθεί στην περιοχή μία νέα ολοκληρωμένη δραστηριότητα. Το περιεχόμενο της ενέργειας είναι σε συμφωνία με τις σχετικές γενικότερες πολιτικές Κοινότητας και Ελλάδας και με την αναπτυξιακή πολιτική της Περιφέρειας Κρήτης. Η ενέργεια αυτή βρίσκεται σε σύνδεση και αποτελεί συνέχεια του εφαρμοζόμενου προγράμματος LEADER I.

Οι στόχοι του μέτρου 3 είναι:

- ❖ Η ανάπτυξη μίας νέας ολοκληρωμένης δραστηριότητας-συμπληρωματικής στις αγροτικές δραστηριότητες- στην ενδοχώρα της περιοχής που αξιοποιεί υπάρχουσες δυνατότητες-πόρους, παρέχει συμπληρωματικό εισόδημα στον αγροτικό πληθυσμό.
- ❖ Η αναβάθμιση της ποιότητας και ο εμπλουτισμός- διαφοροποίηση του συνολικού τουριστικού προϊόντος περιοχής (βελτίωση επιπέδου συνολικού τουριστικού προϊόντος, άνοιγμα προς νέες μορφές τουρισμού).
- ❖ Η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.
- ❖ Η άμβλυνση της κυριαρχίας του μαζικού τουρισμού.
- ❖ Η ανάδειξη και προστασία του περιβάλλοντος (φυσικού και ανθρωπογενούς) ως τουριστικού πόρου.

Με τους παραπάνω στόχους, επιδιώχθηκε να προωθηθεί:

- Ένα νέο είδος τουρισμού που προάγει την αγροτική ανάπτυξη, σέβεται τον πολιτισμό και προσέχει το περιβάλλον. Παράλληλα αυξάνει τη δύναμη της περιοχής στην αγορά και αξιοποιεί το δυναμικό της.
- Η ανάπτυξη ενός τουρισμού ποιότητας, που δημιουργεί θέσεις απασχόλησης και δραστηριότητες για τους τοπικούς πληθυσμούς, που εντάσσεται στο πρόγραμμα της σφαιρικής ανάπτυξης της περιοχής.

Από την άποψη αυτή, η στόχευση μπορεί να θεωρηθεί μία στρατηγική με μέλλον επειδή συμβάλλει στη μόνιμη εγκατάσταση του πληθυσμού, στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και μακροπρόθεσμα στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών.

Χωροθέτηση αγροτουριστικών δραστηριοτήτων

Επειδή το χρηματοδοτικό μέσο της πρωτοβουλίας είναι περιορισμένο και δεν είναι δυνατόν από τη μία να ικανοποιηθούν όλες οι απαιτήσεις ενδιαφέροντος και από την άλλη να διαχυθούν οι επιδοτούμενες δραστηριότητες σ' όλη την περιοχή παρέμβασης, επιλέχθηκαν ορισμένες μικροπεριοχές για την εφαρμογή της δραστηριότητας. Τα κριτήρια επιλεξιμότητας των μικροπεριοχών ήταν:

- Να βρίσκονται μέσα στην περιοχή αναφοράς (Ορεινές και προβληματικές Κοινότητες).
- Αποκλείεται η δυνατότητα ανάπτυξης αγροτουριστικών δραστηριοτήτων όχι μόνο στις περιοχές ελέγχου τουριστικής ανάπτυξης και στα κορεσμένα τμήματά τους, αλλά και στο σύνολο των υπερανπτυγμένων περιοχών μαζικού τουρισμού, όπου εντοπίζονται επικίνδυνες περιβαλλοντικά και λειτουργικά συγκεντρώσεις τουριστικής δραστηριότητας.
- Η διατήρηση του αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής.
- Η μικροπεριοχή να διαθέτει συγκριτικά με άλλες περισσότερους αξιοποιήσιμους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους.
- Να υπάρχει ή να συντάσσεται Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα που να προβλέπει την ανάπτυξη τέτοιων δραστηριοτήτων.
- Να υπάρχει εκδηλωμένο ενδιαφέρον στα πλαίσια της πρωτοβουλίας.

Η Επιτροπή Αξιολόγησης του Ο.Α.ΔΥ.Κ αφού πήρε υπόψη της τα πορίσματα των αναπτυξιακών μελετών της περιοχής, τις προτάσεις που διατυπώνονται στις αιτήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος, το εφαρμοζόμενο πρόγραμμα LEADER I και τα παραπάνω κριτήρια, προσδιόρισε τις μικροπεριοχές εφαρμογής του Μέτρου. Μέσα στις επιλεγόμενες μικροπεριοχές από το σύνολο των αιτήσεων χωρίς αναλυτική αξιολόγηση όρισε ένα αριθμό καταλυμάτων και τις άλλες επιμέρους δραστηριότητες που αφορούν μικρά δημόσια έργα υποδομής, ανάπλαση κτιρίων που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά, προστασία και αποκατάσταση φυσικών πόρων και του τοπίου, κατά τρόπο που να προκύπτει συμπληρωματικότητα των δραστηριοτήτων και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της δραστηριότητας του αγροτουρισμού.

Προϋποθέσεις ανάπτυξης δραστηριότητας στις μικροπεριοχές

Οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της δραστηριότητας στην περιοχή είναι:

- Ύπαρξη μιας ελάχιστης ποσότητας προσφερόμενων υπηρεσιών που να καθιστούν τη δραστηριότητα υπαρκτή, διακριτή και βιώσιμη. Από την άλλη αποτροπή της επέκτασης των δραστηριοτήτων πέραν των δυνατοτήτων υποδοχής και αποτροπή της εμφάνισης φαινομένων εσωτερικής και εξωτερικής κερδοσκοπίας, τη χειροτέρευση του περιβάλλοντος, την απώλεια της ανθρώπινης διάστασης και των προσωποποιημένων σχέσεων που αποτελούν το πιο περιζήτητο στοιχείο των οπαδών του αγροτικού τουρισμού.
- Διατήρηση μιας μέγιστης ισορροπίας μεταξύ των οικολογικών, κοινωνικοοικονομικών και πολιτιστικών συστημάτων της περιοχής.
- Συμβολή στη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων με αύξηση της προσφοράς των τοπικών υπηρεσιών και προϊόντων, που είναι τα ίδια παράγοντες ενός πιο ισχυρού τουριστικού θέλγητρου.

- Προαγωγή μιας συντονισμένης πολιτικής χωροταξίας και απαραίτητης υποδομής για την ποιότητα ζωής τόσο για τους ντόπιους όσο και για τους ξένους.

Η ολοκλήρωση της ενέργειας

Εξίσου σημαντική με τη δημιουργία της ελάχιστης υποδομής για την ανάπτυξη της ενέργειας θεωρείται ότι είναι και η ύπαρξη οργανωτικής υποδομής πολλαπλασιασμού και στήριξης της, σχεδιασμός, προγραμματισμός, οργάνωση εμπλεκόμενων, marketing-προβολή, τεχνική βοήθεια, οργάνωση της λειτουργίας των μονάδων, προσπέλαση στην αγορά, πληροφόρηση, καθώς και η επιμόρφωση-προετοιμασία των εμπλεκόμενων για το νέο ρόλο που καλούνται να παίξουν. Για το σκοπό αυτό προτείνονται στα πλαίσια της ενέργειας δραστηριότητες που αφορούν:

- Μελέτη τεκμηρίωση του συνόλου των πόρων για τον προσδιορισμό των δυνατοτήτων και την υπόδειξη μέτρων και ενεργειών πολλαπλασιασμού των εφαρμοζόμενων δραστηριοτήτων. Την οργάνωση των υπαρχόντων δραστηριοτήτων στη μορφή δικτύων, πακέτων και διαδρομών-μονοπατιών και στη συνέχεια προβολή και προώθηση τους σε διεθνές επίπεδο.
- Δημιουργία οργανωτικής υποδομής υποστήριξης της ενέργειας με την ένωση των προσώπων που την ασκούν, την παροχή τεχνικής στήριξης και εκπαίδευσης στην αγορά υπηρεσιών-γραφείων για την προβολή, προσπέλαση στην αγορά.
- Την ολοκλήρωση και επέκταση συστήματος τηλεματικής προορισμένου να υποστηρίξει την τοπική ανάπτυξη συμπεριλαμβανομένης και της ενέργειας αγροτουρισμού. Τη χρησιμοποίηση των νέων τεχνολογιών για τις ανάγκες πληροφόρησης, υποστήριξης και δικτύωσης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.
- Την διεθνή συνεργασία για την υποστήριξη των παραπάνω δραστηριοτήτων και την αξιοποίηση των δικτύων LEADER.

Μέτρο 4: "Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνία, υπηρεσίες"

Μέτρο 5: "Αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής παραγωγής"

Οι δραστηριότητες του Μέτρου 4 είναι:

- Μικρές Επιχειρήσεις, βιοτεχνία, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή ακτίνα.
- Πρόσβαση των μικρών επιχειρήσεων και των βιοτεχνιών στις υπηρεσίες.
- Δημιουργία υπηρεσιών σε τοπική κλίμακα όταν στην περιοχή παρατηρείται έλλειψή τους, οι οποίες θα καλύπτουν και τον τομέα της ανάπτυξης πολλαπλών δραστηριοτήτων των γεωργών.
- Ενισχύσεις στις καινοτόμες επενδύσεις των βιοτεχνών και των μικρών επιχειρήσεων, ιδίως για την αξιοποίηση των τοπικών φυσικών πόρων.
- Διευκόλυνση της εργασίας εξ αποστάσεως.
- Ενισχύσεις για δημιουργία επιχειρήσεων.

Οι δραστηριότητες του Μέτρου 5 είναι:

- Έρευνα των τοπικών και περιφερειακών αγορών και ανάλυση των δικτύων διανομής.
- Τεχνική βοήθεια και επενδύσεις για την παραγωγή και την αξιοποίηση χαρακτηριστικών τοπικών προϊόντων που προέρχονται από τη γεωργία, τη δασοκομία και την αλιεία.
- Μεταφορά τεχνολογίας.
- Προώθηση και σήμανση των τοπικών και περιφερειακών προϊόντων ποιότητας και σύνδεση των προϊόντων με την περιοχή τους.
- Εμπορία (δομή πωλήσεων, συμμετοχή σε εκθέσεις, σύνδεση με τα δίκτυα πωλήσεων, κεντρικές υπηρεσίες αγορών, τηλεαγορά).
- Διαφοροποίηση της γεωργικής παραγωγής και των δραστηριοτήτων των γεωργών.
- Παραγωγή εναλλακτικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Τα Μέτρα 4 και 5 του προγράμματος είναι άμεσα συνδεδεμένα από το γεγονός ότι οι προτεινόμενες δραστηριότητες 4 είναι συμπληρωματικές της 5. στα πλαίσια των Μέτρων αυτών, αναπτύσσονται δραστηριότητες που αποσκοπούν ειδικότερα:

- Στη διαφοροποίηση της αγροτικής παραγωγής και στην παραγωγή νέων και μη πλεονασματικών προϊόντων.
- Στη στήριξη και εκσυγχρονισμό κλάδων και παραγωγικών κυκλωμάτων του αγροτικού τομέα και στη δημιουργία ανταγωνιστικών προϊόντων.
- Στην ενίσχυση ενώσεων παραγωγών, τη δημιουργία μηχανισμών και υπηρεσιών για την εμπορία και προώθηση των τοπικών προϊόντων προς νέες αγορές.
- Στην ενίσχυση της μεταποίησης των προϊόντων του πρωτογενή τομέα και στην καθετοποίηση της παραγωγής.
- Στην αξιοποίηση των επιστημονικών και τεχνολογικών μεθόδων για τη βελτίωση της αγροτικής παραγωγής.
- Στη δημιουργία υπηρεσιών στήριξης και πληροφόρησης.

Μέτρο 6: "Διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος και του περιβάλλοντος χώρου"

Οι δραστηριότητες του Μέτρου αυτού είναι:

- Ανάπλαση και ανάπτυξη των χωριών και των υφιστάμενων κτιρίων που εκπροσωπούν την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής.
- Στήριξη της δημιουργίας και της διάδοσης πολιτιστικών στοιχείων που συνδέονται με την αγροτική ανάπτυξη.
- Προστασία αποκατάσταση και αξιοποίηση των φυσικών πόρων και του τοπίου.
- Απομάκρυνση και ανακύκλωση των απορριμμάτων, συμπεριλαμβανομένης της αξιοποίησης τους για την παραγωγή ενέργειας.

Στα πλαίσια του Μέτρου 6 προτείνονται δραστηριότητες προστασίας και ανάδειξης του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Οι δραστηριότητες αυτές είναι περιορισμένης κλίμακας και έχουν τοπικό χαρακτήρα. Οι επιμέρους ενέργειες είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις δραστηριότητες του αγροτουρισμού. Ο στόχος είναι να αξιοποιηθούν τα στοιχεία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της περιοχής και να ενταχθούν στις αναπτυξιακές διαδικασίες που έχουν ήπιο χαρακτήρα και σέβονται το περιβάλλον. Επίσης υπάρχει μία δραστηριότητα που αφορά την αντιμετώπιση του μεγάλου προβλήματος της ρύπανσης του περιβάλλοντος από τα απόβλητα των ελαιουργείων, με την κατασκευή δεξαμενών κατά ομάδες ελαιουργείων και με προτεραιότητα στις περιοχές ρύπανσης υδροβιότοπων.

Η διαχείριση του προγράμματος LEADER II

Η διαχείριση του προγράμματος περιλαμβάνει ένα σύνολο διαδοχικών και ολοκληρωμένων δραστηριοτήτων-εκπόνηση, προγραμματισμό και λήψη αποφάσεων, οργάνωση, διαχείριση και έλεγχο της δράσης- που επικεντρώνονται τόσο στη χρήση των ανθρώπινων, φυσικών, οικονομικών και πληροφοριακών πόρων της Ομάδας Τοπικής Δράσης όσο και στην πραγματοποίηση των στόχων που καθορίστηκαν.

Τα διάφορα καθήκοντα της ΟΤΔ και της τεχνικής ομάδας, επιφορτισμένες με την πραγματοποίηση του προγράμματος αναφέρονται:

- ❖ Στον προγραμματισμό
- ❖ Την οργάνωση
- ❖ Τη λήψη αποφάσεων
- ❖ Το συντονισμό
- ❖ Τον έλεγχο και βελτίωση της απόδοσης
- ❖ Την κατανομή ευθυνών
- ❖ Την επικοινωνία και αναζήτηση πληροφοριών

Ο Ο.Α.Δ.Υ.Κ διασφάλιζε εκτός από τη θεσμοθετημένη συμμετοχή των φορέων στα πλαίσια του Οργανισμού και τη στενή συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων τοπικών εταίρων (οικονομικών και κοινωνικών φορέων σε διάφορους τομείς, συνδέσμων, ενώσεων και επιτροπών).

Επειδή η διαχείριση ενός προγράμματος δεν συνίσταται απλώς στην διεκπεραίωση-εκτέλεση αλλά είναι μία σύνθετη διαδικασία που απαιτεί πολλές αναπροσαρμογές, εφαρμόστηκαν πρακτικές στρατηγικής διαχείρισης. Οι πρακτικές αυτές αφορούν:

- Τις επαφές με πολλούς διαφορετικούς εταίρους και την επικοινωνία.
- Τη βελτίωση των επιδόσεων με τη συνεχή αναζήτηση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας.

Η επαγγελματικότητα στην επικοινωνία και στις διαπραγματεύσεις, οι καλές εσωτερικές σχέσεις τόσο στα πλαίσια της ομάδας όσο και με τους εταίρους είναι ουσιώδη στοιχεία που καθιερώνονται εξ αρχής.

6.3 Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ LEADER+

6.3.1 Η εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ στο Νομό Χανίων

Ο Ο.Α.ΔΥ.Κ. μετά την υπ' αριθ. 198/15.3.2002 πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την υποβολή τοπικών σχεδίων στα πλαίσια του επιχειρησιακού προγράμματος κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER + συνέταξε και υπέβαλε τοπικό πρόγραμμα για την περιοχή παρέμβασής του, δηλαδή την Δυτική Κρήτη. Ο σχεδιασμός του τοπικού προγράμματος προέκυψε από την μελέτη της περιοχής παρέμβασης, την αναγνώριση των μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων της, τις προοπτικές ανάπτυξης, την προηγούμενη εμπειρία της ομάδας από την εφαρμογή των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών LEADER I και II, καθώς και την εφαρμογή της bottom-up διαδικασίας (από κάτω προς τα πάνω) με τους κατοίκους και τους φορείς της περιοχής μέσω συναντήσεων, εκδηλώσεων και συζητήσεων. Το πρόγραμμα κατατέθηκε προς έγκριση στο Υπουργείο Γεωργίας στις 17/6/2002.

Το Υπουργείο Γεωργίας με την 830/1-8-2002 απόφαση του «περί έγκρισης τοπικών προγραμμάτων στα πλαίσια των αξόνων προτεραιότητας 1 & 2 του Ε.Π. Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER + ανέθεσε στον Ο.Α.ΔΥ.Κ. την υλοποίηση του τοπικού προγράμματος Δυτικής Κρήτης που αφορά τα Μειονεκτικά και Ορεινά Δ.Δ. της Δυτικής Κρήτης όπως αυτά περιγράφονται στην περιοχή παρέμβασης του προγράμματος. Στις 11 Απριλίου 2003 υπογράφηκε σύμβαση ανάμεσα στο Υπουργείο Γεωργίας και στην Ο.Τ.Δ. Ο.Α.ΔΥ.Κ.

Ο κύριος στρατηγικός στόχος του προγράμματος είναι, μέσω επιλεγόμενων πιλοτικών δράσεων διατομεακού χαρακτήρα να αντιμετωπιστεί:

- Η ορθολογική και σχεδιασμένη ισόρροπη ανάπτυξη ιδιαίτερης ποιότητας τοπίων (περιβαλλοντικής, οικονομικής, πολιτιστικής, αναψυχικής αξίας) και των χωρικών ενοτήτων επιρροής τους, μέσα από την διαφοροποίηση του παραγωγικού συστήματος, την ενδυνάμωση του κοινωνικοοικονομικού ιστού και τη δημιουργία ευκαιριών πολυαπασχόλησης.
- Η προστασία και ανάδειξη αγροοικοσυστημάτων και τοπίων επαρκώς διατηρημένων ως στρατηγικής σημασίας χωρικών ενοτήτων για την προσέλκυση δραστηριοτήτων και ως παραμέτρων βιώσιμης ανάπτυξης.
- Η ανάπτυξη και διασφάλιση τοπικού συμφώνου ποιότητας ως καταλύτη στην παραγωγή και προώθηση επιλεγμένων τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Η μέχρι σήμερα οικονομική ανάπτυξη ήταν συζευγμένη με αλόγιστη χρήση και υποβάθμιση των φυσικών πόρων, ρύπανση, μεγάλη παραγωγή υγρών και στερεών αποβλήτων και όχι πάντα ισόρροπη ανάπτυξη του ενδογενούς δυναμικού. Σήμερα πλέον είναι ορατά τα αποτελέσματα του μοντέλου ανάπτυξης στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, από τα οποία τα αρνητικά χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης. (Ερήμωση και εγκατάλειψη, αποδυνάμωση του κοινωνικοοικονομικού ιστού, επέκταση της μονοκαλλιέργειας, υπερλίπανση, εκχέρσωση, υπερβόσκηση, μείωση του εξειδικευμένου σε καλλιεργητικές και γεωργικές πρακτικές ανθρώπινου δυναμικού). Τα αναγνωρισμένα προβλήματα της ορεινής υπαίθρου μπορούν να αντιμετωπιστούν με αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων αποβλέποντας ταυτόχρονα στην διατήρηση της φυσιογνωμίας και των ιδιαίτερων αξιών.

Με βάση όσα αναφέραμε παραπάνω, διαμορφώνεται μία ομάδα ειδικών στόχων που εξειδικεύουν την στρατηγική του προγράμματος.

Οι στόχοι αυτοί είναι:

- ✚ Διαφοροποίηση του παραγωγικού συστήματος, ενίσχυση της συμπληρωματικότητας και της συνέργιας της τοπικής οικονομίας, μέσω καινοτόμων τομεακών και διατομεακών δράσεων φιλικών προς το περιβάλλον με στόχο της συγκράτησης της προστιθέμενης αξίας.
- ✚ Προστασία-Ανάδειξη-Αξιοποίηση φυσικών πόρων και πολιτιστικού αποθέματος συμπεριλαμβανομένων των περιοχών του Δικτύου ΦΥΣΗ 2000 και αρμονική ένταξη των περιοχών αυτών στην κοινωνικοοικονομική «δραστηριότητα» των αγροτικών περιοχών που τις περιβάλλουν.
- ✚ Παραγωγή τοπικών προϊόντων εκλεκτής ποιότητας με όρους ανταγωνιστικότητας προσαρμοστικότητας, και με διατήρηση της αρμονίας του αγροοικοσυστήματος.
- ✚ Ενίσχυση (ανάπτυξη) ενδογενούς δυναμικού με την δημιουργία συνθηκών πολυαπασχόλησης, και προώθησης ίσων ευκαιριών για τις γυναίκες και τους νέους και ενίσχυση των τοπικών φορέων.
- ✚ Ενθάρρυνση φορέων για συλλογικές δράσεις τομεακές και διατομεακές και δικτύωσεις για την διάχυση τεχνολογίας, τεχνογνωσίας και καινοτομίας για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας προϊόντων και υπηρεσιών.
- ✚ Ενδυνάμωση του αναπτυξιακού δυναμικού και της ομάδας τοπικής δράσης με ισχυροποίηση της εταιρικής σχέσης για την στήριξη της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Με την έννοια χωρικές ενότητες θεωρούνται γεωγραφικά διαμερίσματα τα οποία έχουν κοινά χαρακτηριστικά όσον αφορά το φυσικό, πολιτιστικό, και ανθρωπογενές περιβάλλον, ομοιομορφία στις διαρθρωτικές αδυναμίες, αλλά και δυνατότητα ανάπτυξης μέσω της προώθησης των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων. Δηλαδή, περιοχές που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ξεχωριστούς πόλους ανάπτυξης εφαρμόζοντας συντονισμένες δράσεις, έτσι ώστε η περιοχή να μπορεί να προσφέρει ένα ικανοποιητικό επίπεδο τουριστικών υποδομών, για την εξυπηρέτηση του αγροτικού τουρισμού, μέσω του οποίου μπορούν να προωθηθούν και τα τοπικά προϊόντα, αλλά και δράσεις που αφορούν τη βιοτεχνία, τη μεταποίηση και άλλες δράσεις.

Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+ περιλαμβάνει του Άξονες Προτεραιότητας και τα Μέτρα που προαναφέρθηκαν στην ενότητα 4.7.15 (Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER + στην Ελλάδα). Επειδή το πρόγραμμα βρίσκεται ακόμα σε εφαρμογή δεν υπάρχουν διαθέσιμα οικονομικά στοιχεία και στοιχεία για την πορεία υλοποίησης του προγράμματος.

➤ **Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης (Ο.Α.ΔΥ.Κ.)**

Ο Οργανισμός ο οποίος ανέλαβε την ευθύνη, την προώθηση και την υλοποίηση των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών LEADER και όχι μόνο, είναι ο Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης-Ο.Α.ΔΥ.Κ.

Ο Ο.Α.ΔΥ.Κ είναι αναπτυξιακός Οργανισμός, με περιοχή αρμοδιότητας τα διοικητικά όρια των Νομών Χανίων και Ρεθύμνου της Περιφέρειας Κρήτης. Η έδρα του Οργανισμού βρίσκεται στην πόλη των Χανίων. Ιδρύθηκε το 1979 και είναι ο παλαιότερος αναπτυξιακός περιφερειακός οργανισμός της Ελλάδας. Ανήκει στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, είναι διοικητικά και οικονομικά αυτοτελής και υποπεύεται από το ΥΠΕΘΟ. Λειτουργεί για το δημόσιο συμφέρον ως ανώνυμη μη κερδοσκοπική εταιρεία.

Οι σκοποί του Οργανισμού είναι η εκπόνηση κάθε είδους προγραμμάτων ανάπτυξης της περιοχής αρμοδιότητας του, η μελέτη, η χρηματοδότηση, η εκτέλεση, η λειτουργία και η αξιοποίηση κοινωφελών έργων και η ανάληψη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων κοινωφελούς χαρακτήρα.

Ο Οργανισμός συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει μία Ομάδα Τοπικής Δράσης, σύμφωνα με τον ορισμό που έχει δοθεί στα πλαίσια των Πρωτοβουλιών LEADER I και LEADER II. Είναι δοκιμασμένος επί πολλά χρόνια στη διαχείριση μεγάλων προβλημάτων αγροτικής ανάπτυξης της περιοχής της Δυτικής Κρήτης εφ' όσον:

- Κατασκεύασε με απόλυτη επιτυχία και διοικεί το μεγαλύτερο έργο υποδομής για την αγροτική ανάπτυξη της Κρήτης.
- Έχει τη διοικητική ικανότητα, τη φερεγγυότητα και την επιτόπια εγκατάσταση (με γραφεία, συνεργεία και εγκαταστάσεις σ' όλη την έκταση της περιοχής).
- Διαθέτει τεχνογνωσία και εμπειρία στον τομέα της αγροτικής ανάπτυξης.
- Έχει καταρτίσει και υλοποιήσει πολλά τοπικά προγράμματα.
- Στη λειτουργία του (Δ.Σ) πλην των μετόχων του, συμμετέχουν και άλλοι φορείς ανάπτυξης της περιοχής.

Οι μέτοχοι του Ο.Α.ΔΥ.Κ είναι:

- 1) Η Τοπική Ένωση Δήμων Κοινοτήτων Νομών Χανίων και Ρεθύμνης.
- 2) Οι Αγροτικοί Συνεταιρισμοί Νομών Χανίων και Ρεθύμνης.
- 3) Το Ελληνικό Δημόσιο.

Το προσωπικό του Ο.Α.ΔΥ.Κ. αποτελείται από ένα ευρύ φάσμα στελεχών (μηχανικοί, οικονομολόγοι, γεωπόνοι, γεωλόγοι, και άλλες ειδικότητες), που κάνουν τον Οργανισμό αυτοδύναμο και ικανό να εκπονεί μελέτες και να εκτελεί τα μεγαλύτερα και τα πιο πολύπλοκα έργα. Διαθέτει Τεχνική Υπηρεσία και πολλά ειδικά Τμήματα. Ο βαθμός μηχανοργάνωσης των υπηρεσιών του θεωρείται υψηλός. Οι υπηρεσίες του είναι εγκατεστημένες, σε γραφεία συνολικής έκτασης 1.400 τ.μ. στα Χανιά, το Ρέθυμνο και την ύπαιθρο.

Στις δραστηριότητες του Ο.Α.ΔΥ.Κ υπάγονται:

- Ο σχεδιασμός, η μελέτη, η κατασκευή και η λειτουργία υδροαρδευτικών-υδραυλικών έργων, στραγγιστικών έργων, αποχετεύσεις και βιολογικοί καθαρισμοί, κτιριακά, οδικά και περιβαλλοντικά έργα.
- Η υποβολή προτάσεων και η υλοποίηση Κοινοτικών Προγραμμάτων όπως τα LEADER I, LEADER II, LEADER+ INTEREG I, LEONARDO DA VINCI, LIFE 1995, RECITE, THERMIE, THESEUS, STRIDE, PEPER και είναι κέντρο Αγροτικής Πληροφόρησης CARREFOUR.

Ο Οργανισμός έχει εκτελέσει με απόλυτη επιτυχία σημαντικά έργα υποδομής και το σύνθετο έργο του αποτελεί το τεκμήριο των δυνατοτήτων του στο να αναλαμβάνει και να ολοκληρώνει οποιασδήποτε φύσεως πολυπλοκότητας και μεγέθους έργο και πρόγραμμα. Συμπερασματικά και σε ότι αφορά τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες LEADER ο Ο.Α.Δ.Υ.Κ θεωρείται ικανός:

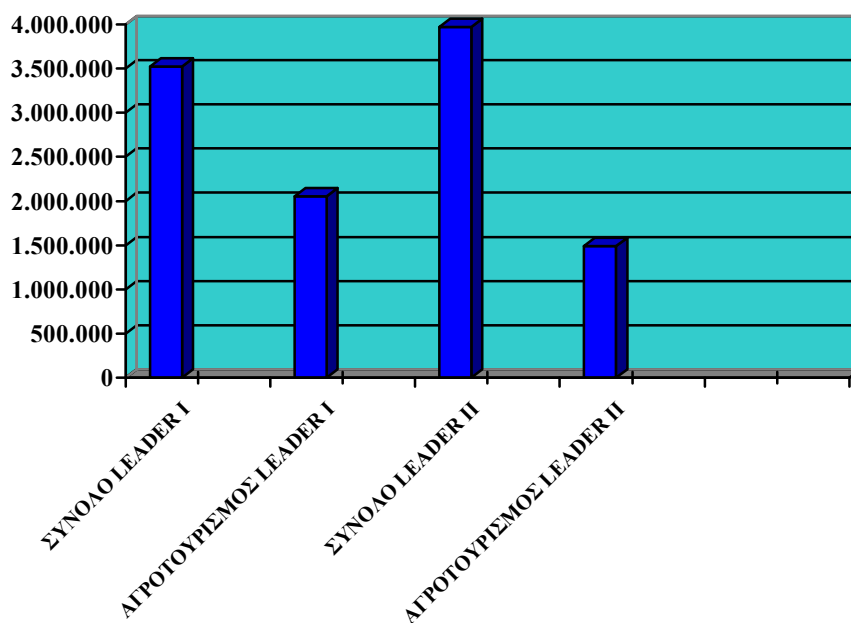
- ❖ Να εκπονήσει στρατηγική ολοκληρωμένης ανάπτυξης προσαρμοσμένης στα χαρακτηριστικά των ορεινών και προβληματικών περιοχών.
- ❖ Να εγγυηθεί τη δυνατότητα κινητοποίησης του τοπικού πληθυσμού εξασφαλίζοντας την αποτελεσματικότερη σχέση με άλλους θεσμικούς περιφερειακούς και κρατικούς φορείς.
- ❖ Να ολοκληρώσει το πρόγραμμα ανάπτυξης προς όφελος των πιο υποβαθμισμένων περιοχών συμβάλλοντας έτσι στην αναστροφή της σύγχρονης καθοδικής τους πορείας.

6.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες LEADER είχαν και έχουν σημαντική εφαρμογή στο Νομό Χανίων. Τα Προγράμματα LEADER έχουν συμβάλει στην αναδιάρθρωση και ανάπτυξη της υπαίθρου ιδιαίτερα για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Επίσης πρέπει να επισημανθεί η έμφαση που έχει δοθεί τόσο οικονομικά όσο και λειτουργικά στο Μέτρο που αφορά τον Αγροτουρισμό τόσο στο Νομό Χανίων όσο και την Κρήτη αλλά και το σύνολο της Ελλάδας.

Στο παρακάτω γράφημα φαίνεται το μερίδιο των χρημάτων του συνόλου του προγράμματος αγροτουρισμού στο σύνολο των Προγραμμάτων LEADER I και LEADER II για το Νομό Χανίων.

Γράφημα 5

Από το παραπάνω γράφημα(πηγή www.statistics.gr) παρατηρείται ότι για το LEADER I το Μέτρο του αγροτουρισμού καταλαμβάνει χρηματικά το 58% του συνόλου του Προγράμματος ενώ για το LEADER II το Μέτρο του αγροτουρισμού καταλαμβάνει το 38% του συνόλου του Προγράμματος. Αυτό συμβαίνει διότι στο LEADER II στο Νομό Χανίων υλοποιήθηκαν λιγότερα έργα.

7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στο σημείο αυτό θα γίνει ανάλυση των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τις πληροφορίες που δόθηκαν για τον Αγροτουρισμό και την εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER, καθώς και του Ερωτηματολογίου Αξιολόγησης.

Όσον αφορά τον Αγροτουρισμό προκύπτει ότι αποτελεί μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού πολύ σημαντική για την ανάπτυξη της αγροτικής υπαίθρου.

Δεν είναι τυχαίο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έδωσε την μεγαλύτερη οικονομική ενίσχυση στο Μέτρο που αφορά τα έργα και την ενίσχυση του Αγροτουρισμού (Κεφάλαιο 4: Η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER και τα Ο.Π.Α.Α.Χ).

Σήμερα η Ελλάδα βρίσκεται σε καθοριστικό σημείο όσον αφορά το μέλλον της Περιφέρειας, της αγροτικής παραγωγής, των παραδοσιακών προϊόντων, αλλά και τη διάσωση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, των ηθών και των εθίμων. Η ελληνική υπαίθρος ερημώνει διότι οι νέοι φεύγουν, καθώς η ανεργία αυξάνεται και το εισόδημα μειώνεται. Ο Αγροτουρισμός σαν μια προσέγγιση της Αγροτικής Τοπικής Ανάπτυξης με επίκεντρο τον άνθρωπο της υπαίθρου, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο τη λύση αυτών των προβλημάτων.

Ενώ σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες ο Αγροτουρισμός δίνει λύσεις στα προβλήματα της υπαίθρου εδώ και 30 χρόνια και οι οποίες μπορούν να προχωρήσουν στο επόμενο στάδιο της εξέλιξης, της εξειδίκευσης και της τελειοποίησης, η Ελλάδα βρίσκεται σχεδόν στην αρχή. Οι διάφορες δυσλειτουργίες που αφορούν το θεσμικό, οργανωτικό και λειτουργικό πλαίσιο αποτελούν εμπόδιο στην εξέλιξη του Αγροτουρισμού στη χώρα μας.

Όσον αφορά το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο, η πολυδιάσπαση των φορέων σχεδιασμού και υλοποίησης των επιμέρους δράσεων, οδηγεί στην ύπαρξη αλληλοσυγκρουόμενων στόχων, στην αδυναμία αποτελεσματικού ελέγχου της πορείας εφαρμογής των προγραμμάτων και συχνά στη λάθος επιλογή περιοχών.

Όσον αφορά το λειτουργικό πλαίσιο, μεγάλο πρόβλημα αποτελεί η έλλειψη προδιαγραφών που αφορούν την ποιότητα των εγκαταστάσεων και την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών. Επίσης, πρέπει να τονιστεί ότι η βασική αδυναμία επιτυχούς εφαρμογής των δράσεων του Αγροτουρισμού αποτελεί και το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης σε ζητήματα που αφορούν τον Αγροτουρισμό, στους περισσότερους αγρότες.

Ο Νόμος Χανίων, ίσως η πιο γνωστή περιοχή της Ελλάδας, με 355 χιλιόμετρα παραλίες και 381 χωριά αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο δράσης του Αγροτουρισμού. Όπως αναφέραμε παραπάνω τα Χανιά έχοντας όλες τις προδιαγραφές, έχουν αναπτύξει τον Αγροτουρισμό σε διάφορα χωριά και γίνεται προσπάθεια για περαιτέρω εξέλιξή του.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα ανάπτυξης του Αγροτουρισμού προκύπτει και από τις απαντήσεις που δόθηκαν στα Ερωτηματολόγια Αξιολόγησης και είναι η άγνοια πολλών ανθρώπων σε ότι αφορά τον Αγροτουρισμό. Υπάρχει μια γενική εικόνα τι είναι και ότι μπορεί να εφαρμοστεί στις διάφορες περιοχές του Νομού, αλλά δεν υπάρχει μια πλήρης εικόνα από τα οφέλη που προκύπτουν από την εφαρμογή του, ώστε να δραστηριοποιηθούν και να ενεργήσουν ανάλογα. Αυτό παρατηρείται σε άτομα μεγάλης ηλικίας, που αποτελούν τον αγροτικό πληθυσμό στο Νομό και είναι αυτοί που θα μπορούσαν να συμμετάσχουν σε προγράμματα προώθησης του Αγροτουρισμού.

Συμπεραίνουμε ότι ο Αγροτουρισμός αποτελεί μοχλό οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της Περιφέρειας και επειδή η Ελλάδα όπως φυσικά και τα Χανιά, διαθέτουν τις προϋποθέσεις για περαιτέρω εξέλιξη του από το στάδιο που βρίσκεται σήμερα, θα πρέπει να γίνει μια συντονισμένη προσπάθεια από τους φορείς αλλά και τον αγροτικό πληθυσμό για να επιτευχθεί ο παραπάνω στόχος. Το κράτος και οι ιδιώτες μπορούν και πρέπει να στηρίξουν αυτή την προσπάθεια. Με άλλα λόγια θα πρέπει να βρεθεί λύση στις θεσμικές, οργανωτικές και λειτουργικές δυσλειτουργίες που αναφέραμε παραπάνω. Τέλος μια από τις πιο σημαντικές παραμέτρους για την εξέλιξη του Αγροτουρισμού στη χώρα μας, είναι η εκπαίδευση και επιμόρφωση του αγροτικού πληθυσμού σε αυτό το θέμα.

Όσον αφορά την εφαρμογή της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αρχή της με την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I είχε θετικά αποτελέσματα, εφόσον κινητοποιήθηκε ο τοπικός πληθυσμός, δρομολογήθηκαν εναλλακτικές εξωγεωργικές δραστηριότητες και δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας. Η επιτυχημένη αυτή προσπάθεια συνεχίστηκε με την πρωτοβουλία LEADER II, η οποία έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στον χαρακτήρα των δράσεων. Σήμερα τα προγράμματα LEADER συνεχίζουν την εφαρμογή τους με την Πρωτοβουλία LEADER+.

Οι Κοινοτικές Πρωτοβουλίες είχαν και έχουν εφαρμογή στο Νομό Χανίων, όπου οι ορεινές περιοχές είναι αρκετές. Αν και τα αποτελέσματα από την δράση τους είναι θετικά, όπως προκύπτει και από την έρευνα των Ερωτηματολογίων, υπάρχει κάποια δυσλειτουργία. Χαρακτηριστικό είναι ότι από τους 40 ερωτηθέντες, οι 31 νοικιάζουν τα αγροτουριστικά καταλύματα ενώ οι 9 δεν τα νοίκιασαν ποτέ. Εδώ όμως πρέπει να αναφέρουμε ότι λόγω της αρνητικότητας ορισμένων ατόμων ως προς την έρευνα, υπάρχει μια επιφύλαξη στις απαντήσεις που δόθηκαν ως προς την ενοίκιαση και συνεπώς στα οικονομικά οφέλη που θα προέκυπταν αν νοίκιαζαν τα καταλύματα. Επίσης αρκετά άτομα δε γνώριζαν καν την ύπαρξη του LEADER+.

Ο κύριος φορέας υλοποίησης των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών LEADER στο Νομό Χανίων είναι ο Ο.Α.Δ.Υ.Κ. Από στοιχεία που προέκυψαν από τη συνεργασία με τους υπεύθυνους του συγκεκριμένου φορέα, συμπεραίνουμε ότι υπάρχει μια πιο οργανωμένη προσπάθεια για την Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+, τόσο από τους αρμόδιους φορείς όσο και από τους ενδιαφερόμενους.

Αυτό που ελπίζουμε όλοι είναι να συνεχιστούν αυτά τα προγράμματα με νέες Πρωτοβουλίες και να ξεπεραστούν τα προβλήματα και οι αδυναμίες που τυχόν υπάρχουν κατά την εφαρμογή τους, έτσι ώστε να ενισχυθεί η αγροτική περιφέρεια και κυρίως οι ορεινές περιοχές στην χώρα μας αλλά και στο Νομό Χανίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Παπακωνσταντινίδης, Λ. (1993). **Αγροτουρισμός Σταθμός στο δρόμο για την Τοπική Ανάπτυξη**. Αθήνα: Εκδόσεις: Δωρικός.
2. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.(Αχρονολόγητο) **Αγροτουρισμός και Ανάπτυξη**. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
3. Στιβακτάκης, Α. (1986). **Η Κρήτη της παράδοσης**. Χανιά: Εκδόσεις Σμυρνιατιάκης.
4. Ανθοπούλου Θ, Ιακωβίδου Ο, Κουτσούρης Α, Σπιλάνης Ι. (1998). Χωρικές και Αναπτυξιακές Διαστάσεις του Αγροτουρισμού στην Ελλάδα. Πρακτικά: 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, "Ανασυγκρότηση του Αγροτικού χώρου".
5. Κουτσού, Σ. (2000). Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί: Δυσκολίες διασύνδεσης τους με την τοπική ανάπτυξη. Πρακτικά: 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, "Αναζητώντας το αύριο της Ελληνικής Γεωργίας".
6. Γιδαράκου, Ι. (1997). Απασχόληση, θέση και ρόλος των γυναικών στην οικονομία και στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ευρωπαϊκό σεμινάριο Unesco.
7. Ιακωβίδου, Ο. (1992). Αγρο(το)τουρισμός. 2^ο Συνέδριο AGROTICA.
8. Κουτσούρης, Α. (2000). "Ο ρόλος του Αγροτουρισμού στην Αγροτική Ανάπτυξη". Ανακοίνωση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ε.ΙΑ., Θεσσαλονίκη 15-17/9/2000.
9. Κουτσούρης, Α. (1998). "Αγροτουρισμός". Ανακοίνωση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ε.ΙΑ., Θεσσαλονίκη 28-30/8/1998.
10. Φραγκάκη, Ε.(2003). Εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Περιοδικό Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Αθηνών, Μάιος σελ 61-62.
11. Αγγελής, Γ. (2004). Η ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού. Περιοδικό Εμπορικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Αθηνών, Μάιος, σελ 53-54.
12. Περιοδικό Βημαgazino. (2003). Αγροτουρισμός, Δεκέμβριος,
13. Περιοδικό Βημαgazino. (2004) Αγροτουρισμός, Απρίλιος
14. Εφημερίδα Χανιώτικα Νέα. (2008). Ευνοϊκές Προοπτικές για αγροτουρισμό και οικολογική γεωργία, 14 Ιανουαρίου.
15. Εφημερίδα Χανιώτικα Νέα. (2007). Αυτός είναι ο Αγροτουρισμός, 26 Νοεμβρίου.
16. Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης. (1996). Πρόγραμμα LEADER I, Τελική έκθεση προγράμματος, Ιούνιος.
17. Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης. (1994). Τοπικό πρόγραμμα LEADER II, Δυτικής Κρήτης, Σεπτέμβρης.
18. Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης. (2002). Σχέδιο Μελέτης Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου, Αύγουστος.
19. Υπουργείο Γεωργίας. (2004). Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+.
20. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Οδηγός των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών 1994-1999.
21. Ευρωπαϊκή Επιτροπή.LEADER II, η καινοτομία στην υπηρεσία του αγροτικού κόσμου.

Διαδίκτυο

22. www.agrotourism.gr
23. www.agrotours.com
24. www.oadyk.gr
25. www.ecocrete.gr
26. www.alternativegreece.gr
27. www.ruraltourism.com
28. www.froutonea.gr
29. www.keta-de.gr
30. www.traveldailynews.gr
31. www.farmteithe.gr
32. www.ate.gr
33. www.trakking.gr
34. www.kethi.gr
35. www.anro.gr
36. www.statistics.gr
37. www.aneth.gr

Φορείς πηγών:

- Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης (Ο.Α.ΔΥ.Κ)
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε)
- Στατιστική Υπηρεσία Χανίων
- Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων
- Διεύθυνση Γεωργίας Χανίων